

Masterscriptie

SREBRENICA:

de juridische gevolgen van het Srebrenica-arrest

Naam:	Mehmet Coban-Kilinc
ANR:	812971
Scriptiebegeleidster:	Dr. Mr. A.L.M. de Brouwer
Tweede lezer:	Prof. Dr. A.L. Smeulders
Derde lezer:	Prof. Mr. T.A. de Roos
Datum:	22/07/2013

VOORWOORD

Deze masterscriptie is tot stand gekomen in het kader van het afstudeerproject van de masteropleiding Rechtsgeleerdheid (accent Strafrecht) van de Tilburg University.

In deze scriptie wordt de oorlog in het voormalig Joegoslavië alsmede de juridische gevolgen van het Srebrenica-arrest behandeld.

Deze scriptie heeft als onderwerp ‘SREBRENICA: de juridische gevolgen van het Srebrenica-arrest’ en staat onder leiding van dr. mr. De Brouwer.

Bij deze wil ik alle personen bedanken die mij geholpen hebben bij het schrijven van deze scriptie. Mijn speciale dank gaat uit naar dr. mr. De Brouwer, mijn scriptiebegeleidster.

Tilburg, juli 2013

Mehmet Coban-Kilinc

INHOUDSOPGAVE

SAMENVATTING.....	6
INLEIDING	8
Aanleiding	8
Doelstelling	11
Onderzoeksvraag en deelvragen.....	11
Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie	12
Onderzoeksmethode	12
Afbakening	12
Structuur van de scriptie.....	13
1. SREBRENICA.....	14
1.1 INLEIDING.....	14
1.2 OORLOG IN HET VOORMALIG JOEGOSLAVIË	15
1.2.1 Inleiding	15
1.2.2 Josep Tito	15
1.2.3 Joegoslavië 1980-1991.....	15
1.2.4 Burgeroorlog in het voormalig Joegoslavië.....	16
1.3 DUTCHBAT IN SREBRENICA	18
1.3.1 Ingrijpen van de VN; UNPROFOR.....	18
1.3.2 Deelname van Nederland	19
1.4 NATIONALE EN INTERNATIONALE ONDERZOEKEN OMTRENT SREBRENICA	22
1.4.1 Inleiding	22
1.4.2 Aanleiding	23
1.4.3 Onderzoeksdoel.....	23
1.4.4 Conclusie.....	24
1.4.5 Vergelijking van rapporten	27
1.5 NASLEEP VAN DE OORLOG	27
1.5.1 Inleiding	27
1.5.2 ICTY	28
1.5.3 Val van het Nederlandse kabinet.....	28

1.5.4 Dutchbat & Karremans	29
1.5.5 Aanklachten tegen de Nederlandse Staat	30
1.6 CONCLUSIE	30
2. HET SREBRENICA-ARREST	32
2.1 INLEIDING	32
2.2 CASUS EN RECHTSVRAAG	32
2.2.1 Inleiding	32
2.2.2 Casus	33
2.2.3 Rechtsvraag	33
2.3 UITSpraak RECHTBANK EN GERECHTSHOF	33
2.3.1 Inleiding	33
2.3.2 Rechtbank	34
2.3.3 Gerechtshof	34
2.3.4 Hoge Raad	36
2.4 ANALYSE VAN HET ARREST	36
2.4.1 Inleiding	36
2.4.2 Rechtsoverwegingen	37
2.5 MENINGEN VAN DESKUNDIGEN EN BETROKKENEN	38
2.5.1 Inleiding	38
2.5.2 Visie van deskundigen en betrokkenen	39
2.6 CONCLUSIE	41
3. CIVIELRECHTELIJKE GEVOLGEN VAN HET SREBRENICA-ARREST	42
3.1 INLEIDING	42
3.2 MOTHERS OF SREBRENICA	42
3.2.1 Inleiding	42
3.2.2 Aanleiding	43
3.2.3 Rechtbank, gerechtshof en Hoge Raad	43
3.3 ANALYSE VAN KANSEN MOTHERS OF SREBRENICA TEGEN DE NEDERLANDSE STAAT	45

3.3.1	<i>Inleiding</i>	45
3.3.2	<i>Dagvaarding</i>	45
3.3.3	<i>Tekortkoming in de nakoming; art. 6:74 BW</i>	45
3.3.4	<i>Onrechtmatige daad; art. 6:162 BW</i>	47
3.3.5	<i>Genocide Conventie</i>	48
3.4	CIVIELRECHTELIJKE REIKWIJDTE	49
3.4.1	<i>Inleiding</i>	49
3.4.2	<i>Procedurekansen van nabestaanden</i>	49
3.5	CIVIELRECHTELIJKE AANSPRAKELIJKHEID INDIVIDUEN	51
3.5.1	<i>Inleiding</i>	51
3.5.2	<i>Immunititeit</i>	51
3.6	CONCLUSIE	53
4.	STRAFRECHTELIJKE GEVOLGEN VAN HET ARREST	54
4.1	INLEIDING	54
4.2	STRAFRECHTELIJK ONDERZOEK TEGEN KARREMANS, FRANKEN EN OOSTERVEEN	54
4.2.1	<i>Inleiding</i>	54
4.2.2	<i>Aanleiding</i>	55
4.2.3	<i>Procedure</i>	55
4.2.4	<i>Beslissing OM en vervolgprocedures</i>	56
4.3	STRAFRECHTELIJKE REIKWIJDTE	56
4.3.1	<i>Inleiding</i>	56
4.3.2	<i>Immunititeit Nederlandse Staat</i>	57
4.3.3	<i>Rechtsoverwegingen van het hof</i>	57
4.3.4	<i>Uitspraken uit het NIOD-rapport en parlementaire enquête</i>	57
4.4	ANALYSE VAN KANSSEN	59
4.4.1	<i>Inleiding</i>	59
4.4.2	<i>Karremans, Franken en Oosterveen</i>	59
4.4.3	<i>Ministers</i>	62
4.4.4	<i>Militaire top</i>	63
4.5	CONCLUSIE	63

5.	CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN VOOR VERDER ONDERZOEK	64
5.1	INLEIDING	64
5.2	CONCLUSIE.....	64
5.3	AANBEVELING VOOR VERDER ONDERZOEK.....	66
	LITERATUURLIJST	68

SAMENVATTING

5 juli 2011. Op deze dag besliste het gerechtshof in Den Haag dat de Nederlandse Staat aansprakelijk is voor de dood van drie moslimmannen bij de val van de Srebrenica-enclave in 1995. Het arrest sloeg in als een bom bij nationale en internationale media. Voor het eerst in de geschiedenis was een staat door een rechter verantwoordelijk gesteld voor de gebeurtenissen tijdens een vredesmissie. Naar aanleiding van deze baanbrekende uitspraak is de volgende probleemstelling geformuleerd:

Wat kunnen de juridische gevolgen zijn van het Srebrenica-arrest, waarin het hof in Den Haag op 5 juli 2011 in hoger beroep heeft bepaald dat de Nederlandse Staat aansprakelijk is voor de dood van drie moslimmannen bij de val van de Srebrenica-enclave in 1995?

De verbondenheid van de Nederlandse Staat met de genocide in Srebrenica uit zich in het feit dat Dutchbat de verantwoordelijkheid droeg voor de veiligheid in Srebrenica. Ondanks de aanwezigheid van de Nederlandse troepenmacht vond er in Srebrenica - voor het eerst in Europa sinds de Tweede Wereldoorlog - genocide plaats. Deze gebeurtenissen leidde tot nationale en internationale onderzoeken van onder meer de Verenigde Naties, het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, de Nederlandse en Franse politiek. De bloedige oorlog in het voormalig Joegoslavië en de onderzoeken van verschillende instanties kende veel gevolgen: de oprichting van een tribunaal dat werd opgezet voor personen die oorlogsmisdrijven hadden gepleegd in de Joegoslavië-oorlog: de International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, de val van het Nederlandse kabinet, civielrechtelijke vervolging van de Nederlandse Staat en strafrechtelijk onderzoek naar leidinggevend van Dutchbat.

Dat de Nederlandse Staat door het hof in Den Haag civielrechtelijk veroordeeld werd voor de dood van de drie moslimmannen kwam doordat het hof stelde dat de staat in het bezit was van *effective control*. Dit bleek uit de grote betrokkenheid die de staat toonde bij de vredesmissie. Deze uitspraak kan positieve gevolgen hebben voor de stichting *Mothers of Srebrenica*, die al eerder de VN en de Nederlandse Staat voor de civiele rechter had gedaagd vanwege medeverantwoordelijk voor de genocide. De kans van de stichting om de procedure tegen de Nederlandse Staat te winnen is vrij groot, omdat er één aspect is dat telkens terugkeert: de voorzienbaarheid van de genocide, gezien de wandaden waar de troepen van generaal Ratko Mladić zich stelselmatig schuldig aan maakten. Tevens is in deze scriptie bekeken of ook individuen civielrechtelijk kunnen worden aangesproken. Dit is mogelijk ten aanzien van oud-ministers, omdat zij op het cruciale moment de gewenste luchtsteun hebben geannuleerd, waardoor de troepen van Mladić Srebrenica onder de voet liepen. Hierdoor hebben de oud-ministers in strijd gehandeld met resolutie 743 UNPROFOR, waarin was bepaald dat zij de bevolking in Srebrenica juist moesten beschermen.

Tot slot is geanalyseerd in hoeverre de Nederlandse Staat, kopstukken van Defensie en de politiek strafrechtelijk vervolgd kunnen worden vanwege medeplichtigheid aan genocide.

Hierbij is gebleken dat twee arresten in het bijzonder een grote rol spelen: het *Vliegbasis Volkel* arrest en het *Schipholbrand* arrest, waarin de immuniteit van de staat en ministers is geregeld. Dutchbat-kopstukken, tegen wie een aanklacht was ingediend wegens medeplichtigheid aan genocide en oorlogsmisdrijven, genieten echter niet dezelfde immuniteit. Het Openbaar Ministerie heeft inmiddels besloten om niet tot vervolging over te gaan, waarna de nabestaanden een beklagprocedure in werking hebben gezet. De kans dat Dutchbat-kopstukken daadwerkelijk strafrechtelijk worden veroordeeld lijkt klein, omdat de opzet in hun handelen - voor wat betreft medeplichtigheid aan genocide - niet kan worden bewezen. Een veroordeling wegens schending van de Wet Internationale Misdrijven lijkt een grotere kans van slagen te hebben. Hierdoor kan geconcludeerd worden dat de gevolgen van het Srebrenica-arrest meer civielrechtelijk van aard zijn dan strafrechtelijk.

INLEIDING

Aanleiding

Het gerechtshof in Den Haag heeft op 5 juli 2011 bepaald dat de Nederlandse Staat aansprakelijk is voor de dood van drie moslimmannen bij de val van de Srebrenica-enclave in 1995.¹ Internationale media spraken over een “*landmark ruling*”.² Ook in Nederlandse media werd verrast gereageerd. Het was nog nooit eerder voorgekomen dat een staat door een rechter verantwoordelijk werd gesteld voor de gebeurtenissen tijdens een vredesmissie.³

Namens de familie Mustafić en Nuhanović klaagden mr. Liesbeth Zegveld en mr. Anne Scheltema Beduin in een civiele procedure de Nederlandse Staat aan wegens onrechtmatig handelen door de Nederlandse Dutchbat-militairen in Srebrenica in juli 1995, waarbij zij schadevergoeding van de staat eisten. Dit onrechtmatig handelen bestond uit het wegsturen van Rizo Mustafić en de familie van Hasan Nuhanović van de beschermde compound.⁴

Hasan Nuhanović was in 1995 werkzaam als tolk op de Nederlandse compound in Potočari. Na de val van Srebrenica vluchtten zijn broer en ouders naar de compound, waar zij dachten veilig te zijn. Zowel de broer als de ouders van Hasan Nuhanović werden echter gedwongen de compound te verlaten. Ook Rizo Mustafić, elektricien bij het bataljon van de Verenigde Naties (hierna: VN), en zijn familie mochten niet op de compound blijven. Zijn vrouw en kinderen overleefden de massamoorden, maar Mustafić en de familieleden van Nuhanović zijn door de Bosnische-Serviërs onder leiding van generaal Ratko Mladić vermoord.

Eerder in 2008 vonniste de rechtbank in Den Haag dat de Nederlandse Staat niet verantwoordelijk was voor de dood van Bosnische Dutchbat-medewerkers en hun familieleden, omdat de militairen onder het mandaat van de VN opereerden. De rechtbank

¹ LJN BR0133 Gerechtshof 's-Gravenhage 5 juli 2011 en LJN BR0132 Gerechtshof 's-Gravenhage 5 juli 2011.

² *Dutch blamed by Srebrenica court*, Global Post 5 juli 2011, www.globalpost.com/dispatch/news/regions/europe/czech-republic/110705/dutch-blamed-Srebrenica-massacre-deaths-court;

Court Holds Netherlands Responsible for 3 Srebrenica Deaths, Voice of America 4 juli 2011, www.voanews.com/content/dutch-court-rules-in-favor-of-srebrenica-victims-125002104/141778.html;
Dutch government held responsible for the deaths of three Bosnian Muslims at Srebrenica massacre, Daily Mail 5 juli 2011, www.dailymail.co.uk/news/article-2011545/Dutch-government-held-responsible-deaths-Bosnian-Muslims-Srebrenica-massacre.html.

³ *Nederland aansprakelijk voor de dood van 3 moslimmannen na val van Srebrenica*, Volkskrant 5 juli 2011, www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/2461874/2011/07/05/Nederland-aansprakelijk-voor-dood-drie-moslims-na-val-Srebrenica.dhtml;

Het ging om erkenning, niet om geld, Trouw 5 juli 2011, www.trouw.nl/tr/nl/4492/Nederland/article/detail/2462013/2011/07/05/Uitspraak-Srebrenica-Het-ging-om-erkenning-niet-om-geld.dhtml.

⁴ *Staat aansprakelijk voor dood 3 moslims Srebrenica*, Juridisch Kennisportaal 6 juli 2011, www.juridischkennisportaal.nl/wiki/aansprakelijkheidsrecht/onrechtmatige-overheidsdaad/staat-aansprakelijk-voor-dood-drie-moslims-srebrenica.htm.

achtte niet de Nederlandse Staat, maar de VN aansprakelijk voor de schade.⁵ Omdat de VN echter immuniteit bezit, kon niemand worden aangesproken op de dood van Mustafić en Nuhanović' familie.

In hoger beroep zijn de eisers toch in het gelijk gesteld. De nabestaanden betoogden dat de Nederlandse militairen hadden meegewerkt aan de deportatie van de familie Mustafić en Nuhanović door hen van de compound af te sturen. Dutchbat was immers eerder getuige geweest van meerdere incidenten, waarbij de Bosnische-Serviërs buiten de compound mannelijke vluchtelingen hadden mishandeld of gedood. Daar deze handelingen lijnrecht ingingen tegen het VN-mandaat - het beschermen van burgers - diende de staat de verantwoordelijkheid van dit handelen te dragen.⁶ Volgens het hof bezat de Nederlandse Staat "effectieve controle" over het optreden van Dutchbat, waardoor dat optreden aan de staat kan worden toegerekend. In het arrest wordt wel nadrukkelijk gesteld dat het oordeel in deze zaak uitsluitend van toepassing is op deze specifieke situatie van deze individuele gevallen. Over de situatie van de overige vluchtelingen wordt geen uitspraak gedaan. Deze uitspraak was een tussenvonnis, waarbij het oordeel over de aansprakelijkheid van de Nederlandse Staat voor de dood van de drie moslimmannen wel definitief was. Het hof wilde echter de nabestaanden de tijd geven om getuigen te horen, omdat de nabestaanden het vermoeden hadden dat er bij het terugtrekken van een rechter onzuivere motieven speelden.

Op 26 juni 2012 is het hof tot haar einduitspraak gekomen, waarna de Nederlandse Staat bekend heeft gemaakt in cassatie te gaan tegen de uitspraak bij de Hoge Raad. De staat stelt zich, bij monde van een woordvoerder, op het standpunt dat vóór, tijdens en na de val niet zij, maar de VN effectief de controle over Dutchbat had. "*Het optreden van het bataljon is daarom toe te rekenen aan de VN en niet aan de staat.*"⁷ De advocaat van de nabestaanden, Zegveld, denkt niet dat de Hoge Raad anders zal beslissen, omdat de Hoge Raad niet kan ingaan op de feiten. "*Het hof heeft nu bijvoorbeeld gezegd dat Nederland effectief de controle had over Dutchbat, dat is een feitelijke constatering.*"⁸

De gevolgen van deze uitspraak kunnen groot zijn. In internationale media werd al geschreven dat: "*The landmark judgment could lead to an official criminal investigation into the actions of Dutch battalion commanders.*"⁹ Dezelfde nabestaanden deden in juli 2010 al bij het Openbaar Ministerie (hierna: OM) in Arnhem aangifte tegen voormalig Dutchbat-commandant Thom Karremans, zijn plaatsvervanger Rob Franken en adjudant Berend Oosterveen wegens oorlogsmisdaden en genocide. Karremans, Franken en Oosterveen waren

⁵ LJN BF0187 Rechtbank 's-Gravenhage 10 september 2008 en LJN BF0184 Rechtbank 's-Gravenhage 10 september 2008.

⁶ Böhler advocaten. *Pleidooi hoger beroep slachtoffers Srebrenica*. www.bohler.eu/nl/nieuws-overzicht/pleidooi-hoger-beroep-slachtoffers-srebrenica/.

⁷ *Staat naar Hoge Raad in Srebrenicazaak*, De Telegraaf 26 juni 2012, http://www.telegraaf.nl/binnenland/20782454/Cassatie_om_Srebrenica_.html.

⁸ *Uitspraak getuigt van moed*, De Telegraaf 5 juli 2011, www.telegraaf.nl/binnenland/20175766/Uitspraak_getuigt_van_moed_.html.

⁹ *Sovereignty: State immunity – the final frontier of justice?*, Thomson Reuters Foundation 1 september 2011, www.trust.org/alertnet/blogs/alertnet-news-blog/sovereignty-state-immunity-the-final-frontier-of-justice/.

de leidinggevendenden van Dutchbat-III, de Nederlandse VN-eenheid die in de moslimenclave Srebrenica was gelegerd.¹⁰ Ten tijde van het schrijven van deze scriptie heeft het OM in Arnhem onderzocht of Karremans vervolgd kon worden. Een groep deskundigen van binnen en buiten het OM adviseerden vorig jaar positief over het vervolgen van Karremans. De vervolging van Karremans en twee ondergeschikten was opportuun en juridisch mogelijk, oordeelde de reflectiekamer.¹¹ Inmiddels heeft het OM besloten om Karremans, Franken en Oosterveen niet te vervolgen.¹² Hierop heeft de advocate van de eisers, Zegveld, besloten naar het gerechtshof te stappen om middels een artikel-12 beklagprocedure alsnog vervolging af te dwingen.¹³ Het is niet ondenkbaar dat strafrechtelijke vervolging van andere sleutelfiguren zal volgen, zoals brigadegeneraal Nicolai, die Karremans' verzoek tot luchtsteun weigerde door te geven, ministers van Defensie Relus ter Beek en Joris Voorhoeve, of verantwoordelijk VN-functionaris Bernhard Janvier.¹⁴ De eventuele strafrechtelijke implicaties van het Mustafić- en het Nuhanović-arrest, waar in deze scriptie aan gerefereerd zal worden als het Srebrenica-arrest, zijn onderdeel van deze scriptie.

Alhoewel het hof louter uitspraak heeft gedaan over een concreet geval, namelijk alleen over de personen die onder het gezag van de Nederlandse troepen vielen, kunnen de implicaties veel breder zijn volgens Willem van Genugten, hoogleraar Internationaal Recht aan Tilburg University. Hij stelt het volgende: *“Er wordt bijvoorbeeld gezegd dat het gaat om de evacuatie van de Nederlandse mannen en het vertrek van de achtduizend moslimmannen, waar het ook allemaal om begonnen was bij Srebrenica. Daar wordt ook over gezegd dat Nederland had kunnen weten dat het allemaal fout kon lopen. Het Nederlands handelen had mede door die kennis moeten worden bepaald.”*¹⁵ Hieruit volgt dat wellicht ook andere nabestaanden van Srebrenica-slachtoffers rechten kunnen ontlenen aan het Srebrenica-arrest en procedures zullen starten tegen de Nederlandse Staat.

Volgens mr. Geert-Jan Knoops, hoogleraar Internationaal Strafrecht van de universiteit in Utrecht en tevens de advocaat van Karremans, zal de uitspraak juist geen precedentwerking hebben. *“Het gaat alleen om de personen die onder het gezag van de Nederlandse troepen vielen. Ze hebben op verzoek van Dutchbat werkzaamheden verricht ter ondersteuning van de*

¹⁰ NOS nieuws 9 mei 2012. *Vervolging Karremans dichterbij*. www.nos.nl/artikel/371427-vervolging-karremans-dichterbij.html.

¹¹ NOS nieuws 5 december 2012. *Besluit Karremans weer uitgesteld*. www.nos.nl/artikel/448184-besluit-karremans-weer-uitgesteld.html.

¹² Openbaar Ministerie. *Geen strafrechtelijk onderzoek Srebrenica*. www.om.nl/onderwerpen/veelplegers/maatregel_inrichting/@160556/persbericht/.

¹³ ‘Nabestaanden naar hof om vervolging Karremans’, Algemeen Dagblad 7 maart 2013, www.ad.nl/ad/nl/1013/Buitenland/article/detail/3405455/2013/03/07/Nabestaanden-naar-hof-om-vervolging-Karremans.dhtml.

¹⁴ Geschiedenis 24 14 mei 2012. *Na Karremans kunnen er meer volgen. Zaak tegen Dutchbat-kolonel dichterbij*. www.geschiedenis24.nl/nieuws/2012/mei/na-karremans-kunnen-er-meer-volgen.html.

¹⁵ Radio Nederland Wereldomroep 6 juli 2011. *Srebrenica-zaak: Snel excuus aanbieden*. www.rnw.nl/nederlands/article/srebrenica-zaak-snel-excuus-aanbieden.

*eenheden. Het is - denk ik - niet een vrijbrief voor alle slachtoffers van Srebrenica.”*¹⁶ Het is interessant te onderzoeken of de uitspraak gevolgen kan hebben voor civiele zaken tegen de Nederlandse Staat door andere nabestaanden.

Tenslotte moet de uitspraak van het hof gezien worden als een mijlpaal in debatten rondom interventies en vredesmissies. Zoals eerder vermeld is er nog nooit een staat door een rechter verantwoordelijk gesteld voor de gebeurtenissen tijdens een vredesmissie. De uitspraak heeft dan ook een discussie ontketend over de gevolgen voor deelname aan toekomstige VN-missies.¹⁷

Doelstelling

Het doel van deze scriptie is tweeledig. Het eerste doel is beschrijvend ten aanzien van de oorlog in het voormalig Joegoslavië, waarbij de focus op Srebrenica ligt. Het beschrijvende gedeelte geldt ook ten aanzien van de behandeling van het Srebrenica-arrest. Het tweede doel is beoordelend, waarbij de juridische gevolgen van het Srebrenica-arrest in kaart zullen worden gebracht. Er is alle reden om bij het oordeel van het hof stil te staan. De uitspraak kan allereerst civielrechtelijke gevolgen hebben voor de staat - door bijvoorbeeld de stichting *Mothers of Srebrenica*, die al eerder een procedure aanspande tegen zowel de VN als de Nederlandse Staat - en voor oud-politici en kopstukken van Defensie. Tevens kan het arrest strafrechtelijke gevolgen hebben voor leidinggevend van Dutchbat III en oud-politici.

Onderzoeksvraag en deelvragen

De onderzoeksdoelen hebben geleid tot de volgende onderzoeksvraag die in deze scriptie centraal zal staan:

Wat kunnen de juridische gevolgen zijn van het Srebrenica-arrest, waarin het hof in Den Haag op 5 juli 2011 in hoger beroep heeft bepaald dat de Nederlandse Staat aansprakelijk is voor de dood van drie moslimmannen bij de val van de Srebrenica-enclave in 1995?

Uit deze onderzoeksvraag kunnen de volgende deelvragen worden afgeleid:

1. Welke gebeurtenissen zijn er in Srebrenica voorgevallen?
2. Wat wordt er in het Srebrenica-arrest gesteld?
3. Welke civielrechtelijke gevolgen kunnen uit het Srebrenica-arrest voortvloeien?
4. Welke strafrechtelijke gevolgen kunnen uit het Srebrenica-arrest voortvloeien?

¹⁶ Radio Nederland Wereldomroep 6 juli 2011. *Srebrenica-zaak: Snel excuus aanbieden*. www.rnw.nl/nederlands/article/srebrenica-zaak-snel-excuus-aanbieden.

¹⁷ *Uitspraak Hof is bom onder vredesmissies*, Elsevier 6 juli 2011, www.elsevier.nl/Algemeen/blogs/2011/7/Uitspraak-Hof-is-bom-onder-vredesmissies-ELSEVIER301901W/; *VN-vredesmissie wordt een verzekeringskwestie. Commentaren op het Srebrenica-vonnis*, NRC 6 juli 2011. www.nrc.nl/stevendejong/2011/07/06/vn-vredesmissie-wordt-een-verzekeringskwestie-commentaren-op-het-srebrenica-vonnis/.

Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie

Dit arrest is zowel nationaal als internationaal een mijlpaal. Nooit eerder is een land verantwoordelijk gesteld voor gebeurtenissen tijdens een vredesmissie. Wim Kok gaf voor het aftreden van zijn kabinet in 2002 als argument dat niet alleen Nederland, maar de internationale gemeenschap als geheel faalde in Srebrenica.¹⁸ Een lijn die alle kabinetten daarna ook hebben aangehouden. Dat kan nu niet meer: Nederland is als staat aansprakelijk gesteld voor de dood van, in ieder geval, drie moslimmannen in Srebrenica. Er is nog weinig onderzoek gedaan naar wat de civielrechtelijke en strafrechtelijke gevolgen van deze uitspraak kunnen zijn. Deze scriptie richt zich dan ook daarop. Naar verwachting zullen ook andere nabestaanden van de Srebrenica-slachtoffers nu naar de rechter stappen. Dit is reeds gebeurd door de stichting *Mothers of Srebrenica* en tien individuele eiseressen. Zij spanden een zaak aan tegen de Nederlandse staat en de VN op grond van (onder meer) tekortkoming in de nakoming van hun verplichtingen jegens de bevolking van Srebrenica (art. 6:74 BW) en onrechtmatige daad (art. 6:162 BW). Een ander nieuw verschijnsel is dat Dutchbatters individueel worden aangeklaagd. Er is een strafzaak in voorbereiding tegen Karremans, Franken en Oosterveen. Het is niet uitgesloten dat andere nationale en internationale kopstukken individueel strafrechtelijk zullen worden aangeklaagd. Tot slot is het niet ondenkbaar dat er kritisch naar toekomstige vredesmissies en interventies zal worden gekeken.

Onderzoeksmethode

Dit onderzoek kan in twee delen worden gesplitst. Een gedeelte van de onderzoeksvraag is beschrijvend en zal gaan over de gebeurtenissen die zich in het voormalig Joegoslavië en in het bijzonder in Srebrenica hebben afgespeeld. Deze gebeurtenissen worden aan de hand van literatuur en rapporten beschreven. Tevens zal het Srebrenica-arrest puntsgewijs worden bestudeerd. Het tweede gedeelte van de scriptie is beoordelend. Hierbij zal de uitspraak van het hof worden geanalyseerd op civielrechtelijke en strafrechtelijke aspecten, waar andere nabestaanden van Srebrenica-slachtoffers rechten aan zouden kunnen ontlelen.

Afbakening

Deze scriptie zal zich beperken tot de civielrechtelijke en strafrechtelijke gevolgen van het Srebrenica-arrest. Dit arrest kan ook gevolgen hebben voor de bereidheid van landen om deel te nemen aan VN-operaties, omdat het niet ondenkbaar is dat staten uit angst voor vervolging weigeren om voortaan deel te nemen aan vredesmissies. Omdat dit echter een politiek besluit is die landen kunnen nemen, valt dit buiten de reikwijdte van deze scriptie.

¹⁸ *Schuldig aan Srebrenica*, De Groene Amsterdammer 9 juli 2011, www.groene.nl/commentaar/2011-07-09/schuldig-aan-srebrenica.

Structuur van de scriptie

De structuur van deze scriptie is als volgt: **hoofdstuk 1** is gewijd aan Srebrenica. De gebeurtenissen die in de oorlog in het voormalig Joegoslavië zijn voorgevallen worden in dit hoofdstuk helder in kaart gebracht.

De baanbrekende arresten ‘Mustafić en Nuhanović c.s. tegen DE STAAT DER NEDERLANDEN’ (Srebrenica-arrest) komen aan bod in **hoofdstuk 2**. Samen met het eerste hoofdstuk vormt dit het beschrijvende gedeelte van de scriptie.

In **hoofdstuk 3** wordt de civielrechtelijke kant van het arrest geanalyseerd, waarbij er zal worden gekeken naar de mogelijkheden om de Nederlandse Staat (door andere partijen), oud-politici en militaire kopstukken civielrechtelijk te vervolgen.

Hoofdstuk 4 zal de strafrechtelijke aspecten van het arrest behandelen, waarbij er gekeken zal worden naar de mogelijkheden om de Nederlandse Staat, oud-politici en militaire kopstukken strafrechtelijk te vervolgen. Samen met hoofdstuk 3 vormt dit het beoordelende gedeelte van de scriptie.

Dit onderzoek wordt in **hoofdstuk 5** afgesloten met een conclusie en aanbevelingen voor verder onderzoek.

De opbouw van de scriptie ziet er schematisch als volgt uit:

1. SREBRENICA

1.1 INLEIDING

*“Europe's worst genocide since Hitler: How Dutch peacekeepers looked on as Karadžić's men butchered 8,000 at Srebrenica.”*¹⁹

Dit stond in 2008 op de voorpagina van één van de grootste kranten van Groot-Brittannië. Wat een vredesmissie had moeten zijn, liep uit op een totaal drama dat zijn weerga niet kende. Een brute slachting van 7.000 á 8.000 moslimjongens en -mannen. Het oprichten van de International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (hierna: ICTY), een aanklacht tegen de VN, de val van het Nederlandse kabinet, de vastgestelde civielrechtelijke aansprakelijkheid van de Nederlandse Staat, discussies over toekomstige vredesmissies en vele andere dilemma's waren het gevolg. Hoe heeft het zo ver kunnen komen?

De oorlog in het voormalig Joegoslavië geldt als één van de gewelddadigste in de Europese geschiedenis. Tussen 1991 en 1999 waren achtereenvolgens de landen Slovenië, Kroatië, Macedonië, Servië, Bosnië-Herzegovina en Kosovo verwickeld in een bloedige burgeroorlog. Het duurde dan ook niet lang eer de internationale gemeenschap ingreep. De VN-veiligheidsraad had door middel van resolutie 743 op 21 maart 1992 de United Nations Protection Force (hierna: UNPROFOR) in het leven geroepen waar 38 landen aan deelnamen. Ook Nederland speelde hier een grote rol in. Zij stuurde bijna 10.000 soldaten naar het voormalig Joegoslavië. De afloop is bekend. Ondanks de aanwezigheid van Dutchbat III vond er op grote schaal genocide plaats in de stad Srebrenica: 7.000 á 8000 jongens en mannen vonden hierin de dood.²⁰ Na afloop van de oorlog was er veel beroering in Nederland door de passieve houding van de Dutchbat-militairen tijdens de genocide. Om de waarheid boven tafel te krijgen, werden er meerdere onderzoeken ingesteld. Een aantal onderzoeken waren specifiek bedoeld om de Nederlandse rol in Srebrenica in kaart te brengen. Andere onderzoeken hadden meer betrekking op de genocide zelf. Een van de onderzoeken, het rapport van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (hierna: NIOD), bracht zelfs het Nederlandse kabinet (*Kok II*) ten val. Ook de internationale gemeenschap stond niet stil; al tijdens de oorlog werd de ICTY opgericht om de verantwoordelijken te straffen.

In dit hoofdstuk wordt het onderwerp ‘Srebrenica’ behandeld. In paragraaf 1.2 wordt de oorlog in het voormalig Joegoslavië beschreven, waarbij de focus ligt op Srebrenica. Vervolgens wordt in paragraaf 1.3 het optreden van Dutchbat in Srebrenica in kaart gebracht. Daarna worden in paragraaf 1.4 de rapporten die opgesteld zijn door het NIOD, de VN en de parlementaire enquête geanalyseerd en met elkaar vergeleken. Paragraaf 1.5 beschrijft de

¹⁹ *Europe's worst genocide since Hitler: How Dutch peacekeepers looked on as Karadžić's men butchered 8,000 at Srebrenica*, London Evening Standard 23 juli 2008, www.standard.co.uk/news/europes-worst-genocide-since-hitler-how-dutch-peacekeepers-looked-on-as-Karadzic's-men-butchered-8000-at-srebrenica-6909856.html.

²⁰ Scribd. *UN Report on the Fall of Srebrenica (Srebrenica Genocide)*. www.scribd.com/doc/30795334/UN-Report-on-the-Fall-of-Srebrenica-Srebrenica-Genocide.

gevolgen van de oorlog. Deze gevolgen variëren van het opzetten van de ICTY tot de val van het Nederlandse kabinet. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie in paragraaf 1.6, waarmee tevens de eerste deelvraag (“*Welke gebeurtenissen zijn er in Srebrenica voorgevallen?*”) wordt beantwoord.

1.2 OORLOG IN HET VOORMALIG JOEGOSLAVIË

1.2.1 Inleiding

Om de gebeurtenissen in Srebrenica te kunnen begrijpen en in het juiste perspectief te kunnen plaatsen is het van belang om de oorlog in het voormalig Joegoslavië te beschrijven. Hierbij is van belang om stil te staan bij het voormalig staatshoofd van Joegoslavië, Josep Tito, die Joegoslavië met ijzeren hand tot een eenheid wist te smeden. Na zijn dood in 1980 stak het nationalisme echter de kop op, wat uiteindelijk leidde tot verscheidene burgeroorlogen en het uiteenvallen van het land.

1.2.2 Josep Tito

Voordat de oorlog uitbrak werd het voormalig Joegoslavië 35 jaar lang geleid (1945-1980) door Josep Tito, een Kroatisch-Sloveens communist en partijleider van de Joegoslavische Communistische Liga. Zijn periode werd gekenmerkt als het Titoïsme; een ideologie die volledig geconcentreerd was rond de persoonlijkheid van Tito; een uniek fenomeen in Joegoslavië. Het Titoïsme kreeg gedurende de jaren vijftig en zestig een eigen invulling, waarbij drie zaken centraal stonden: het arbeiderszelfbeschikkingsrecht (een 'soepel socialisme'), de Broederschap en Eenheid (een communistische variant op het Zuid-Slavische eenheidsideaal) en de Derde Weg (het besluit om neutraal te blijven in de gepolariseerde wereld van de Koude Oorlog).²¹ Door zijn krachtige optreden smeedde Tito het land tot één geheel en gaf het tevens een eigen identiteit waarbij strubbelingen uit het verleden werden weggewerkt. Om dit te realiseren had Tito één stelregel: extreem nationalisme werd niet getolereerd. Dit ging immers ten koste van de eenheid en de eenheid van Joegoslavië moest te allen tijde worden bewaakt.

1.2.3 Joegoslavië 1980-1991

De eenheid die Tito in Joegoslavië wist te bewaren, vertoonde na zijn dood in 1980 veel scheuren. Dit had vooral een economische reden, aangezien de dood van Tito de economische achteruitgang voor Joegoslavië betekende. Doordat de levensstandaard van de Joegoslaven verslechterde en verschillende bevolkingsgroepen elkaar hiervan de schuld gaven, nam het nationalisme toe. Hier werd dankbaar van geprofiteerd door Slobodan Milošević, de Servische partijleider. Hij exploiteerde het nationalisme volop, iets wat voor de Joegoslaven betrekkelijk nieuw was.²² Een toespraak die kenmerkend was voor zijn handelen en denkwijze vond plaats in 1989. Tijdens deze toespraak herdachten meer dan een miljoen Serviërs de Slag op het

²¹ Josip Broz Tito (1892-1980.), Historisch Nieuwsblad, www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6795/josip-broz-tito-1892-1980.html.

²² Van der Dussen, J. (2005) Geschiedenis & beschaving, Hilversum: uitgeverij Verloren, p. 97.

Merelveld (1389). Milošević beoogde een door de Serviërs gedomineerde staat en vergrootte op bombastische wijze zijn aanhang.²³ Zijn toespraak maakte dusdanig veel indruk dat het Servische nationalisme weer de kop op stak. Zijn populariteit steeg en in 1989 werd hij gekozen tot president van Servië.

1.2.4 Burgeroorlog in het voormalig Joegoslavië

Tiendaagse Oorlog

De spanningen in het voormalig Joegoslavië kwamen tot een hoogtepunt in 1991. Een voor één ontworstelden alle landen zich van de Socialistische Federale Republiek Joegoslavië. Op 25 juni 1991 verklaarden zowel Slovenië als Kroatië zich onafhankelijk. Dit leidde tot spanningen bij de (overwegend) nationalistische Servische bewoners van Slovenië en Kroatië. De onafhankelijkheidsverklaring van Slovenië leidde tot de Tiendaagse Oorlog waarbij het Joegoslavische leger Slovenië binnenviel. Bemiddeling van de Europese Unie (hierna: EU) om verdere gevechten te voorkomen mislukten en ondanks dat het Joegoslavische leger in de meerderheid was, wisten de Slovenen hen zware nederlagen toe te brengen.²⁴ Op 7 juli 1991 werd door zowel Slovenië als de Socialistische Federatieve Republiek Joegoslavië het *Akkoord van Brioni* getekend onder toezicht van de EU. Hiermee kwam de oorlog in Slovenië officieel ten einde. Het Joegoslavische leger zou zich terugtrekken uit Slovenië en zowel Slovenië als Kroatië schortten hun onafhankelijkheid op voor de duur van drie maanden. Er kwamen ruim 200 mensen om het leven bij de Tiendaagse oorlog.

Kroatische Onafhankelijkheidsoorlog

Ondanks het *Akkoord van Brioni* zou er ook gestreden worden in Kroatië door het Joegoslavische leger en Servische rebellen in Kroatië. Deze oorlog zou bekend worden als de Kroatische Onafhankelijkheidsoorlog. Nadat het Joegoslavische Volksleger lang de overhand had in Kroatië, begonnen de Kroaten in 1993 steeds meer terrein te winnen. De uiteindelijke nekslag voor het Joegoslavische Volksleger was operatie *Storm*. Hier namen op 4 augustus 1995 100.000 Kroatische militairen deel aan het grootste Europese landoffensief sinds de Tweede Wereldoorlog.²⁵ De operatie was zeer succesvol voor de Kroaten: binnen vier dagen was Kroatië heroverd. De Kroatische Onafhankelijkheidsoorlog duurde van 1991 tot 1995.

Ingrijpen internationale gemeenschap

De internationale gemeenschap besloot al vroeg in de Kroatische Onafhankelijkheidsoorlog dat het tijd was om in te grijpen. De VN besloot in een resolutie van de Veiligheidsraad op 25 september 1991 dat de oorlog in Joegoslavië een bedreiging vormde voor de internationale vrede en veiligheid. In navolging hierop besloot de VN een internationale troepenmacht te sturen in een poging de oorlog in te dammen. Resolutie 743 van 21 februari 1992 voorzag

²³ Een korte geschiedenis van Bosnië. Svj/Hvu. www.svj.hvu.nl/buitenlands/landen/bosnie/meike/bosnie6.html.

²⁴ Nieuws Dossier. *Tiendaagse oorlog beëindigd*. www.nieuwsdossier.nl/oorlog/tiendaagse-oorlog-beeindigd.

²⁵ Rechtsactueel. *De Kroatische onafhankelijkheidsoorlog (1991-1995) (Deel 3 en slot): Tegenaanval en bevrijding van Knin*. <http://rechtsactueel.com/2011/08/04/de-kroatische-onafhankelijkheidsoorlog-1991-1995-deel-3-en-slot-tegenaanval-en-bevrijding-van-knin/>.

daarom in de zogenaamde UNPROFOR.²⁶ UNPROFOR had als taak toe te zien op het staakt-het-vuren van januari 1992 tussen Kroaten en de Kroatische Serviërs. Tevens werden er gebieden aangewezen die golden als *United Nations Protected Areas*.²⁷ Dit waren gebieden waarin de burgerbevolking veilig kon opereren.

Bosnië-Herzegovina

Bosnië-Herzegovina verklaarde zich als één van de laatste landen onafhankelijk van Joegoslavië (1992). Bosnië-Herzegovina was van oudsher al een land waar veel spanning heerste, aangezien er drie bevolkingsgroepen woonden: Bosniakken, Bosnische Kroaten en Bosnische-Serviërs. De onafhankelijkheid van Bosnië-Herzegovina werd niet getolereerd door de Bosnische-Serviërs, die met behulp en toestemming van Milošević een burgeroorlog ontketenden in Bosnië-Herzegovina. De Bosnische-Serviërs stichtten hun eigen republiek; de *Republika Sprska* en veroverden Sarajevo. Dit ging gepaard met brutaal geweld. Etnische zuiveringen en het gebruik van concentratiekampen werd niet geschuwd.²⁸ Toen het conflict steeds meer escaleerde, breidde de VN Veiligheidsraad haar vredesmandaat uit en stelde ze een vredesmacht in die de vluchtelingen in de door het conflict getroffen gebieden moest beschermen. Ook Nederland nam aan deze vredesmacht deel.²⁹ Ondanks interventie van de VN én de aanwezigheid van Nederlandse troepen vond er op 11 juli 1995 in Srebrenica de grootste genocide in Europa plaats sinds de Tweede Wereldoorlog: 7000 á 8000 moslimmannen werden geëxecuteerd door Servische troepen. Dat er sprake was van genocide werd door de ICTY in de Krstić-zaak toegelicht. Krstić was de legercommandant van de Servische republiek en werd door de ICTY aangeklaagd wegens genocide op de bevolking in Srebrenica. Hij is uiteindelijk veroordeeld tot een gevangenisstraf van 35 jaar.³⁰ De juridische onderbouwing van genocide is dat de intentie aanwezig moet zijn om een groep (gedeeltelijk of geheel) te vernietigen (art. 4 Statuut ICTY). De ICTY legde de genocide in deze zaak als volgt uit: de *actus reus* (de daad) bestond uit het feit dat bewezen is dat de moorden gepleegd zijn. Hierbij werd onder meer verwezen naar de massagraven en getuigenverklaringen. De *mens rea* (intentie) werd bewezen door het feit dat de massa-executies op systematische wijze plaatsvonden, dat de Bosnische mannen specifiek werden gescheiden op grond van criteria als leeftijd en militaire dreiging en dat de Bosnische mannen gedwongen werden om hun identiteitsbewijzen in te leveren.

De Bosnische oorlog eindigde in 1995, nadat met behulp van de Verenigde Staten (hierna: VS) en de EU er een vredesakkoord (*Akkoord van Dayton*) tussen de verschillende partijen werd gesloten. De oorlog eiste in totaal meer dan 100.000 slachtoffers. De VN-missie werd vervangen door een troepenmacht van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (hierna: NAVO) die moest toezien op de implementatie van het vredesakkoord.

²⁶ Masterscriptie Universiteit Utrecht van T. Angenent. *Gevangen tussen mandaat en middelen*. <http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2006-0912-> <http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2006-0912-201611/UUindex.html>.

²⁷ Robbins, S. & Coulter, M. (2012) *Management*, Amsterdam: Pearson Benelux, p. 363.

²⁸ Wesselingh, I. & Vaulerin, A. Raw memory: Prijedor, an 'ethnic cleansing laboratory', 2005.

²⁹ Conflictenteller. *Voormalig Joegoslavië*. <http://conflictenteller.nl/voormalig-joegoslavi%C3%AB.html>.

³⁰ ICTY. Case information sheet Krstić. http://www.icty.org/x/cases/Krstić/cis/en/cis_Krstić.pdf.

Kosovo

Na de oorlog in Bosnië-Herzegovina was Kosovo het volgende en tevens laatste land in de Balkan waar de oorlog uitbrak. In 1998 vielen de troepen van Milošević' Kosovo binnen om, naar eigen zeggen, de Servische bevolkingsgroep in Kosovo te beschermen.³¹ Het Kosovaarse bevrijdingsleger werd hevig bestreden en dit ging gepaard met etnische zuiveringen waarna Milošević' positie inmiddels zo uitzichtloos werd dat ook de NAVO zich ermee bemoeide.³² Zij voerde op 24 maart 1999 bombardementen uit op Servië en Kosovo. Na meerdere aanvallen van de NAVO capituleerde de Servische troepenmacht en werd het *Akkoord van Rambouillet* gesloten. Na de oorlog werd Milošević afgezet, waarna hij in 2001 werd uitgeleverd aan de ICTY.

Macedonië

Macedonië verklaarde zich door middel van een referendum in 1991 onafhankelijk van de Federatieve Volksrepubliek Joegoslavië. Als één van de weinige landen uit de Balkan ontliiep zij tot 2000 aan de burgeroorlog. In deze periode brak er een korte strijd in Macedonië uit tussen de etnische Macedonische meerderheid en een militaire groepering van de Albanese minderheid. Deze groepering streefde naar onafhankelijkheid van de Albanese minderheid, waarna het vredesproces in gang werd gezet.³³ De oorlog was nu echt afgelopen, maar het zou nog jaren duren voordat alle landen hersteld waren van de miljardenschade die ze hadden opgelopen.

1.3 DUTCHBAT IN SREBRENICA

1.3.1 Ingrijpen van de VN; UNPROFOR

Naarmate de oorlog vorderde en de verschrikkingen bekend werden in de Westerse wereld kwam de VN onder druk te staan om in te grijpen. Dit had deels te maken met de rol van de media. In tegenstelling tot vele andere oorlogen werden beelden van oorlogshandelingen overal ter wereld direct uitgezonden. Dit zorgde ervoor dat de internationale gemeenschap sneller kon en moest handelen dan voorheen.³⁴ De VN-veiligheidsraad had door middel van resolutie 743 op 21 maart 1992 UNPROFOR in het leven geroepen voor de landen Kroatië en Bosnië-Herzegovina, waaraan 38 landen hun steun verklaarden, waaronder Nederland. UNPROFOR bestond op haar hoogtepunt uit 38.000 militairen.³⁵ Zij had in beginsel twee taken: het voorkomen van verdere escalatie van de oorlog en het bewaken van de *safe areas*, waar de burgerbevolking beschermd zou worden door de internationale gemeenschap.

³¹ Rand Research Brief. *Why Milosevic Decided to Settle the Conflict Over Kosovo When He Did*. http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_briefs/2001/RB71.pdf.

³² United Nations press release. *Security Council 4928th Meeting*. www.un.org/News/Press/docs/2004/sc8030.doc.htm.

³³ Conflictenteller. *Macedonië*. <http://conflictenteller.nl/macedoni%C3%AB.html>.

³⁴ Van Bokhoven, R.J.L. (Officier van Justitie en gastdocent 'beginselen internationaal strafrecht' Tilburg University).

³⁵ Baltic Defence College. *The UN Role in Future Military Conflicts*. www.bdcollge.files/docs/bsdr/7UN%20in%20Future%20Conflicts-Holger%20Schabio.pdf.

1.3.2 Deelname van Nederland

Dat Nederland deelnam aan internationale vredesmissies was zeker geen nieuw fenomeen. Van 1979 tot en met 1983 was Dutchbat al actief in Libanon. Het duurde echter tot 1993 voordat Dutchbat-militairen weer werden ingezet. Het plan om Dutchbat-militairen in te zetten ontwikkelde zich tijdens een NAVO-vergadering, waarbij termen als *go in heavy*, *massive self defense* en *self protection measures* de boventoon voerden.³⁶ Een totale implementatiemacht van 55.000 tot 75.000 man zou 34.000 tot 54.000 man gevechtstroepen omvatten. De infanterie-eenheden (de bouwstenen van de implementatiemacht) dienden zelfstandig te kunnen optreden en moesten over voldoende bescherming en vuurkracht beschikken.³⁷ Ten aanzien van deze eisen kwam de Koninklijke Landmacht tot een profielschets om te beoordelen in hoeverre zij kon meehelpen aan deze vredesmissie. Er was weinig keuzevrijheid om af te zien van deelname aan de vredesmissie; op grond van artikel 90 van de Nederlandse Grondwet is Nederland verplicht om de “*duurzame internationale vrede en veiligheid te waarborgen*”. Op 22 mei 1993 stemde de Kamer dan ook unaniem in met de motie Van Traa (PvdA)-Van Vlijmen (CDA), waarin de regering werd opgeroepen een gevechtseenheid naar Bosnië-Herzegovina te sturen.³⁸ De realiteit was echter dat deze vredesmissie alles behalve op een gunstig tijdstip kwam voor de Koninklijke Landmacht. Er was op dat moment sprake van een reorganisatie en dienstplichtigen hadden een beperkte mogelijkheid tot uitzending. Tevens was er sprake van een overgang naar een vrijwilligersleger. Ondanks deze problemen werd het besluit tot uitzending toch genomen en kreeg Dutchbat in totaal drie taken toegewezen: het operatiegebied beveiligen tegen eventuele aanvallen, humanitaire hulp verlenen aan de bevolking en actief optreden tegen agressie van strijdende partijen.³⁹

Dutchbat I & II

Dutchbat I werd in februari 1994 onder leiding van luitenant-kolonel Vermeulen gestationeerd in Srebrenica en Simin Han (Tuzla). Dutchbat zou in totaal 1200 militairen leveren voor *Support Command*.⁴⁰ Ondanks dat Nederland de voorkeur had om ingezet te worden in Centraal-Bosnië werd Dutchbat gestationeerd in Srebrenica om de Canadese compagnie af te lossen. De Canadese regering twijfelde namelijk hevig aan het doel van de vredesmissie en trok haar troepen sneller dan verwacht terug. Dutchbat I ondervond, los van het feit dat Dutchbat-militairen klaagden dat ze bij tijd en wijlen gedwarsboomd werden door Bosnische-Serviërs, weinig problemen bij de uitvoering van hun werkzaamheden. Dutchbat I werd in juli 1994 afgelost door Dutchbat II, dat onder leiding stond van luitenant-kolonel Everts. Dutchbat II werd ditmaal nog een gebied toegewezen, namelijk Potočari. De sfeer werd voor Dutchbat II grimmiger. Bosnische-Serviërs blokkeerden structureel de aanvoer van brandstof en

³⁶ Geschiedenis 24. *Andere Tijden: UNIFIL (7 september 2000)*. www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2000-2001/UNIFIL.html.

³⁷ NIOD rapport Srebrenica. *Deel II: Dutchbat in de enclave Srebrenica*. www.srebrenica.nl/Content/NIOD/Nederlands/srebrenicarapportniod_nl_deel02.pdf.

³⁸ Vredesnaam: Dutch peacekeeping. *De aanloop: Dutchbat naar Srebrenica*. www.vredesnaam.com/de%20aanloop.html.

³⁹ De Vries, J. (2002) Paars en de managementstaat, Leuven – Apeldoorn: Garant Uitgevers, p. 153.

⁴⁰ Vredesmissies. Bosnie-Herzegovina. United Nations Protection Force. www.vredesmissies.nl/unprofor.htm.

levensmiddelen. Tevens vielen er gewonden aan de zijde van Dutchbat. In mei 1994 raakten vier Dutchbat-militairen gewond bij de ontploffing van een mijn.⁴¹ Dutchbat II werd uiteindelijk afgelost door Dutchbat III.

Dutchbat III en de val van Srebrenica

Dutchbat III werd op 18 januari 1995 gestationeerd in Srebrenica, Simin Han en Potočari onder leiding van luitenant-kolonel Thom Karremans. Het dertiende infanteriebataljon luchtmobiel bestond uit ruim 600 militairen. Al direct na de intrede van Dutchbat III nam het aantal incidenten met de Bosnische-Serviërs - en in mindere mate met de moslimstrijders - toe. Onder Dutchbat II werd de bevoorrading door Bosnische-Serviërs vaak bemoeilijkt, maar onder Dutchbat III werd het onmogelijk gemaakt. Een maand na de stationering op 18 februari werd de bevoorrading naar Dutchbat al geblokkeerd.⁴² Weer een maand later stierf een Nederlandse soldaat door beschietingen van een observatiepost door Bosnische-Serviërs.

Karremans stelde al vrij snel vast dat het bataljon beperkt werd in haar bewegingsvrijheid en handelingsmogelijkheden. Na deze melding kwam ook de Nederlandse regering in actie. De Nederlandse overheid verzocht VN-commandant generaal Janvier om bevoorrading via helikopters. Dit werd echter geweigerd, omdat Janvier stelde dat hij niet de bevoegdheid had om helikopters beschikbaar te stellen.⁴³ Op dat moment was Dutchbat qua troepenmacht, wapens en geografische ligging in ondertal ten opzichte van de Serviërs. Naarmate de tijd vorderde nam de chaos in Srebrenica ook toe. De VN voerde op 25 en 26 mei luchtaanvallen uit waarop Mladić meer dan 200 VN-militairen gijzelde.⁴⁴ Op 6 juli waren de Servische troepen en moslimstrijders hevig met elkaar in gevecht, waarbij ook de observatiepost van Dutchbat onder vuur werd genomen. Ook in de dagen erna hield dit aan. Drie dagen later op 9 juli ontwapenden de Servische troepen de Nederlandse militairen, waarna Mladić een dag later een ultimatum stelde, waarbij Dutchbat binnen 48 uur de enclave moest verlaten. Hierop vroeg Karremans om luchtsteun die hem in eerste instantie ook was toegezegd. Door een communicatiestoornis vond de luchtsteun pas later plaats.⁴⁵ De luchtsteun bestond echter niet uit *air strikes* - waarbij Servische doelen in heel Bosnië konden worden aangevallen - maar uit *close air support*, waarbij de inzet geringer was en slechts specifieke doelen konden worden aangevallen. Op 11 juli, toen Srebrenica in Bosnisch-Servische handen was, vroeg Karremans tweemaal om luchtsteun om de Servische opmars te stoppen. Pas bij de tweede aanvraag werd het verzoek gehonoreerd, aangezien het gebruik van luchtsteun alleen werd toegestaan als een VN-stelling direct werd aangevallen. Wederom bleef de verwachte zware luchtsteun uit en moest Karremans het doen met miniem *close air support*.

⁴¹ Vredesmissies. *UNPROFOR*. www.vredesmissies.nl/unprofor.htm.

⁴² Van Liempt, Ad. *Dutchbat III in vredesnaam*. Deventer: Debut.

⁴³ NOS nieuws. *Srebrenica*.

http://nos.nl/archief/2004/nieuws/index.html#@http://nos.nl/archief/2004/nieuws/dossiers/srebrenica/2001/1204_verhoor_mierlo_voorhoeve.html.

⁴⁴ Karadžić: gijzelen blauwhelmen was legaal, *De Telegraaf* 14 december 2012, www.telegraaf.nl/buitenland/21158626/_Karadzic_gijzelen_legaal_.html.

⁴⁵ *Eigenlijk wil Dutchbat dan alleen nog maar naar huis*. Trouw 6 juli 1996, www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/2730651/1996/07/06/Eigenlijk-wil-Dutchbat-dan-alleen-nog-maar-naar-huis.dhtml.

Karremans en Mladić

Mladić was door het gebruik van militaire actie tegen zijn troepen woedend en ontbood Karremans naar Hotel Fontana in Bratunac. Daar werd Karremans vernederd, bedreigd en verbaal aangevallen. Mladić liet een speenvarken slachten en zei tegen Karremans: “*Dit kan ik ook doen met de moslims en uw mannen.*” Mladić voegde er volgens Karremans aan toe dat hij een “*godsgruwelijke hekel heeft aan moslims*”.⁴⁶ Dieptepunt vanuit Nederlands oogpunt was dat Karremans - al dan niet gedwongen - aan het einde van het gesprek met Mladić proostte op een “*goede afloop*”.⁴⁷ Ondanks al deze waarschuwingen c.q. bedreigingen ondernam Karremans geen verdere actie om de moslimbevolking te beschermen. Ook niet toen zijn luitenant Ron Rutten hem vertelde dat er negen moslimmannen waren geëxecuteerd en dat hij foto's hiervan had gemaakt. Voorts werden moslims bijgedreven en moesten ze hun paspoort en kleding inleveren. Karremans erkende later dat hij dit wist, maar kon naar eigen zeggen nog niet vermoeden dat de burgerbevolking geëxecuteerd zou worden.⁴⁸

Genocide

De enclave werd vervolgens volledig onder de voet gelopen door Servische militairen. Dutchbat-militairen vluchtten hierop samen met duizenden inwoners naar Potočari, waar een VN-basis van Dutchbat was gestationeerd. Vanaf dat moment vonden er gebeurtenissen plaats die voor het laatst - in Europees verband - in de Tweede Wereldoorlog hadden plaatsgevonden. Nadat de troepen van Mladić zowel de burgerbevolking als Dutchbat hadden geïsoleerd, werden op zijn bevel de jongens en mannen van de vrouwen en de kinderen gescheiden.⁴⁹ Hierbij assisteerde Dutchbat om “*wanordelijkheden*” te voorkomen. Karremans zegt op dat moment dat deze beelden hem doen denken aan een scene uit de film *Schindlers List*.⁵⁰ Enige tijd hiervoor had Dutchbat al een bedenkelijke rol gespeeld door de moslims die om bescherming vroegen van de compound weg te sturen.⁵¹ Mladić beloofde dat hij de jongens en mannen slechts zou evacueren. De werkelijkheid is dat onder zijn leiding 7000 á 8000 jongens en mannen zijn geëxecuteerd; de grootste vorm van genocide sinds Nazi-Duitsland.⁵² Ook vond er op grote schaal seksueel geweld plaats: veel vrouwen en minderjarige meisjes werden aangerand en verkracht.⁵³

Aftocht van Dutchbat III

Op 22 juli 1995 mochten Karremans en zijn mannen na toestemming van Mladić de enclave verlaten. De beelden van Karremans, die bij het afscheid Mladić bedankte voor de schemerlamp die hij cadeau kreeg en lachend vroeg of het voor zijn vrouw was, gingen de

⁴⁶ *Nieuwsuur*: interview met Karremans. www.aandachtvoorgeschiedenis.nl/geschiedenis/7328.

⁴⁷ YouTube. Gesprek Mladić met Karremans. www.youtube.com/watch?v=XRoo-4dBtAE.

⁴⁸ *Nieuwsuur*: interview met Karremans. www.aandachtvoorgeschiedenis.nl/geschiedenis/7328.

⁴⁹ Depla, I & Bougarel, X. (2012) *Investigating Srebrenica*, Berghahn Books, p. 19.

⁵⁰ *Ontluisterend interview met overste Karremans, Trouw 5 augustus 2011*, www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/2837938/2011/08/05/Ontluisterend-interview-met-overste-Karremans.dhtml.

⁵¹ SP. *Samenvatting NIOD rapport Srebrenica*. www.sp.nl/service/dossiers/srebrenica/samenvattingniod.stm.

⁵² ICTY Mladić. *Case information sheet RATKO MLADIĆ*. www.icty.org/x/cases/Mladić/cis/en/cis_Mladić_en.pdf.

⁵³ ICTY. *Landmark cases*. <http://www.icty.org/sid/10314>.

hele wereld over. Na het vertrek uit de enclave gaf Karremans in Zagreb een persconferentie, waarin hij de daders en slachtoffers van de oorlog op één hoop gooide door te zeggen dat er “*no good guys and no bad guys*” waren. Tenslotte stelde hij dat Mladić zich er knap “*uit gemanoeuvreerd*” had.⁵⁴ Nederland werd door het gedrag van Karremans ernstig in verlegenheid gebracht.

Op 24 juli 1995 keerden de laatste militairen van Dutchbat III terug naar Nederland. Een infanteriecompagnie van het regiment Limburgse Jagers (Dutchbat IV) begon op 21 juli in Simin Han en hielp daar met het opvangen van vluchtelingen. In november 1995 werden zij afgelost door een Zweedse eenheid, waarmee een einde kwam aan de inzet van Nederlandse infanterie in het kader van UNPROFOR.⁵⁵

1.4 NATIONALE EN INTERNATIONALE ONDERZOEKEN OMTRENT SREBRENICA

1.4.1 Inleiding

Na de oorlog in het voormalig Joegoslavië en na de bekendwording van de gruwelheden die daar hadden plaatsgevonden gingen er steeds meer stemmen op om een uitvoerig onderzoek in te stellen. Dit onderzoek vond zowel nationaal als internationaal plaats. In deze scriptie zal het NIOD-rapport, de parlementaire enquête en het VN-rapport geanalyseerd worden aan de hand van de aanleiding, onderzoeksdoel en conclusies van de rapporten. Vervolgens zullen de verschillen worden benoemd. De rapporten zullen chronologisch worden behandeld. Het eerste rapport komt van de VN en is uitgebracht op 15 november 1999. Het rapport bevat 107 pagina's en is geschreven onder leiding van voormalig VN Secretaris-Generaal Kofi Annan. Het tweede rapport betreft het NIOD-onderzoek waartoe de Nederlandse regering in oktober 1996 opdracht heeft gegeven. Dit rapport is uitgebracht op 10 april 2002 door voormalig NIOD-directeur Hans Blom en omvat 6600 pagina's. Het derde rapport (een parlementaire enquête) is eveneens uitgebracht in april 2002. De Tweede Kamer besloot een parlementaire enquête te houden naar de gebeurtenissen rond de uitzending van militairen naar Srebrenica. Reden voor de enquête was onder meer een rapport van het NIOD, op basis waarvan het kabinet-Kok II zijn ontslag had aangeboden.⁵⁶ Dit rapport omvat 413 pagina's.

⁵⁴ *Mening Karremans wordt door vele militairen gedeeld*, Volkskrant 29 juli 1995, www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/401250/1995/07/29/Mening-Karremans-wordt-door-vele-militairen-gedeeld.dhtml.

⁵⁵ Sensagent. *Dutchbat*. <http://dictionary.sensagent.com/dutchbat/nl-nl/>.

⁵⁶ Parlement en politiek. *Parlementaire enquête Srebrenica (2002-2003)*. www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxvc/parlementaire_enquete_srebrenica_2002.

1.4.2 Aanleiding

VN-rapport

De VN wilde een onderzoek instellen naar de gebeurtenissen in Srebrenica, aangezien zij het initiatief nam voor de (uiteindelijk mislukte) vredesmissie. Zij had het beleid gemaakt, opdrachten gegeven en doelstellingen geformuleerd aan de daar aanwezige troepen.

NIOD-rapport

Het NIOD had in oktober 1996 van de Nederlandse regering de opdracht gekregen om onderzoek in te stellen naar alle gebeurtenissen in Srebrenica. Het onderzoek omvat beschrijvingen van voor, tijdens, en na de val van Srebrenica. De bedoeling was om vanuit historisch perspectief in zowel nationale als internationale context inzicht te verschaffen in de oorzaken en gebeurtenissen die hebben geleid tot de val van Srebrenica en tot de dramatische ontwikkelingen die daarop volgden.⁵⁷

Parlementaire enquête

Naar aanleiding van het NIOD-rapport stelde de Tweede Kamer een tijdelijke commissie in die moest rapporteren over mogelijke onderwerpen voor een nader parlementair onderzoek naar wat er in de zomer van 1995 was gebeurd. Deze tijdelijke commissie, onder voorzitterschap van Van Middelkoop (ChristenUnie), deed op 24 april 2002 de aanbeveling een parlementaire enquête in te stellen naar de gebeurtenissen in Srebrenica en naar de voorgeschiedenis en afhandeling daarvan.⁵⁸ Op 25 april 2002 stemde de Twee Kamer in met de instelling van de tijdelijke commissie. Dit leidde tot de oprichting van de parlementaire enquêtecommissie. De commissie werd geleid door voorzitter Bert Bakker (D66).

1.4.3 Onderzoeksdoel

VN-rapport

De onderzoekscommissie van de VN had een aantal doelstellingen. Ten eerste wilde ze het besluit van de VN-Veiligheidsraad om uiteindelijk in te grijpen in de Joegoslavië-oorlog doorlichten. Daarnaast wilde ze de situatie rondom de *safe areas* en het gemaakte beleid hieromtrent onderzoeken. Tevens wilde ze kijken naar de rol van de NAVO met betrekking tot het voeren van luchtaanvallen. Ook de rol van UNPROFOR in relatie tot de val van Srebrenica moest worden geanalyseerd. Tot slot moest worden onderzocht hoe dit soort drama's in de toekomst vermeden konden worden.

⁵⁷ NIOD kreeg ruim baan, behalve van Defensie, NRC 10 april 2002, <http://vorige.nrc.nl/dossiers/srebrenica/niodrapport/article1563404.ece>.

⁵⁸ Parlement en politiek. *Parlementaire enquête Srebrenica (2002-2003)*. www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxvc/parlementaire_enquete_srebrenica_2002.

NIOD-rapport

Het onderzoek had betrekking op de gebeurtenissen voor, tijdens en na de val van de enclave die in onderlinge samenhang werden gezien tegen de achtergrond van politieke en militaire gebeurtenissen in Bosnië-Herzegovina en tegen de achtergrond van het internationale overleg ter zake.⁵⁹ Het doel was onder meer om in te gaan op het concept van de VN betreffende de *safe areas* alsmede de organisatie en structuur van de *blauwhelmen*. Tevens zou de besluitvorming van de VN, de NAVO en de Nederlandse gezaghebbenden worden besproken, waarbij ook de betrokkenheid van het parlement zou worden doorgelicht. Tot slot zou het optreden van Dutchbat, de incidenten rondom het ontbreken van de gevraagde luchtsteun, de val van Srebrenica en het handelen van de Bosnische-Serviërs worden onderzocht.

Parlementaire enquête

De commissie kreeg als opdracht onderzoek te verrichten naar het optreden van de Kamer, de Nederlandse regering en de ambtelijk/militair verantwoordelijken in de aanloop naar, tijdens, en na afloop van de gebeurtenissen in Srebrenica. Doel van het onderzoek was de Kamer in staat te stellen een definitief politiek oordeel te vellen over dit optreden. Het onderzoek diende ter aanvulling op de conclusies welke door de Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen (hierna: TCBU) en door het NIOD waren getrokken.⁶⁰

1.4.4 Conclusie

VN-rapport

De VN is zeer zelfkritisch ten aanzien van de genocide in Srebrenica en neemt een groot deel van de verantwoordelijkheid voor haar rekening. Er worden meerdere redenen gegeven voor haar falende beleid in Bosnië-Herzegovina. Er was sprake van onderschatting van de Servische etnische zuiveringscampagne, van een verkeerde *even-handedness* in de waardering van de krachtsverhouding en de intenties van de Serviërs en de moslims in Bosnië. Het rapport bekritiseert de slechte communicatie van de kant van Dutchbat en de VN-eenheden. De VN bekritiseert de toenmalige uitgangspunten voor het beleid in Bosnië-Herzegovina het felst, aangezien er niet voor een militaire aanpak, maar een humanitaire aanpak werd gekozen.⁶¹ Tot slot worden de *safe areas* bekritiseerd, met name wat de motivering en uitvoering betreft. Hierbij speelde ook een rol dat er te weinig voldoende bewapende soldaten waren.

NIOD-rapport

Kritiek op de politiek

Het definitieve onderzoeksrapport werd op woensdag 10 april 2002 in Den Haag aan het kabinet gepresenteerd. Veel betrokkenen kwamen er slecht vanaf. Het rapport stelt dat de VN

⁵⁹ NIOD. *Srebrenica onderzoeksopdracht*. www.srebrenica.nl/Pages/OOR/20/054.bGFuZz1OTA.html.

⁶⁰ Parlement en politiek. *Parlementaire enquête Srebrenica (2002-2003)*. www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxvc/parlementaire_enquete_srebrenica_2002.

⁶¹ *Tweede Kamer blij met VN-rapport Srebrenica*, NRC 16 november 1999. <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Srebrenica/991116b.html>.

en het Nederlandse kabinet en parlement in hoge mate verantwoordelijkheid droegen voor de onmogelijke opgave waarvoor Dutchbat in 1995 in de moslimenclave in Srebrenica was komen te staan.⁶² Het toenmalige kabinet Lubbers II had de consequenties van het besluit om troepen naar Srebrenica te sturen onvoldoende voorzien. Ook in dit rapport wordt geconcludeerd dat het mandaat van de missie onduidelijk was. Zo werd de term *safe area* onvoldoende duidelijk gespecificeerd. Tevens waren de Dutchbatters te lichtbewapend en was er geen vertrekstrategie voor het geval Srebrenica in de handen van vijandelijke troepen zou vallen. In juli 1995 was de tot 460 man uitgedunde Nederlandse eenheid mentaal en fysiek aan het eind van zijn Latijn. Hoewel het moreel laag was, “*disfunctioneerde*” Dutchbat niet. Dat de effectiviteit van de missie gering bleek te zijn, lag niet aan Dutchbat, maar aan het gebrek aan middelen en het beleid van de VN.⁶³

Karremans en Janvier

Wie er wel genadig van afkomt is Karremans; in het rapport wordt het voor hem opgenomen. Er wordt gesteld dat hij het slachtoffer is van negatieve beeldvorming en dat hij zijn taak naar eer en geweten heeft uitgevoerd. Kritiekpunt is wel dat zowel hij als zijn plaatsvervanger, Franken, te weinig hebben gedaan om de misdaden van de troepen van Mladić aan de orde te stellen.⁶⁴ Een ander punt van onderzoek is het gerucht dat UNPROFOR commandant Janvier in het geheim een deal zou hebben gesloten met Mladić. De deal zou inhouden dat Janvier luchtsteun voor Dutchbat en andere Westerse troepen zou onthouden in ruil voor de vrijlating van Franse gijzelaars. Dit zou betekenen dat het ontbreken van zware luchtsteun waar Karremans herhaaldelijk om vroeg geen gevolg was van “*miscommunicatie*”, maar een vooropgezet plan. Het NIOD heeft hier echter geen bewijzen voor gevonden. Vermeld moet worden dat zowel Janvier als zijn voorganger Morillon weigerde mee te werken met het NIOD. Niet alleen de militairen, maar ook de inlichtingendienst wordt door het NIOD bekritiseerd. Het NIOD stelt dat Dutchbat weinig hulp heeft gekregen van de inlichtingendienst aangezien zij onvoldoende in staat waren om de aanval van Mladić’ troepen op Srebrenica te voorzien. Dutchbat zou dan ook volledig zijn verrast door deze aanval.

Dutchbat

Het rapport is opvallend mild over de rol van Dutchbat in de genocide in Srebrenica. Er wordt gesteld dat het besluit van de moslims om te vluchten is genomen zonder medeweten van UNPROFOR, waardoor de kans groot wordt geacht dat dit de reden was voor de troepen van Mladić om de burgerbevolking uit te moorden. De genocide zou zich hierbij ook niet onder de ogen van Dutchbat hebben afgespeeld, zoals eerder werd beweerd. Dutchbat heeft wel meegewerkt aan de deportatie van 25.000 moslims in Potočari maar, zo werd gesteld, dit was

⁶² NOS nieuws. *NIOD-rapport: milde conclusie over Dutchbat.*

http://nos.nl/archief/2004/nieuws/index.html#@http://nos.nl/archief/2004/nieuws/dossiers/srebrenica/algemeen/achtergrondartikelen/niod_conclusies.html.

⁶³ NOS nieuws. *NIOD-rapport: milde conclusie over Dutchbat.*

http://nos.nl/archief/2004/nieuws/index.html#@http://nos.nl/archief/2004/nieuws/dossiers/srebrenica/algemeen/achtergrondartikelen/niod_conclusies.html.

⁶⁴ NIOD. *Srebrenica onderzoeksopdracht.* www.srebrenica.nl/Pages/OOR/20/054.bGFuZz1OTA.html.

de wens van alle partijen en dit gebeurde uit humanitaire overwegingen. De leidinggevende van deze deportatie, Franken, was zich naar eigen zeggen bewust dat het lot van de mannen en jongens onzeker was en dat ze in afschuwelijke omstandigheden terecht konden komen. Toch stelt het NIOD dat de leiding niet kon vermoeden dat de scheiding van de jongens en mannen van de meisjes en vrouwen zou uitmonden in een genocide.⁶⁵ Ten aanzien van de Landmacht wordt geschreven dat zij laakbaar is geweest ten aanzien van het achterhouden van informatie aan de toenmalige minister. Dit zou gebeurd zijn om het imago van Dutchbat naar buiten hoog te houden. Tot slot wordt het rapport Van Kemenade⁶⁶ bekritiseerd. Waar Van Kemenade stelde dat er géén sprake was van “*een doofpot*” concludeert het NIOD anders: de minister is welbewust misleid en er is informatie achtergehouden voor politici. Hierbij speelde volgens de NIOD vooral oud-bevelhebber Couzy van de landmacht een grote rol.⁶⁷

Parlementaire enquête

Het rapport *Missie zonder vrede* werd op 27 januari 2003 gepresenteerd. De belangrijkste conclusie was dat Nederland een “*geheel eigen verantwoordelijkheid*” heeft gehad in het drama rond de val van Srebrenica. De schuld van de massamoord werd echter wel door de commissie-Bakker duidelijk bij de Bosnische-Serviërs gelegd. Den Haag kon het falen van Dutchbat echter niet geheel afschuiven op de internationale politieke context. Het aftreden van het tweede kabinet-Kok in april 2002, naar aanleiding van het verschijnen van het NIOD-rapport, beoordeelde de commissie als terecht.⁶⁸ Voorts waren de belangrijkste conclusies dat er geen plan B voorhanden was als de enclave van Srebrenica in handen zou vallen van vijandelijke troepen, dat het mandaat van Dutchbat waarbinnen zij moest opereren in Srebrenica onduidelijk was en dat Dutchbat-militairen verzaakt hadden de moslimbevolking in Potočari tot op het laatste moment bij te staan. Er was ook kritiek op de politiek; er werd te weinig geluisterd naar de Landmacht die vooraf bezwaren uitte tegen de operatie in Srebrenica. Tevens werden ook individuen bekritiseerd. Het optreden van VN-generaal Janvier werd “*aarzelend*” genoemd, waardoor Dutchbat luchtsteun ontnomen werd toen Srebrenica dreigde te vallen. Tevens zou oud-generaal Couzy, opperbevelhebber van de Nederlandse landmacht, verzuimd hebben om minister Voorhoeve van Defensie informatie te geven over oorlogsmisdaden. De TCBU bleef echter wel voorzichtig in haar uitspraken, omdat ze niet het NIOD voor de voeten wilde lopen en naar eigen zeggen geen “*Srebrenica-*

⁶⁵ SP. *Samenvatting NIOD rapport Srebrenica*. www.sp.nl/service/dossiers/srebrenica/samenvattingniod.stm.

⁶⁶ Na terugkeer van de Nederlandse militairen worden vragen gesteld over de gebeurtenissen die tot het drama in Srebrenica hebben geleid. De conclusie van het debriefingsrapport is dat de Nederlandse militairen erger hebben weten te voorkomen. In de daaropvolgende jaren komt er een geruchtenstroom op gang over rechts-extremistisch gedrag van Dutchbatters en over een filmrolletje met mogelijk belastend materiaal dat (bewust) zou zijn weggeraakt. In augustus 1998 vraagt minister De Grave van Defensie aan Van Kemenade te onderzoeken of bepaalde feiten in een doofpot zijn gestopt. De conclusie van het rapport is dat dit niet het geval is.

⁶⁷ NIOD rapport Srebrenica. *Srebrenica: een ‘veilig’ gebied. Deel IV. De gevolgen en de nasleep tot eind 1995*. www.srebrenica.nl/Content/NIOD/Nederlands/srebrenicarapportniod_nl_deel04.pdf.

⁶⁸ Parlement en politiek. *Parlementaire enquête Srebrenica (2002-2003)*. www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxvc/parlementaire_enquete_srebrenica_2002.

commissie” was.⁶⁹ Op 4 juni 2003 werd het rapport in de Tweede Kamer behandeld. De fracties van het CDA, de VVD, SP, GroenLinks en D66 wilden oud-minister van Defensie Ter Beek aan de tand voelen. Ter Beek zou indertijd een te *“eenzijdig en te positief beeld hebben gegeven”* van de VN-toezeggingen over luchtsteun. Commissievoorzitter Bakker wist de Kamer er echter van te overtuigen dat het niet realistisch was één individuele politicus het drama aan te rekenen, waarmee de enquête tot een einde kwam.⁷⁰

1.4.5 Vergelijking van rapporten

Zowel de rapporten van de VN, het NIOD als de parlementaire enquête vertonen opvallend veel overeenkomsten. In alle rapporten wordt gesteld dat de VN een groot deel van de verantwoordelijkheid draagt voor de gebeurtenissen in Srebrenica. Dit komt mede door het slechte beleid ten aanzien van onder meer de *safe areas*. Tevens wordt Dutchbat in alle rapporten in grote mate gerehabiliteerd. Zij zouden naar *“eer en geweten”* gehandeld hebben. Toch is er ook een klein verschil waarneembaar. Waar het rapport van de VN niets zegt over de rol van de Nederlandse regering wordt deze in het NIOD-rapport en de parlementaire enquête sterk bekritiseerd. Dat de VN de rol van de Nederlandse regering niet heeft meegenomen in haar onderzoek is logisch, omdat zij geen deel uitmaakte van het onderzoek.

1.5 NASLEEP VAN DE OORLOG

1.5.1 Inleiding

Al tijdens de Joegoslavië-oorlog ontstond er grote beroering in de internationale gemeenschap omtrent de grove mensenrechtenschendingen die in het voormalig Joegoslavië plaatsvonden. Als reactie hierop besloot de VN-Veiligheidsraad al tijdens de oorlog dat er een straftribunaal zou worden opgericht om de verantwoordelijken van ernstige misdaden te sanctioneren. De nasleep van de oorlog was niet alleen internationaal merkbaar; ook in Nederland waren de gevolgen groot. Naar aanleiding van het NIOD-rapport besloot het tweede kabinet Kok om haar ontslag in te dienen vanwege de politieke medeverantwoordelijkheid ten aanzien van het feit dat Dutchbat-militairen de genocide niet konden voorkomen. Ook in de jaren daarna waren de gevolgen in Nederland merkbaar; verschillende nabestaanden klaagden de Nederlandse overheid meerdere malen aan. Voorts heeft het OM tegen sleutelfiguren van Dutchbat, zoals Karremans, Franken en Oosterveen een strafrechtelijk onderzoek ingesteld om te onderzoeken of vervolging mogelijk was.

⁶⁹ Masterscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam van Sophie Meijer. *In debat over het NIOD-rapport Srebrenica: een ‘veilig’ gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area*. <http://oaithesis.eur.nl/ir/repub/asset/12966/Masterthesis%20Sophie%20Meijer%202012.pdf>.

⁷⁰ Parlement en politiek. *Parlementaire enquête Srebrenica (2002-2003)*. www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxvc/parlementaire_enquete_srebrenica_2002.

1.5.2 ICTY

De ICTY is op 25 mei 1993 geïnstalleerd door resolutie 877 van de VN-Veiligheidsraad op grond van artikel 39 en 41 van het VN Handvest.⁷¹ De ICTY wordt gekenmerkt door haar ad hoc status en is gevestigd in Den Haag. Het strafrechtstelsel is gebaseerd op een combinatie van *common law* en *civil law*, waarbij de werking van het Tribunaal is beschreven in de *Rules of procedure and evidence*.⁷² De ICTY heeft jurisdictie over vier soorten misdrijven: schendingen van de verdragen van Genève, misdaden tegen de menselijkheid, genocide en oorlogsmisdrijven.⁷³ De maximumstraf is vastgelegd tot levenslange gevangenisstraf. De ICTY had tot 2011, 161 personen berecht. Belangrijke personen die zijn voorgeleid aan het Tribunaal zijn o.a. Milošević (hij was de eerste *former head of state* die werd aangeklaagd voor oorlogsmisdaden), Krstić (legercommandant van de Servische republiek), Babić (voormalig president van de Republika Srpska), Haradinaj (voormalig minister-president van Kosovo), Gotovina (voormalig generaal van het Kroatische leger), Karadžić (president van de Bosnische-Serviërs) en Mladić (opperbevelhebber van de Bosnisch-Servische troepen).

Met zijn uitspraken over genocide, oorlogsmisdaden en misdaden tegen de mensheid heeft het Tribunaal duidelijk gemaakt dat iemands positie hem niet langer tegen vervolging kan beschermen. Ook leidinggevende verdachten van grove schendingen van mensenrechten moeten voor de rechter verantwoording afleggen. Door het vervolgen van oorlogsmisdadigers en het geven van een stem aan de slachtoffers, versterkt het Tribunaal naar eigen zeggen de overtuiging dat vrede en gerechtigheid samengaan.⁷⁴

Er is echter ook kritiek op de ICTY. Tegenstanders beweren dat de processen te lang duren als gevolg van de bureaucratie. Voorts is nadelig dat het Tribunaal de uitlevering van verdachten niet kan afdwingen. Tevens zouden de kosten de pan uit rijzen. Er zou al meer dan 700 miljoen dollar zijn uitgegeven aan de ICTY.⁷⁵ Tot slot wordt er gesteld dat landen uit het voormalig Joegoslavië inmiddels een dusdanig sterk rechtssysteem hebben, waardoor zij zelf beter in staat zouden zijn om verdachten te berechten dan het Tribunaal zelf.⁷⁶

1.5.3 Val van het Nederlandse kabinet

Slechts enkele dagen na het verschijnen van het NIOD-rapport op 10 april 2002 werden de eerste consequenties voor de Nederlandse politiek al zichtbaar. Zowel de minister van Defensie, De Grave, als de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM), Pronk, gaven bij het lezen van de samenvatting (!) van het NIOD-rapport aan onmiddellijk af te willen treden. Zes dagen later viel het gehele kabinet Kok II.

⁷¹ United Nations. *Security Council Resolutions 1993*. <http://www.un.org/docs/scres/1993/scres93.htm>.

⁷² Klip, A & Sluiter, G. (2005) *Annotated leading cases of international criminal tribunals*, Antwerp – Oxford, p. 100.

⁷³ ICTY. *Mandate and jurisdiction*. <http://www.icty.org/sid/320>.

⁷⁴ Den Haag.nl. *Joegoslavië tribunaal*. www.denhaag.nl/home/bewoners/to/Joegoslavië-Tribunaal-2.htm.

⁷⁵ Voigt, S & Albert M. (2006) *International Conflict Resolution*, P.227

⁷⁶ *Russia slams Hague court for freeing Croatian generals*, Reuters 5 december 2012, www.reuters.com/article/2012/12/06/us-warcrimes-gotovina-russia-idUSBRE8B500020121206.

Premier Kok gaf aan “*medeverantwoordelijk maar niet schuldig te zijn*”.⁷⁷ Weer een dag later op 17 april 2002 nam ook generaal Van Baal (bevelhebber van de landmacht) ontslag. Door de weigering van Premier Kok om (mede)schuld te dragen aan de genocide - een lijn die ook door andere kabinetten altijd is gevolgd - is er tot op de dag van vandaag vanuit Nederlandse kant nog altijd geen excuses gemaakt aan de nabestaanden van de genocide in Srebrenica, tot grote woede van stichtingen, zoals *Mothers of Srebrenica*.⁷⁸

1.5.4 Dutchbat & Karremans

In de jaren na Srebrenica kwam Dutchbat in de publieke opinie vaak onder vuur te liggen. Dit leidde, in samenhang met de gebeurtenissen in Srebrenica, tot psychische problemen bij veel Dutchbat III-militairen.⁷⁹ Gebleken is dat 11 procent van de Dutchbat III-militairen psychische klachten heeft gekregen. Van de 851 personen die deel uitmaakten van het bataljon, meldde 95 zich bij de legerpsychologen. De hulpverleners denken dat twee factoren ten grondslag liggen aan de grote vraag om hulp. Ten eerste hebben de Dutchbat-militairen zich erg machteloos gevoeld tijdens hun missie in Srebrenica, vooral in de weken dat de Servische troepen van Mladić de moslim-enclave veroverden. De tweede factor noemen de psychologen *secundaire traumatisering*. De militairen hebben klachten gekregen doordat ze na hun terugkeer geen begrip hebben gekregen voor hun opstelling tijdens de val van de moslim-enclave. Volgens de psychologen zijn de ervaringen van de Dutchbatters vergelijkbaar met die van Vietnam-veteranen.⁸⁰ De opluchting voor de militairen was dan ook groot toen in december 2006 ongeveer 850 Dutchbat III-militairen door minister Kamp een draaginsigne ontvingen. Defensie benadrukte dat de insigne geen onderscheiding was, maar “*een bijzondere blijk van erkenning voor de ongeveer 850 militairen die in moeilijke omstandigheden naar eer en geweten hebben gefunctioneerd en ten onrechte gedurende langere tijd in een negatief daglicht zijn gesteld*.”⁸¹ Dit leidde tot grote woede van vredesorganisatie InterKerkelijk Vredesberaad (IKV) en nabestaanden van de genocide in Srebrenica.

De publieke hoon gold niet alleen voor de Dutchbat-militairen, maar ook zeer zeker voor Karremans.⁸² Nadat hij in verschillende onderzoekscommissies moest verschijnen om verantwoording af te leggen, is hij uiteindelijk Nederland ontvlucht om in Spanje te wonen.

⁷⁷ Parlement & politiek. *Kabinetscrisis 2002: Srebrenica*.

www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wsg/kabinetscrisis_2002_srebrenica.

⁷⁸ ‘Excuses voor Srebrenica’, De Telegraaf 18 januari 2012,

www.telegraaf.nl/binnenland/20101513/___Excuses_voor_Srebrenica___.html.

⁷⁹ *Val enclave trauma voor Dutchbat III*, De Volkskrant 21 juli 2000,

www.volkskrant.nl/vk/nl/2664/Nieuws/archief/article/detail/571175/2000/07/21/Val-enclave-trauma-voor-Dutchbat-III.dhtml.

⁸⁰ *Val enclave trauma voor Dutchbat III*, De Volkskrant 21 juli 2000,

www.volkskrant.nl/vk/nl/2664/Nieuws/archief/article/detail/571175/2000/07/21/Val-enclave-trauma-voor-Dutchbat-III.dhtml.

⁸¹ Narkive Newsgroup. *Alsnog erkenning voor Dutchbat III*.

<http://nl.defensie.marine.narkive.com/YLHuyPzT/alsnog-erkenning-voor-dutchbat-iii>.

⁸² Dorsman, L.J. & Knegtmans, P.J. (2007) Onderzoek in opdracht, Hilversum: uitgeverij Verloren, p. 118.

Naar eigen zeggen werd hij bedreigd in Nederland.⁸³ Karremans heeft de twijfels over zijn persoon nooit kunnen wegnemen. Zo heeft militair-historicus Christ Klep in het KRO-programma *Profiel* gezegd dat Karremans wist wat er met de gescheiden mannen in Srebrenica zou gebeuren en dat hij dus onder ede, tijdens de parlementaire enquête, heeft gelogen. Tevens zijn de (oud)-superieuren van Karremans weinig vleidend over zijn leiderschapscapaciteiten.⁸⁴ De problemen stapelden zich op voor Karremans toen in juli 2010 een aanklacht tegen hem werd ingediend bij het OM in Arnhem wegens oorlogsmisdaden en genocide. Een groep deskundigen van binnen en buiten het OM adviseerde vorig jaar positief over het vervolgen van Karremans. Desondanks heeft het OM op 7 maart 2013 bekendgemaakt dat Karremans, Franken en Oosterveen niet vervolgd zouden worden, omdat ze niet “verwijtbaar” hadden gehandeld.⁸⁵ Advocate Zegveld kondigde hierna aan dat zij via een beklagprocedure (art. 12 Sr.) zou proberen om af te dwingen dat het OM het drietal alsnog zou vervolgen.

1.5.5 Aanklachten tegen de Nederlandse Staat

In de jaren na de genocide in Srebrenica is de Nederlandse overheid door nabestaanden meerdere malen gedaagd voor de rechter. Hasan Nuhanović en de nabestaanden van Rizo Mustafić zijn in 2005 een civiele rechtszaak tegen de Nederlandse Staat begonnen. Ze verwijten de staat dat zij, na de val van Srebrenica in 1995, hun familieleden aan de Bosnische Serviërs heeft overgedragen. In 2008 vonniste de rechtbank dat de Nederlandse Staat niet verantwoordelijk was voor de dood van Bosnische Dutchbat-medewerkers en hun familieleden, omdat de militairen onder VN-mandaat opereerden. In hoger beroep is in 2011 echter geoordeeld dat de Nederlandse Staat wel aansprakelijk is voor de dood van drie moslimmannen bij de val van de Srebrenica-enclave in 1995.⁸⁶ Ook de stichting *Mothers of Srebrenica* en 10 individuele eiseressen hebben op 4 juni 2007 de Nederlandse Staat en de VN gedaagd in een civiele procedure. Zij eisten onder meer erkenning en genoegdoening. Zowel in beroep als in cassatie is geoordeeld dat “de VN niet voor enig nationaal gerecht kan worden gedaagd”. Hierdoor kan de zaak van de stichting tegen de VN geen doorgang vinden. De zaak tegen de Nederlandse Staat gaat wel door. Een uitgebreide analyse van deze rechtszaken en de aanklacht tegen Karremans, Franken en Oosterveen wordt in de volgende hoofdstukken behandeld.

1.6 CONCLUSIE

Dit hoofdstuk heeft geleid tot de beantwoording van de eerste deelvraag. Allereerst is gebleken dat de dood van Tito een grote rol speelde in de aanloop naar de oorlog in het voormalig Joegoslavië. Het feit dat er in één land meerdere burgeroorlogen waren, droeg bij

⁸³ *Karremans uit Nederland ‘gevlucht’*. NU 2 april 2011, www.nu.nl/algemeen/301935/karremans-uit-nederland-gevlucht.html.

⁸⁴ *Profiel*: interview met Karremans. www.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1115622.

⁸⁵ NOS nieuws 7 maart 2013. ‘*Karremans niet vervolgd*’, <http://nos.nl/artikel/481891-karremans-niet-vervolgd.html>.

⁸⁶ LJN BR0133 Gerechtshof ’s-Gravenhage 5 juli 2011.

aan de complexiteit van de oorlog. Tevens is de rol van Dutchbat in de oorlog beschreven. Dutchbat had in Srebrenica twee taken: het bewaken van de *safe areas* en het voorkomen van verdere escalatie van de oorlog. Geconcludeerd kan worden dat Dutchbat aan beide taken niet heeft kunnen voldoen, aangezien de genocide gepleegd is terwijl Dutchbat III op dat moment gestationeerd was in Srebrenica. Hierbij leidde de publieke optredens van Karremans tot veel onbegrip. Al deze gebeurtenissen leidde tot nationale en internationale onderzoeken. De conclusie van het VN-rapport was zeer zelfkritisch te noemen: ten aanzien van de genocide in Srebrenica neemt de VN een groot deel van de verantwoordelijkheid voor haar rekening. Waar het NIOD-rapport en de parlementaire enquête vooral kritisch zijn op de VN en de Nederlandse politiek, worden Dutchbat en Karremans in bepaalde opzichten beschermd. Tot slot kan worden gesteld dat de gevolgen van de oorlog zeer groot waren. Al tijdens de oorlog werd de ICTY opgericht om daders van oorlogsmisdrijven te berechten. Tevens waren de gevolgen ook nationaal gezien zichtbaar. Het NIOD-rapport leidde zelfs tot de val van het Nederlandse kabinet. Tot slot werd de Nederlandse Staat meerdere malen civielrechtelijk aangeklaagd, en werden Karremans, Franken en Oosterveen strafrechtelijk aangeklaagd.

2. HET SREBRENICA-ARREST

2.1 INLEIDING

Na de oorlog hielden veel nabestaanden uit Srebrenica de Nederlandse Staat aansprakelijk voor de genocide die had plaatsgevonden. Deze onvrede uitte zich in de oprichting van stichtingen en protestgroepen. Er waren ook mensen die nog een stap verder gingen en de Nederlandse overheid voor de rechter daagden. Dit gebeurde onder meer door de stichting *Mothers of Srebrenica*, Hasan Nuhanović en de familie Mustafić.

In de zaak Nuhanović speelde het volgende: de vader, moeder en broer van Dutchbat-tolk Hasan Nuhanović (respectievelijk Ibro, Nasiha en Muhamed) werden van de compound verdreven. Opgemerkt moet worden dat de vader (Ibro Nuhanović) - uiteindelijk - mocht blijven, maar ervoor koos om zijn zoon Muhamed en vrouw Nasiha - die gedwongen werden om te vertrekken - te vergezellen buiten de compound. De vader, moeder en broer van Hasan Nuhanović zijn uiteindelijk geëxecuteerd door de troepen van generaal Mladić.⁸⁷ In de Mustafić-zaak gebeurde iets vergelijkbaars: slachtoffer Rizo Mustafić stond op een lijst van 29 lokale medewerkers die in eerste instantie samen met het Nederlandse bataljon mochten vertrekken. Twee dagen na de val van de enclave is Mustafić toch door een Nederlandse personeelsfunctionaris van de basis gestuurd. Mustafić is later geëxecuteerd door Servische troepen.⁸⁸

Ook de stichting *Mothers of Srebrenica* daagde de Nederlandse overheid voor de rechter. Deze rechtszaak zal echter in het volgende hoofdstuk worden beschreven, omdat de arresten van Mustafić en Nuhanović dusdanig baanbrekend zijn dat ze een eigen hoofdstuk verdienen. Aangezien beide zaken nagenoeg identiek zijn, zal de uitspraak van de rechtbank en het gerechtshof in de zaken van Nuhanović en Mustafić simultaan worden behandeld. In paragraaf 2.2 wordt de casus en de rechtsvraag in kaart gebracht. Daarna wordt in paragraaf 2.3 de uitspraak van de rechtbank en het hof behandeld. Paragraaf 2.4 geeft een analyse weer van de rechtsoverwegingen van het arrest. Paragraaf 2.5 geeft vervolgens de mening weer van deskundigen en betrokkenen omtrent dit arrest. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie in paragraaf 2.6, waarmee ook de tweede deelvraag (“*Wat wordt er in het Srebrenica-arrest gesteld?*”) zal worden beantwoord.

2.2 CASUS EN RECHTSVRAAG

2.2.1 Inleiding

Om een goede analyse te geven van dit arrest is het van belang om eerst de casus te ontleden. Tevens zal de rechtsvraag worden behandeld om de volgende paragrafen in een beter perspectief te plaatsen.

⁸⁷ Hof Den Haag 5 juli 2011, LJN BR0133.

⁸⁸ Hof Den Haag 5 juli 2011, LJN BR0132.

2.2.2 Casus

Deze zaak heeft betrekking op de gebeurtenissen in juli 1995 in Srebrenica, waar het Nederlandse VN-bataljon Dutchbat zijn basis had. Srebrenica was indertijd aangewezen als één van de VN-*safe areas*. Dit hield in dat de moslimbevolking veilig kon opereren en beschermd zou worden tegen eventuele aanvallen van vijandelijke troepen, zoals Bosnisch-Servische militairen. Dit was ook de reden dat veel moslims hun toevlucht zochten tot deze *safe areas*. Toen de enclave zelf onder de voet werd gelopen door het Bosnisch-Servische leger, resulteerde dit in de deportatie en moord op duizenden moslimmannen. Het bloedbad in Srebrenica is door het Internationaal Gerechtshof, het Joegoslavië Tribunaal en ook door de Nederlandse Staat omschreven als genocide.⁸⁹ Een van de slachtoffers van de genocide was Dutchbat-electriciën Rizo Mustafić. Hij werd door Dutchbat van de Nederlandse compound weggestuurd. Dit gold eveneens voor de vader, moeder en broer van Dutchbat-tolk Hasan Nuhanović. Het wegsturen van deze mensen door Dutchbat leidde tot hun executie door Servische troepen. Hun lichamen zijn later in massagraven teruggevonden.

Als gevolg van deze gebeurtenissen daagden Hasan Nuhanović en de familie Mustafić de Nederlandse overheid voor de rechtbank in een civiele procedure. Deze twee zaken waren bijna identiek. Zij eisten voor recht te verklaren dat de Nederlandse Staat aansprakelijk is voor de schade als gevolg van een tekortkoming in de nakoming van een overeenkomst met Mustafić en Nuhanović (art. 6:74 BW), en subsidiair onrechtmatige daad jegens Mustafić en Nuhanović (art. 6:162 BW). Tevens vorderden zij schadevergoeding.⁹⁰

2.2.3 Rechtsvraag

De rechtsvraag in deze twee zaken kan als volgt worden geformuleerd: is de Nederlandse overheid aansprakelijk indien in VN-verband uitgezonden militairen (Dutchbat) niet slagen in hun taak bescherming te bieden aan Rizo Mustafić en aan Ibro, Nasiha en Muhamed Nuhanović?

2.3 UITSPRAAK RECHTBANK EN GERECHTSHOF

2.3.1 Inleiding

Gezien de parallellen tussen beide zaken zal de uitspraak van de rechtbank en het gerechtshof in de zaken Mustafić en Nuhanović simultaan worden behandeld. Aangezien de Nederlandse Staat heeft aangekondigd in cassatie te gaan tegen de uitspraak van het hof, zal de zaak nog voor de Hoge Raad moeten komen.

⁸⁹ NJblog.nl. *Overheid en Aansprakelijkheid, Srebrenica en de immuniteit van de Verenigde Naties voor de Nederlandse rechter*, G. den Dekker. www.legalintelligence.com (zoek op 'overheid en aansprakelijkheid').

⁹⁰ Rechtbank Den Haag 10 september 2008, LJN BF0187, r.o. 3.1.

2.3.2 Rechtbank

De rechtbank in Den Haag boog zich over de vraag of Dutchbat en de Nederlandse Staat onrechtmatig hadden gehandeld. Deze onrechtmatigheid zou bestaan aan het onvoldoende bieden van bescherming aan Mustafić en de familie van Nuhanović. Eisers stellen dan ook dat de Nederlandse Staat aansprakelijk is voor de fatale gevolgen hiervan. Het verweer van de Nederlandse Staat was dat het handelen van Dutchbat uitsluitend aan de VN kan worden toegerekend. Zij hadden immers de operationele gezags- en bevelsbevoegdheid over de Nederlandse troepen.⁹¹

Op 5 juli 2011 kwam de rechtbank tot haar oordeel. De eis van Nuhanović en de nabestaanden van Mustafić werd afgewezen. De rechtbank kwam tot de conclusie dat het handelen van Dutchbat onder het mandaat van UNPROFOR viel. De rechtbank verwierp de stelling dat na overdracht van de relevante bevels- en gezagsbevoegdheden aan de VN nog steeds moet worden getoetst of de staat heeft voldaan aan zijn verplichtingen onder de mensenrechtenverdragen, het Genocideverdrag en de Rode Kruisverdragen (conventies van Genève). Wanneer bij de uitoefening van bevoegdheden, waarover de staat niet meer beschikt, normen zijn geschonden, dan heeft als uitgangspunt te gelden dat deze schendingen niet aan de staat kunnen worden toegerekend.⁹² Hierbij faalt een beroep op het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (hierna: EVRM), aangezien de VN hierbij geen partij is en de burgerbevolking van Srebrenica niet viel onder de Nederlandse rechtsmacht. Toerekening aan de Nederlandse Staat zou alleen mogelijk zijn geweest als de Nederlandse regering de bevelsstructuur van de VN had doorbroken. De rechtbank keek daarom of er sprake was van instructies van de Nederlandse Staat aan Dutchbat om VN-bevelen te negeren of daartegen in te gaan. Ook vroeg de rechtbank zich af of Dutchbat zich met instemming van de gezagsdragers in Nederland in meer of mindere mate uit de VN-bevelslijn had losgemaakt. Op basis van de door eisers gestelde feiten concludeerde de rechtbank echter niet tot toerekening aan de Nederlandse Staat en wees de vordering van Nuhanović en de nabestaanden van Mustafić af.⁹³

2.3.3 Gerechtshof

Op 26 juni 2012 heeft het gerechtshof een streep door de uitspraak van de rechtbank gezet en geoordeeld dat de Nederlandse Staat aansprakelijk is voor de verwijdering van Mustafić en de vader en broer van Nuhanović van de compound. De toerekeningsvraag, welke partij civielrechtelijk voor het optreden van Dutchbat aansprakelijk is, moet beoordeeld worden naar internationaal recht. Het criterium voor toerekening van het optreden van Dutchbat is wie *effective control* had en niet, zoals de rechtbank had aangenomen, wie *command and control* uitoefende. Deze vraag moet worden beoordeeld aan de hand van de omstandigheden van het geval.⁹⁴ Tevens is van belang om te weten of het optreden van Dutchbat de uitvoering vormde van een specifieke instructie van de VN of van de staat. Voorts is de situatie onderzocht of de

⁹¹ Rechtbank Den Haag 10 september 2008, LJN BF0187, zie 'inhoudsindicatie'.

⁹² Rechtbank Den Haag 10 september 2008, LJN BF0187, zie 'inhoudsindicatie'.

⁹³ Rechtbank Den Haag 10 september 2008, LJN BF0187, zie 'inhoudsindicatie'.

⁹⁴ NJ blog, *Aansprakelijkheid: had de Nederlandse Staat 'effective control' over het optreden van Dutchbat in Srebrenica?* www.kluwernavigator.nl (zoek op 'effectieve controle').

VN of de staat de macht had om bij het ontbreken van een dergelijke instructie de later ontstane gebeurtenissen te voorkomen.

Effectieve controle

Uitgangspunt van het hof is dat het mogelijk is dat meer dan één partij effectieve controle kan bezitten, waardoor het mogelijk is dat meer dan één partij aansprakelijk kan worden gesteld. Het hof stelt dat bij toepassing van het *effective control*-criterium van belang is dat de staat die troepen levert zeggenschap behoudt over personele aangelegenheden van de militairen. Op 11 juli 1995 besloten de VN én de Nederlandse regering om de vluchtelingen te evacueren. Hierbij had Dutchbat een assisterende rol. Naast de VN had ook de Nederlandse regering in Den Haag zeggenschap over Dutchbat. Zij waren namelijk verantwoordelijk voor de voorbereiding van de algehele terugtrekking van Dutchbat. De zeggenschap werd ook in de praktijk uitgeoefend: de regering in Den Haag, vertegenwoordigd door twee van haar hoogste militairen, namen samen met VN-generaal Janvier het besluit tot evacuatie. Minister van Defensie Voorhoeve gaf de opdracht dat Dutchbat niet mocht meewerken aan een aparte behandeling van de mannen en te redden wat er te redden viel.⁹⁵ Het hof is er dan ook zeker van dat de Nederlandse overheid nauw betrokken was bij de evacuatie als bij de voorbereiding daartoe. Zij had het in haar macht om de verweten gedragingen te voorkomen. Het hof komt tot de conclusie dat de staat *effective control* bezat over het optreden waar Nuhanović en de nabestaanden van Mustafić over klagen; namelijk de weigering om in te grijpen bij de scheiding van Muhamed en Ibro Nuhanović van hun moeder, respectievelijk het wegsturen van Rizo Mustafić. Dit geldt tevens voor de weigering om Muhamed Nuhanović op de lijst met lokaal personeel te plaatsen. Dit hield direct verband met de wijze waarop de evacuatie diende te worden uitgevoerd.⁹⁶ Dit optreden kan daarom aan de staat worden toegerekend. Wel concludeert het hof dat er géén sprake is van een beschermingsovereenkomst jegens Mustafić.

Onrechtmatigheid

Het hof laat zich ook uit over de onrechtmatigheid van het handelen van Dutchbat. Gesteld wordt dat Dutchbat aan de vooravond van 13 juli 1995 wetenschap had van het feit dat de weerbare mannen die de compound verlieten ernstig gevaar liepen. Zij konden gedood of onmenselijk worden behandeld. Dit blijkt onder meer uit het feit dat buiten de compound geëxecuteerde moslimmannen zijn gevonden. Hier was immers ook melding van gemaakt door een Dutchbat-officier. Tevens verklaarde Franken voor de ICTY: “*He (Ibro Nuhanovic) asked me to stop the evacuation, because he feared everybody would be killed by the Serbs. I answered that I feared, in fact, for the men as well but that, in fact, he asked me to make the choice between thousands of women and children and the men. And then he answered that he understood what I meant, and he agreed and went away.*”⁹⁷ Hieruit volgt dat ook Franken wetenschap had van het gevaar dat de moslimmannen liepen.

⁹⁵NJ blog. Aansprakelijkheid: had de Nederlandse Staat ‘effective control’ over het optreden van Dutchbat in Srebrenica? www.kluwernavigator.nl (zoek op ‘effectieve controle’).

⁹⁶ Hof Den Haag 5 juli 2011, LJN BR0133, r.o. 5.20.

⁹⁷ Hof Den Haag 5 juli 2011, LJN BR0133, r.o. 6.7.

Rizo Mustafić en de vader en broer van Hasan Nuhanović hadden niet van de compound afgestuurd mogen worden; hier bestond namelijk geen rechtvaardigingsgrond voor. Op grond van art. 6 en 7 van het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten (hierna: IVBPR) is het ongeoorloofd om burgers over te leveren aan troepen als er een reëel en voorzienbaar risico bestaat dat deze burgers gevaar lopen. Door dit wel te doen heeft de staat onrechtmatig gehandeld jegens Muhamed, Ibro en Rizo. Dit onrechtmatig handelen heeft hun het leven gekost. Hiermee is tevens het causaal verband tussen het gedwongen vertrek en de daaropvolgende executies gegeven.⁹⁸ Voor de dood van de moeder van Nuhanović - Nasiha - stelt de staat dat Nuhanović dit onrechtmatig handelen onvoldoende heeft gesteld. Voor de dood van Ibro Nuhanović stelt het hof het volgende: de staat heeft weliswaar niet onrechtmatig gehandeld jegens Ibro (aangezien hij toestemming had om op de compound te blijven), maar zijn dood is wel het gevolg van het onrechtmatig handelen van de staat jegens Muhamed Nuhanović. Het is immers begrijpelijk en voorzienbaar dat Ibro zou kiezen mee te gaan met zijn vrouw en minderjarige zoon.⁹⁹

Het hof concludeert dat de Nederlandse Staat jegens Nuhanović en de nabestaanden van Mustafić aansprakelijk is voor de schade die zij hebben geleden en zullen lijden uit hoofde van onrechtmatige daad.

2.3.4 Hoge Raad

De Nederlandse Staat heeft bekend gemaakt in cassatie te gaan tegen de uitspraak bij de Hoge Raad. Een woordvoerder van de staat stelt dat de VN te allen tijde de effectieve controle over Dutchbat had. De woordvoerder stelt dan ook dat de VN verantwoordelijk is en niet de Nederlandse Staat.¹⁰⁰ Ten tijde van het schrijven van deze scriptie heeft advocaat-generaal Vlas geconcludeerd dat de Nederlandse Staat wel degelijk aansprakelijk is voor de dood van de drie moslimmannen. Hij stelt dat de Hoge Raad het beroep van de Nederlandse Staat tegen een eerdere uitspraak dan ook moet verwerpen. Dit advies is niet bindend, maar wel leidend voor de Hoge Raad.¹⁰¹ De Hoge Raad zal op 6 september 2013 definitief oordelen.

2.4 ANALYSE VAN HET ARREST

2.4.1 Inleiding

In deze paragraaf zullen de relevante rechtsoverwegingen worden toegelicht. Aangezien de arresten van Mustafić en Nuhanović vergelijkbaar zijn, is gekozen voor de bespreking van één arrest; dat van Nuhanović.¹⁰²

⁹⁸ Hof Den Haag 5 juli 2011, LJN BR0133, r.o. 6.14.

⁹⁹ Hof Den Haag 5 juli 2011, LJN BR0133, r.o. 6.20.

¹⁰⁰ 'Staat naar Hoge Raad in 'Srebrenicazaak', Telegraaf 26 juni 2012, http://www.telegraaf.nl/binnenland/20782454/_Cassatie_om__Srebrenica_.html.

¹⁰¹ 'Nederlandse staat aansprakelijk in Srebrenica-zaak', NRC 3 mei 2013, <http://www.nrc.nl/nieuws/2013/05/03/nederlandse-staat-aansprakelijk-in-srebrenica-zaak/>.

¹⁰² Hof Den Haag 5 juli 2011, LJN BR0133.

2.4.2 Rechtsoverwegingen

Toerekening

Waar de rechtbank overwoog dat het gedrag van Dutchbat alleen kon worden toegerekend aan de VN, besloot het hof anders. *Toerekening* werd niet gebruikt in de zin van art. 6:162 lid 3 BW (toerekening van de daad aan de dader) of art. 6:98 BW (toerekening van de schade aan de daad), maar om een voorlopige vraag te beantwoorden, namelijk op wie de zorgplicht rustte. Als alleen de VN zeggenschap had over Dutchbat en niet de Nederlandse staat, dan kon er op Nederland geen zorgplicht rusten. De rechtbank trok de conclusie dat de VN exclusieve zeggenschap had over Dutchbat en wees daarom de vordering af.¹⁰³ Het hof maakte hier korte metten mee. Toerekening moet volgens het hof namelijk worden beantwoord aan de hand van het internationale recht (*r.o.* 5.3).

Effectieve controle

Het begrip *effective control* hangt samen met de algemene beginselen van het aansprakelijkheidsrecht, waar de zorgplicht van de aansprakelijk gestelde persoon afhangt van diens juridische bevoegdheid en diens feitelijke mogelijkheid om in te grijpen.¹⁰⁴ Hierbij zijn een aantal factoren van belang: de omstandigheden van het geval, een eventuele bijzondere relatie tussen de dader en het slachtoffer of een bijzondere relatie tussen de dader en de plaats van het ongeval.

Het hof ging uitvoerig in op de vraag wie effectieve controle had over Dutchbat-troepen. Deze vraag werd beantwoord naar aanleiding van artikel 6 van de *Responsibility of International Organizations* van de VN, waarin de internationale aansprakelijkheid van internationale organisaties geregeld is. Hoewel deze bepaling strikt genomen *effective control* alleen noemt in relatie tot toerekening aan de *inlenende* internationale organisatie, neemt het hof aan dat hetzelfde criterium geldt voor de vraag of het optreden van troepen moet worden toegerekend aan de staat die deze ter beschikking heeft gesteld (*r.o.* 5.8). De staat kan zich volgens het hof niet verschuilen achter de VN. Ook bij een vredesmissie heeft de staat namelijk zeggenschap over haar troepen, alsmede de bevoegdheid om een operatie te staken (*r.o.* 5.10).

Het hof geeft enkele voorbeelden aan waaruit deze *effectieve controle* blijkt. Na de val van Srebrenica was de vredesmissie beëindigd en bestond het doel van Dutchbat uit de evacuatie en bescherming van de vluchtelingen (*r.o.* 5.11). Dit doel was vanaf 11 juli 1995 mede geformuleerd door de staat, getuige de betrokkenheid hierbij van de Minister van Defensie. De minister had Dutchbat uitdrukkelijk verzocht niet mee te werken aan een aparte behandeling van de mannen (*r.o.* 5.18). Ook het wegsturen van burgers van de compound stond in rechtstreeks verband met de beslissing van de staat (*r.o.* 5.19). Dit toont aan dat de staat effectieve controle uitoefende over deze handeling, waardoor dit gedrag aan de staat kan worden toegerekend (*r.o.* 5.20).

¹⁰³ C. van dam. 'Toerekening' van het gedrag van Dutchbat: aan de VN, Nederland of beide?', www.ceesvandam.info/default.asp?fileid=540.

¹⁰⁴ C. van dam. 'Toerekening' van het gedrag van Dutchbat: aan de VN, Nederland of beide?', www.ceesvandam.info/default.asp?fileid=540.

Bosnische recht, EVRM en IVBPR

Het hof oordeelde ook over de onrechtmatigheid van Dutchbat (voor wat betreft het wegsturen van burgers van de compound) op grond van het Bosnische recht, aangezien Mustafić en Nuhanović hier uitdrukkelijk om hadden verzocht. Ook het EVRM en IVBPR werden hierbij betrokken. In art. 2 en 3 EVRM, en art. 6 en 7 IVBPR is bepaald dat het ongeoorloofd is om burgers over te leveren aan troepen als er een reëel en voorzienbaar risico bestaat dat deze burgers gevaar lopen. Deze rechten zijn onderdeel van internationaal gewoonterecht en binden derhalve ook de Nederlandse Staat. Het hof overwoog dat het IVBPR in 1995 van kracht was voor Bosnië-Herzegovina, en dat de artikelen 6 en 7 directe werking hadden op grond van art. 3 van de Grondwet van Bosnië-Herzegovina (*r.o.* 6.4). Deze overwegingen hadden kunnen worden ingekort als het hof kennis had kunnen nemen van de beslissing van het EHRM, twee dagen later, waarin deze overwoog dat het EVRM extraterritoriale werking heeft indien de staat *effective control* uitoefent over een gebied buiten zijn nationale grenzen.¹⁰⁵

De juridische grondslag voor de onrechtmatige gedraging van de staat door de mannen niet mee te nemen naar een veilige haven, vindt het hof in artikel 154 ‘Wet op het Verbintenissenrecht’ van Bosnië-Herzegovina, en in de schending van de - in het internationaal gewoonterecht gewaarborgde - rechten op leven en op bescherming tegen onmenselijke behandeling.¹⁰⁶ Het hof baseert de aansprakelijkheid van de staat voor de gedragingen van Dutchbat-militairen die werkzaamheden verrichten voor dezelfde staat ook op grond van art. 171 lid 1 van de ‘Wet op het Verbintenissenrecht’ van Bosnië-Herzegovina.

Causaal verband

Tot slot bevestigt het hof dat Dutchbat over informatie beschikte dat met name moslimmannen buiten de compound gevaar liepen. Hierbij trekt het hof de conclusie dat als Dutchbat de mannen op de compound had toegelaten zij nog in leven zouden zijn. Omdat ze uiteindelijk gedwongen werden de compound te verlaten, heeft de staat onrechtmatig jegens hun gehandeld. Hiermee is ook het causale verband tussen de onrechtmatige gedraging en de schade gegeven (*r.o.* 6.14).

2.5 MENINGEN VAN DESKUNDIGEN EN BETROKKENEN

2.5.1 Inleiding

In deze paragraaf worden de opvattingen van enkele deskundigen en betrokkenen op het gebied van (internationaal) recht besproken. Het is interessant om te bekijken hoe zij over dit arrest oordelen. Hierbij moet opgemerkt worden dat maar weinig prominenten hun mening hebben geuit over het arrest; waarschijnlijk vanwege het feit dat de uitspraak politiek zeer gevoelig ligt.

¹⁰⁵ C. van Dam. ‘De onrechtmatigheid van het gedrag’, www.ceesvandam.info/default.asp?fileid=540.

¹⁰⁶ C. van Dam. ‘De onrechtmatigheid van het gedrag’, www.ceesvandam.info/default.asp?fileid=540.

2.5.2 Visie van deskundigen en betrokkenen

Nico Schrijver; hoogleraar volkenrecht universiteit Leiden

Schrijver omschrijft dit arrest als “baanbrekend”: “Door de verwerping van het verweer dat de staat niet aansprakelijk is voor het optreden van Dutchbat, omdat het onder bevel van de VN handelde, kan deze uitspraak immers gevolgen hebben voor de bereidheid van landen om deel te nemen aan VN-operaties.”¹⁰⁷ Ik onderschrijf dit standpunt. Landen kunnen naar aanleiding van dit arrest hun denkwijze wijzigen omtrent deelname aan vredesmissies. Ervan uitgaande dat een troepenleverende staat militairen uitzendt ten behoeve van *peacekeeping*, zal een eventuele aanklacht wegens aansprakelijkheid van een bepaald misdrijf als een klap in hun gezicht worden ervaren. Maar er speelt nog meer. Schrijver spreekt ook van een voorbeeld van internationalisering van het privaatrecht, aangezien het criterium voor toerekening van de gedraging aan de staat, een stap voor civielrechtelijke aansprakelijkheid onder nationaal recht, in dit geval het recht van Bosnië-Herzegovina -, uit het internationale recht is.¹⁰⁸ Doordat de Nederlandse Staat in strijd heeft gehandeld met art. 6 en 7 IVBPR, oordeelt het hof dat de Nederlandse Staat onrechtmatig heeft gehandeld. Deze onrechtmatigheid bestond door het gedwongen vertrek van Muhamed Nuhanović en Mustafić van de Nederlandse compound. Voorts wijst Schrijver erop, evenals het hof, dat deze zaak voornamelijk onder internationaal recht valt, en niet onder nationaal recht. Daarom spreekt Schrijver ook over het leerstuk van staatsaansprakelijkheid in plaats van overheidsaansprakelijkheid.

Guido den Dekker; advocaat en docent Internationaal Recht universiteit Utrecht

Den Dekker bespreekt allereerst de gedachtegang van de rechtbank ten aanzien van de soevereiniteit van de VN. In het verleden zijn er uitspraken geweest van het EHRM (bijv. de zaak *Behrami v. France*¹⁰⁹) die, - wat betreft de soevereiniteit van een organisatie - als voorbeeld kunnen dienen. De nuances die het EHRM hier heeft aangedragen, inhoudende dat het beroep van een lidstaat op de overdracht van soevereiniteit aan een internationale organisatie en het respecteren van de bijbehorende immuniteit, niet mag worden gebruikt als excuus om niet (langer) een aan het EVRM gelijkwaardige bescherming van mensenrechten te bieden¹¹⁰, gaan volgens de rechtbank niet op. Een verschil in deze zaak is namelijk dat de levering van een troepenmacht aan de VN niet verplicht is. Zijn visie is ook door het hof bevestigd. Ook in het arrest is namelijk te lezen dat onderhavige zaak niet vergelijkbaar is met die van *Behrami v. France*. Den Dekker vraagt zich echter af waarom de staat geen rekenschap hoeft af te leggen voor het vrijwillig afstaan van bevoegdheden aan de VN. Hierbij suggereert Den Dekker dat hieraan een politiek-pragmatisch argument aan ten grondslag ligt. Omdat *peacekeeping* op vrijwillige bijdragen berust, dreigt dit in de praktijk gegroeide onderdeel van het collectieve veiligheidssysteem in duigen te vallen wanneer staten

¹⁰⁷ NJ blog. ‘Achteraf Srebrenica’ door T. Barkhuysen. <http://njblog.nl/2011/07/11/achteraf-srebrenica/>.

¹⁰⁸ NJB 2008, 1685. Artikel geschreven door N.Schrijver, www.legalintelligence.com (zoek op ‘Nico Schrijver Srebrenica’).

¹⁰⁹ EHRM 2 mei 2007, nr. 71412/01 en 78166/01 (*Behrami v. France*).

¹¹⁰ NJ blog. ‘Srebrenica: op zoek naar een effectieve rechtsgang?’ door G. den Dekker. <http://njblog.nl/2008/09/11/srebrenica-op-zoek-naar-een-effectieve-rechtsgang/>.

in hun afwegingen om troepen te leveren tevens de risico's van aansprakelijkheid moeten betrekken (zeker in ernstige conflictsituaties, zoals destijds in Bosnië-Herzegovina).¹¹¹ Mijns inziens is dit een juiste stellingname en zullen landen bij een toekomstige vredesmissie garanties willen hebben van de organisatie onder wiens vlag zij opereren. Wellicht zal het antwoord gegeven worden als de internationale gemeenschap besluit om in te grijpen in Syrië waar momenteel mensenrechten op grove schaal worden geschonden.¹¹²

Interessant is zijn mening over de *effective overall control* van de staat en de rol van het EVRM. De VN is hierin geen partij en de rechtbank stelde dat er geen *effective overall control* was van zowel de VN als de Nederlandse Staat in Bosnië-Herzegovina, waardoor art. 1 EVRM niet van toepassing was. Dat argument kan volgens Den Dekker ook worden omgedraaid. Een VN-missie, die in principe met instemming opereert, onpartijdig is en slechts ter zelfverdediging is bewapend, zal zelden of nooit *effective overall control* willen en kunnen uitoefenen, terwijl van een internationale organisatie als de VN niet waarschijnlijk is dat deze partij wordt (als dat al kan) bij mensenrechtenverdragen. Naar zijn mening heeft dit als gevolg dat het systeem zo is ingericht dat toerekening aan de staat bij een normale bevelstructuur per definitie zal stranden.¹¹³ Het hof zit dan ook meer op de lijn van Den Dekker, getuige de conclusie dat de Nederlandse Staat wél de effectieve controle bezat over Dutchbat.

Willem van Genugten; hoogleraar Internationaal Recht Tilburg University

Hoogleraar Van Genugten kan zich vinden in de uitspraak van het hof en beschrijft het arrest ook als “*logisch*”. Hij maakt hierbij een onderscheid tussen de juridische controle en de feitelijke controle. Juridisch was het de VN die het voor het zeggen had, maar feitelijk gezien was de Nederlandse Staat de “*baas*” in Srebrenica, aangezien zij het voor het zeggen had.¹¹⁴ Voorts stelt hij dat de afhankelijkheid van de Nederlandse Staat aan de VN niet groot was, omdat Nederland elk moment kon bepalen om de troepen terug te trekken. Deze stelling is naar mijn mening onjuist. Van een troepenleverende staat valt onmogelijk te verwachten dat zij op het moment voor, tijdens, of na de val van de enclave in Srebrenica plotseling besluit om terug naar huis te keren. Daarbij zouden ook nog duizenden burgers aan hun lot worden overgelaten, waarbij de paniek en chaos niet meer te overzien zou zijn geweest.

Van Genugten benadrukt verder dat de uitspraak van het hof geldt voor dit specifieke geval. Verregaande consequenties wat betreft aansprakelijkheid van de Nederlandse Staat voor andere Srebrenica-slachtoffers verwacht hij niet.¹¹⁵ Internationaal gezien ligt dit volgens hem

¹¹¹ NJ blog. ‘Srebrenica: op zoek naar een effectieve rechtsgang?’ door G. den Dekker. <http://njblog.nl/2008/09/11/srebrenica-op-zoek-naar-een-effectieve-rechtsgang/>.

¹¹² Human Rights Watch. ‘Human rights in Syria’, www.hrw.org/node/106266.

¹¹³ NJ blog. ‘Srebrenica: op zoek naar een effectieve rechtsgang?’ door G. den Dekker. <http://njblog.nl/2008/09/11/srebrenica-op-zoek-naar-een-effectieve-rechtsgang/>.

¹¹⁴ NOS radio interview 6 juli 2011. W. van Genugten, ‘uitspraak Srebrenica geldt voor dit geval’, <http://nos.nl/audio/253851-uitspraak-srebrenica-geldt-voor-dit-geval.html>.

¹¹⁵ BNR radio interview 5 juli 2011. W. van Genugten, ‘geen valse hoop bij moeders Srebrenica wekken’, www.bnr.nl/radio/bnr-juridische-zaken/2011/07/05/geen-valse-hoop-bij-moeders-srebrenica-wekken.

anders. Hij spreekt de angst uit dat staten op korte termijn voortaan weigeren om troepen te leveren aan vredesmissies. Op de lange termijn kan dit uitmonden in een soort “aansprakelijkheidsverzekering”, waarbij landen exact willen afbakenen wie het precies voor het zeggen heeft. Zijn conclusie is dat het waarschijnlijk is dat staten zich voortaan terughoudend zullen opstellen als het op vredesmissies aankomt, aangezien de kans nu bestaat dat ze mede-aansprakelijk worden gesteld in het geval van rampen.

Jan Pronk; oud-minister van VROM

Oud-minister Pronk was één van de kopstukken die in 2002 aftrad na het verschijnen van het NIOD-rapport. Hoewel de meeste politici niet wilden reageren op de uitspraak van het hof, was Pronk bijzonder openhartig over het arrest. Hij nam het hierbij op voor de Dutchbatters en stak de hand in eigen boezem: “*Alle fouten die de militairen van Dutchbat in Srebrenica hebben gemaakt, zijn toe te rekenen aan de politici, onder wie ik.*”¹¹⁶ Hoewel het van moed getuigd om een dergelijke uitspraak te doen, komt deze uitspraak naar mijn mening 16 jaar te laat. Ik vermoed dat een dergelijke schuldbekentenis in de jaren ‘90 meer indruk had gemaakt. Ook had het de pijn van de slachtoffers wat dragelijker gemaakt. Pronk verdedigde de Dutchbatters door te stellen dat hun superieuren gefaald hadden, aangezien zij de militairen beter had moeten instrueren of opleiden. Tevens denkt hij dat Dutchbat niet voldoende middelen had om de bevolking te beschermen. Tot slot oppert hij voor excuses en directe communicatie met de nabestaanden. Dit initiatief zou van de staat moeten komen.

2.6 CONCLUSIE

Dit hoofdstuk heeft geleid tot de beantwoording van de tweede deelvraag. Allereerst is uitgelegd wat er in de Mustafić en Nuhanović zaak speelde. De rechtbank heeft hierbij beslist dat het handelen van Dutchbat onder het mandaat van UNPROFOR viel, waardoor de Nederlandse Staat geen blaam trof. Het hof heeft echter anders geoordeeld, aangezien zij tot de conclusie kwam dat de Nederlandse Staat *effective control* had over het optreden waarover werd geklaagd, gezien de grote betrokkenheid die de Nederlandse Staat toonde bij de vredesmissie. De Nederlandse Staat werd dan ook door het hof civielrechtelijk veroordeeld voor de dood van de drie moslimmannen. Direct na deze baanbrekende uitspraak hebben vele prominenten zich over deze zaak uitgelaten. De algehele tendens was dat velen zich konden vinden in de uitspraak van het hof.

¹¹⁶ NOS nieuws. ‘Pronk: fouten Dutchbat door politiek’, <http://nos.nl/artikel/253795-pronk-fouten-dutchbat-door-politiek.html>.

3. CIVIELRECHTELIJKE GEVOLGEN VAN HET SREBRENICA-ARREST

3.1 INLEIDING

In het vorige hoofdstuk zijn de civielrechtelijke procedures beschreven die Mustafić en Nuhanović tegen de Nederlandse Staat hebben aangespannen. Doordat zij door het hof in het gelijk zijn gesteld, bestaat de mogelijkheid dat ook andere nabestaanden de Nederlandse Staat en/of individuen voor de rechter zullen dagen. Vanuit dat oogpunt is het interessant om de civielrechtelijke reikwijdte van het arrest te onderzoeken.

Voordat het hof uitspraak deed in de zaken van Mustafić en Nuhanović speelde er nog een zaak die tegen de Nederlandse Staat was aangespannen. Op 4 juni 2007 daagde de stichting *Mothers of Srebrenica* en 10 individuele eiseressen de Nederlandse Staat en de VN voor het gerecht. Hierbij eisten zij erkenning en compensatie voor de doden die in Srebrenica zijn gevallen. De Hoge Raad wees de eisen van de stichting jegens de VN af, waardoor er alleen nog een procedure bij het EHRM openstond. Op 28 juni 2013 heeft het EHRM bevestigd dat de VN onschendbaar is. De procedure tegen de Nederlandse Staat loopt nog en zal in augustus 2013 verder gaan.¹¹⁷ In deze paragraaf zullen de kansen van de stichting *Mothers of Srebrenica* tegen de Nederlandse Staat worden geanalyseerd. Omdat er wellicht nog meer partijen zijn die een civielrechtelijke procedure willen aanspannen tegen de Nederlandse Staat en tegen individuen, wordt in dit hoofdstuk een analyse gemaakt van de kansen van een dergelijke procedure.

In paragraaf 3.2 wordt het arrest *Stichting Mothers of Srebrenica en 10 individuele eiseressen tegen DE STAAT DER NEDERLANDEN en de VN* geanalyseerd. Vervolgens wordt in paragraaf 3.3 een analyse gegeven van de kansen van de stichting *Mothers of Srebrenica* tegen de Nederlandse Staat. Met het oog op toekomstige aanklachten tegen de Nederlandse Staat worden in paragraaf 3.4 de uitspraken van het hof in het Srebrenica-arrest geanalyseerd, waar ook door andere nabestaanden een beroep op kan worden gedaan. In paragraaf 3.5 wordt een analyse gegeven van de kansen op civielrechtelijke zaken tegen individuen. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie in paragraaf 3.6, waarmee ook deelvraag drie (“*Welke civielrechtelijke gevolgen kunnen uit het Srebrenica-arrest voortvloeien?*”) wordt beantwoord.

3.2 MOTHERS OF SREBRENICA

3.2.1 Inleiding

In deze paragraaf wordt de zaak behandeld die de stichting *Mothers of Srebrenica* - en 10 individuele eiseressen - tegen de Nederlandse Staat en de VN heeft aangespannen. De aanleiding voor de zaak en het oordeel van de rechtbank, gerechtshof en de Hoge Raad zal worden uiteengezet.

¹¹⁷ *Moeders van Srebrenica teleurgesteld in Europees Hof*, Nu.nl 28 juni 2013.

<http://www.nu.nl/binnenland/3512784/moeders-van-srebrenica-teleurgesteld-in-europees-hof.html>.

3.2.2 Aanleiding

De stichting is van mening dat de Nederlandse Staat en de VN medeverantwoordelijk zijn voor de genocide die heeft plaatsgevonden in Srebrenica. Hierbij stelt zij dat zowel de Nederlandse Staat als de VN hun verplichtingen jegens de bevolking (inhoudende de bescherming van de enclave) niet zijn nagekomen. In de civiele procedure die hierop volgt, eist zij daarom vaststelling van onrechtmatige daad en een schadevergoeding van de Nederlandse Staat.

3.2.3 Rechtbank, gerechtshof en Hoge Raad

Rechtbank

De VN heeft zich na de aanklacht van de stichting direct beroept op haar immuniteit van jurisdictie - dat wil zeggen dat zij is vrijgesteld van rechtsvervolging - zodat de nationale rechter niet bevoegd is vorderingen tegen de VN te behandelen. Die immuniteit is vastgelegd in art. 105 van het Handvest van de VN en in het Verdrag nopens de voorrechten en immuniteiten van de VN.¹¹⁸ Dit verweer is gehonoreerd door de rechtbank in Den Haag, waarbij zij zich verder onbevoegd verklaarde in de zaak tegen de VN.

Gerechtshof

De stichting was het niet eens met het oordeel van de rechtbank en stelde hoger beroep in bij het hof. Het hof week echter niet af van de lijn van de rechtbank. Zij stelde dat de VN in het bezit is van de meest vergaande immuniteit, waardoor zij voor geen enkel nationaal gerecht kan worden gedaagd. De stichting was echter van mening dat dit ernstige feitencomplex een uitzonderingssituatie creëert. In haar ogen was de VN medeverantwoordelijk voor de genocide, doordat zij de genocide - wegens nalatigheid - niet heeft weten te voorkomen. Gezien het feit dat genocide de meest ernstige vorm van schending van mensenrechten is, vindt de stichting dat mensenrechtenverdragen, zoals de EVRM, voorrang heeft op de immuniteit van de VN. Hierbij deed de stichting een beroep op art. 6 EVRM (toegang tot eerlijk proces).¹¹⁹ Het hof heeft op grond daarvan onderzocht of in verband met art. 6 EVRM gezegd kan worden of het beroep van de VN op immuniteit proportioneel is. Dat wil zeggen in een redelijke verhouding staat tot het doel waarvoor die immuniteit is gegeven. De immuniteit houdt rechtstreeks verband met de handhaving door de VN van vrede en veiligheid in de wereld, zodat het van groot belang is dat de VN over een zo sterk mogelijke immuniteit beschikt, waarover zo min mogelijk discussie mogelijk is.¹²⁰ In rechtsoverweging 4.1 stelt het hof dat alleen klemmende redenen meebrengen dat een beroep op immuniteit niet proportioneel is. Volgens het hof valt het niet voorkomen van genocide niet onder een dergelijke klemmende reden. Een ander argument is dat het beroep op art. 6 EVRM niet

¹¹⁸ Hoge Raad der Nederlanden. 'Moeders van Srebrenica kunnen niet tegen VN procederen', www.rechtspraak.nl/Organisatie/Hoge-Raad/Nieuws/Pages/Moeders-van-Srebrenica-kunnen-niet-tegen-VN-procederen.aspx.

¹¹⁹ Cassatieblog. *VN heeft immuniteit voor vordering Moeders van Srebrenica*. <http://cassatieblog.nl/proces-en-beslagrecht/vn-heeft-immuniteit-voor-vordering-moeders-van-srebrenica/>.

¹²⁰ Hoge Raad der Nederlanden. 'Moeders van Srebrenica kunnen niet tegen VN procederen', www.rechtspraak.nl/Organisatie/Hoge-Raad/Nieuws/Pages/Moeders-van-Srebrenica-kunnen-niet-tegen-VN-procederen.aspx.

opgaat, aangezien de stichting wel degelijk toegang heeft tot de rechter. Weliswaar is er geen speciale civielrechtelijke rechtsgang mogelijk tegen de VN, maar wél tegen de staat en tegen individuen. Zij kunnen zich namelijk niet op exclusieve immuniteit beroepen.

Hoge Raad

Na de uitspraak van het gerechtshof heeft de stichting cassatie ingesteld bij de Hoge Raad. Ook de Hoge Raad oordeelde dat de VN exclusieve immuniteit bezit, waardoor zij niet voor een nationaal gerecht kan worden gedaagd. Deze exclusiviteit houdt ook in dat art. 6 EVRM niet mag worden getoetst aan het beroep van de VN op immuniteit, aangezien de immuniteit absoluut is. Door te stellen dat ook het EVRM hier niet aan mag worden getoetst, wijkt de Hoge Raad af van het oordeel van het hof.¹²¹ De Hoge Raad stelt tevens dat de handhaving van immuniteit van de VN voorrang heeft boven de verplichtingen van het EVRM. Dit is namelijk ook bepaald in EHRM *Behrami v. France*,¹²² waarin gesteld is dat het recht op toegang tot de rechter voor zijn inhoud en strekking in aanzienlijke mate afhankelijk is van bestaande volkenrechtelijke verplichtingen. Dit geldt in het bijzonder voor verplichtingen jegens de VN.¹²³ Deze regel lijdt dan ook geen uitzondering in zaken, zoals beschuldiging van medeplichtigheid van genocide. Uit rechtspraak van zowel het EHRM als het Internationaal Gerechtshof blijkt namelijk dat ook dan de volkenrechtelijke regel blijft gelden dat een staat in een procedure die tegen haar is aangespannen voor een rechter in een andere staat, zich op immuniteit kan beroepen. Er is geen reden om daarover anders te oordelen in het geval van de immuniteit van de VN.¹²⁴ Door de uitspraak van de Hoge Raad kan de VN niet meer door de stichting worden gedaagd in een nationale procedure. Daarom had de stichting de gang gezet naar het EHRM, maar ook het EHRM oordeelde dat de VN immuun is voor vervolging.¹²⁵

Voor de nationale rechter blijft alleen de procedure tegen de Nederlandse Staat nog over. Deze zaak zal in augustus 2013 voortgezet worden. In de volgende paragraaf zullen de eisen van de stichting jegens de Nederlandse Staat worden geanalyseerd om te beoordelen in hoeverre deze succes kunnen hebben.

¹²¹ Hoge Raad Den Haag 13 april 2012, LJN BW1999, r.o. 4.3.5.

¹²² EHRM 2 mei 2007, nr. 71412/01 en 78166/01 (*Behrami v. France*).

¹²³ Rijcken & Fortuijn Advocaten. '*Rechtbank onbevoegd in Srebrenicazaak tegen VN*', www.pelsrijcken.nl/?store=nieuws_detail&id=262&pageID=150.

¹²⁴ Hoge Raad der Nederlanden. '*Moeders van Srebrenica kunnen niet tegen VN procederen*', www.rechtspraak.nl/Organisatie/Hoge-Raad/Nieuws/Pages/Moeders-van-Srebrenica-kunnen-niet-tegen-VN-procederen.aspx.

¹²⁵ *Moeders van Srebrenica teleurgesteld in Europees Hof*, Nu.nl 28 juni 2013. <http://www.nu.nl/binnenland/3512784/moeders-van-srebrenica-teleurgesteld-in-europees-hof.html>.

3.3 ANALYSE VAN KANSEN MOTHERS OF SREBRENICA TEGEN DE NEDERLANDSE STAAT

3.3.1 Inleiding

In deze paragraaf worden de kansen van *Mothers of Srebrenica* tegen de Nederlandse Staat geanalyseerd. De dagvaarding¹²⁶ wordt afgezet tegen, onder meer, het Srebrenica-arrest, bepalingen van VN-resoluties, onderzoeksrapporten omtrent de val van Srebrenica en het internationaal recht.

3.3.2 Dagvaarding

De stichting eist primair het volgende van de Nederlandse Staat:

- te verklaren voor recht dat de Nederlandse Staat jegens de stichting toerekenbaar tekort is gekomen in de nakoming van haar verbintenissen;
- te verklaren voor recht dat de Nederlandse Staat jegens de stichting onrechtmatig heeft gehandeld;
- te verklaren voor recht dat de Nederlandse Staat haar verplichtingen om genocide te voorkomen, als bepaald in de Genocide Conventie, heeft geschonden.

3.3.3 Tekortkoming in de nakoming; art. 6:74 BW

Toepasselijk recht

Allereerst moet worden opgemerkt dat bij deze eis het Nederlands recht van toepassing is. De overeenkomst is namelijk tot stand gekomen op grond van het EG-verbintenissenverdrag. In artikel 4 van dit verdrag is bepaald dat - bij gebreke van een rechtskeuze - het recht van een land van toepassing is, waarmee de zaak het nauwst verbonden is. In lid 2 van dit artikel wordt gesteld dat bij beantwoording van deze vraag gekeken moet worden naar het land van die partij die de kenmerkende prestatie levert. Aangezien de Nederlandse Staat de troepen leverde om de bevolking in Srebrenica te beschermen, kan gesteld worden dat Nederland in deze de kenmerkende prestatie leverde. Derhalve is het Nederlands recht van toepassing.

Wilsovereenstemming

Voorts kan gesteld worden dat er wilsovereenstemming was tussen de VN en de Nederlandse Staat enerzijds en de bevolking in Srebrenica anderzijds. Deze overeenstemming hield de bescherming van de burgerbevolking in aangezien Philippe Morillon (generaal en commandant van de VN troepen in Bosnië-Herzegovina) de bevolking van Srebrenica in 1993 toesprak en zei dat Srebrenica onder bescherming van de VN stond en dat hij de bevolking niet in de steek zou laten.¹²⁷ Deze woorden zijn ook aanvaard door de burgerbevolking. De belofte om de burgerbevolking te beschermen is ook meerdere malen uitgesproken door Dutchbat. Dit blijkt onder meer uit het instellen van een mini *safe area* bij de compound. Ter uitvoering van de resoluties is de VN met de Nederlandse Staat

¹²⁶ Dagvaarding van de stichting 'Moeders van Srebrenica' tegen de Nederlandse Staat.

www.vandiepen.com/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/Srebrenica/1-dagvaarding-4-juni-2007.pdf.

¹²⁷ Klip, A & Sluiter, G. (2005) Annotated leading cases of international criminal tribunals, Antwerp – Oxford, p. 100.

overeengekomen dat Nederland troepen naar de *safe area* zou sturen ter bescherming van de daar aanwezige bevolking. Een dergelijke overeenkomst dient te worden gekwalificeerd als een derdenbeding als bedoeld in artikel 6:253 Burgerlijk Wetboek, nu deze overeenkomst voor de bevolking van de *safe area* het recht schept om een beroep op de overeenkomst te doen.¹²⁸

Toerekenbaar tekortkoming

De stichting is van mening dat de Nederlandse Staat is tekortgeschoten, althans onvoldoende inspanning heeft getoond, in haar verplichting om de bevolking van Srebrenica te beschermen tegen de Bosnische-Serviërs. Uitgangspunt is de overeenkomst van resolutie 743 op 21 maart 1992 UNPROFOR waar Nederland aan deelnam. In het kader van deze vredesmissie kreeg de Nederlandse Staat Srebrenica toegewezen, waarbij zij in beginsel twee taken had: het voorkomen van verdere escalatie van de oorlog en het bewaken van de *safe areas*, waar de burgerbevolking beschermd zou worden door de internationale gemeenschap. De vraag die gesteld moet worden is of de Nederlandse Staat bij de uitvoering van deze overeenkomst is tekortgeschoten. Mijns inziens is dit inderdaad het geval.

Ten tijde van de val van Srebrenica was de burgerbevolking zeer kwetsbaar. Zij had haar lot gelegd in de handen van Dutchbat-militairen die de taak hadden haar te beschermen. Deze taak is op geen enkel moment nagekomen. Het feit dat de opmars van de troepen van Mladić plaatsvond zonder tegenstand is te wijten aan de VN én de Nederlandse Staat. Naar mijn mening heeft Dutchbat zelfs in strijd met haar takenpakket gehandeld. Dit blijkt onder andere uit het feit dat Dutchbat-militairen de vluchtelingen hebben ontwapend en ook actief hebben deelgenomen aan de scheiding van de mannen en jongens van de vrouwen. Ook na herhaaldelijke verzoeken gaven Dutchbat-militairen de wapens niet terug. Daarentegen werden de troepen van Mladić niet ontwapend.¹²⁹

Deze tekortkoming is des te kwalijker, omdat Dutchbat-militairen meerdere signalen kregen van een eventuele fatale afloop. In aanloop naar de val van Srebrenica waren meerdere misdaden begaan tegen de Bosnische bevolking, waar Nederlandse troepen kennis van hadden. Mannen werden afgevoerd en geëxecuteerd, onthoofde lichamen werden gevonden, vrouwen werden verkracht en de identiteitsbewijzen van zogenaamd “*te ondervragen personen*” werden vernietigd.¹³⁰ Ondanks deze wetenschap werd er niet opgetreden. In mijn optiek is dit een tekortkoming waar geen rechtvaardigingsgrond voor aanwezig is, gezien de kennis die de Dutchbat-militairen hadden over de misdaden van het Bosnisch-Servische leger. Zij waren op grond van hun takenpakket verplicht om de burgerbevolking te beschermen tegen de troepen van Mladić.

¹²⁸ Dagvaarding van de stichting ‘Moeders van Srebrenica’ tegen de Nederlandse Staat, nr. 312.

www.vandiepen.com/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/Srebrenica/1-dagvaarding-4-juni-2007.pdf

¹²⁹ Dagvaarding van de stichting ‘Moeders van Srebrenica’ tegen de Nederlandse Staat, nr. 422.

www.vandiepen.com/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/Srebrenica/1-dagvaarding-4-juni-2007.pdf

¹³⁰ ICTY d.d. 2 augustus 2002, inzake Krstić, r.o. 160.

3.3.4 Onrechtmatige daad; art. 6:162 BW

Toepasselijk recht

De stichting stelt dat op de onrechtmatige daad Nederlands recht van toepassing is, omdat de Nederlandse Staat verantwoordelijkheid draagt voor het feit dat Dutchbat-militairen niet goed getraind, licht bewapend en niet geestelijk voorbereid waren op hun taak.¹³¹ Tevens kwam het bevel om de luchtsteun te annuleren (mede) uit Nederland, waardoor op grond van art. 3 wet conflictenrecht onrechtmatige daad (WCOD) het Nederlands recht van toepassing is. Het onrechtmatig handelen vond namelijk in Nederland plaats.

Om te kijken of er sprake was van een onrechtmatige daad zullen de vereisten hiervoor worden doorgelopen. Allereerst had de Nederlandse Staat op grond van resolutie 743 op 21 maart 1992 UNPROFOR de uitvoering van de bescherming van de burgerbevolking in Srebrenica op zich genomen. Vervolgens moet er een onrechtmatige daad zijn gepleegd, voordat er sprake kan zijn van aansprakelijkheid. Na het analyseren van het VN-rapport kom ik tot de conclusie dat van alle misstanden er één specifieke handeling is van de Nederlandse Staat die zonder meer als onrechtmatig is te betitelen.

Geen verzet Dutchbat

In het VN-rapport wordt gesteld dat het gebrek aan verdediging door Dutchbat de voornaamste reden is van het vallen van de *safe area*.¹³² Voorts wordt er geconcludeerd dat de troepen van Mladić pas besloten tot inname van Srebrenica, nadat zij vermoedens hadden gekregen dat Dutchbat-militairen weinig tot geen verzet zouden tonen. Tevens waren de troepen van Mladić op de hoogte van het feit dat Dutchbat de bevolking had ontwapend. Volgens de VN was het plan van Mladić ook niet om de gehele *safe area* aan te vallen. Dit gebeurde pas nadat de Servische-Bosniërs erachter kwamen dat er geen weerstand werd geboden. Dutchbat was verplicht om weerstand te bieden voor de veiligheid van de burgerbevolking, maar heeft dat ten onrechte nagelaten c.q. onvoldoende inspanning getoond. Dit dient te worden aangemerkt als handelen in strijd met een wettelijke plicht, dan wel als een inbreuk op hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt.¹³³ Het nalaten van die bescherming is in mijn optiek te kwalificeren als een onrechtmatige daad jegens de burgerbevolking in Srebrenica. Deze onrechtmatige daad is tevens toerekenbaar, aangezien Dutchbat wist dat de burgerbevolking ernstig gevaar liep, zoals beschreven is in paragraaf 1.3.2. Desondanks handelde Dutchbat passief. Enkele voorbeelden hiervan zijn de bedreigingen van Mladić aan het adres van Karremans, waarin hij onder meer een speenvarken liet slachten en daarbij zei: “*dit kan ik ook doen met de moslims en uw mannen.*” Tevens heeft Mladić aan Karremans laten blijken wat hij van de moslims vond: “*ik heb een godsgruwelijke hekel aan ze*”. Hier bleef het niet bij. Luitenant Rutten maakte foto's van negen geëxecuteerde moslimmannen. Majoor Franken had ook

¹³¹ NIOD rapport Srebrenica, www.srebrenica.nl/Pages/OOR/23/313.bGFuZz1OTA.html pagina, 2155.

¹³² VN-rapport Srebrenica, p.264 e.v. <http://daccess-dds>

ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/348/76/IMG/N9934876.pdf?OpenElement.

¹³³ Dagvaarding van de stichting ‘Moeders van Srebrenica’ tegen de Nederlandse Staat, nr. 336.

www.vandiepen.com/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/Srebrenica/1-dagvaarding-4-juni-2007.pdf

kennis dat moslims bijeengedreven werden door de troepen van Mladić en hun paspoort en kleding moesten inleveren.¹³⁴

Schade en causaliteit

In mijn optiek kan de schade en causaliteit door het gebrek aan daadkracht van Dutchbat niet los van elkaar worden gezien. Door het VN is al geconstateerd dat de *safe area* eigenlijk te redden was. Doordat Dutchbat geen verzet had getoond en de burgers had ontwapend, was de bevolking overgeleverd aan de troepen van Mladić. Hierbij zijn vele slachtoffers gevallen die nog zouden leven als Srebrenica beschermd zou zijn. Deze bescherming was een plicht van de Nederlandse Staat. Tot slot is ook de relativiteit aanwezig, aangezien de overtreden norm geacht wordt de belangen te beschermen die in het concrete geval geschonden zijn. Er kan niet anders worden gesteld dan dat er sprake was van onrechtmatige daad aan de zijde van de Nederlandse Staat jegens de bevolking in Srebrenica. De genocide was dan ook voorzienbaar.

3.3.5 Genocide Conventie

Op 9 december 1948 is de *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* aangenomen. Deze conventie is erkend als *ius cogens*; dwingend recht. De Nederlandse Staat is partij bij deze conventie en is daarom verplicht om artikel 1 van deze conventie na te komen. Deze bepaling luidt dat deelnemende staten verplicht zijn om genocide te voorkomen. Uit het Srebrenica-arrest is gebleken dat de Nederlandse Staat effectieve controle uitoefende over Srebrenica. Hieruit kan worden afgeleid dat Nederland (als uitgezonden staat) de verplichting had om art. 1 van de Genocide Conventie na te komen ten aanzien van de burgerbevolking in Srebrenica. Dit is ook bevestigd door oud Secretaris-Generaal Kofi Annan, die stelde dat zowel de VN als de troepenleverende staat deze verplichting had: “*Ladies and Gentlemen, as an international community we have a clear obligation to prevent genocide. I believe that collectively we also have the power to prevent it. The question is, do we have the will? I long for the day when we can say with confidence that, confronted with a new Rwanda or a new Srebrenica, the world would respond effectively, and in good time.*”¹³⁵

Naar mijn mening heeft de Nederlandse Staat deze verplichting niet, althans onvoldoende, op zich genomen en is zij ook verwijtbaar hierin. Zoals gebleken is uit het NIOD-rapport waren Dutchbatters onvoldoende voorbereid op hun taak, waarbij ook de bewapening onvoldoende was.¹³⁶ Voorts drong de Nederlandse overheid bij de val van Srebrenica aan op het annuleren van de gevraagde luchtsteun.¹³⁷ Deze stopzetting heeft veel schade berokkend. Gesteld kan worden dat Nederland te weinig actie heeft ondernomen om de bevolking daadwerkelijk te beschermen. Mijns inziens heeft het handelen van de Nederlandse Staat en Dutchbat het leed zelfs vergroot. Hierbij doel ik bijvoorbeeld op de behulpzaamheid van

¹³⁴ *Nieuwsuur*: interview met Karremans. www.aandachtvoorgeschiedenis.nl/geschiedenis/7328.

¹³⁵ ‘UN Press release’, toespraak van Kofi Annan, www.un.org/News/Press/docs/2004/SGsm9126.doc.htm.

¹³⁶ NIOD rapport Srebrenica, www.srebrenica.nl/Pages/OOR/23/313.bGFuZz1OTA.html, p. 2155.

¹³⁷ NIOD rapport Srebrenica, www.srebrenica.nl/Pages/OOR/23/313.bGFuZz1OTA.html, p. 2300.

Dutchbat bij het scheiden van de mannen en vrouwen in Srebrenica. Het gebrek aan daadkracht van de Nederlandse Staat is des te kwalijker, omdat zij had kunnen weten dat er oorlogsmisdaden gepleegd konden worden. Hiermee doel ik onder meer op de dreigende uitspraken van Mladić aan Karremans¹³⁸, de gedode moslims die buiten de compound waren gevonden en het vernietigen van de identiteitsbewijzen van de lokale bevolking.¹³⁹ Gezien het bovenstaande ben ik van mening dat de Nederlandse Staat onvoldoende daadkracht heeft getoond om de genocide te voorkomen, ondanks aanwijzingen dat de genocide kon plaatsvinden. Dit levert een schending op van art. 1 Genocide Conventie.

3.4 CIVIELRECHTELIJKE REIKWIJDTE

3.4.1 Inleiding

In deze paragraaf zal gekeken worden naar de civiele reikwijdte van het Srebrenica-arrest. Dit zal gebeuren door het arrest puntsgewijs te analyseren en door te zoeken naar overwegingen van het hof waar ook andere nabestaanden een beroep op kunnen doen.

Voordat ik de civielrechtelijke implicaties van het Srebrenica-arrest wilde onderzoeken, heb ik contact opgenomen met de advocaat van de eisers, mr. Liesbeth Zegveld.¹⁴⁰ Ik vroeg aan haar of zij van mening was of andere nabestaanden die niet in dienst waren van Dutchbat - met het Srebrenica-arrest in de hand - ook schadevergoeding kunnen eisen van de Nederlandse Staat, aangezien vastgesteld is dat de Nederlandse Staat effectieve controle uitoefende over Srebrenica. Zij stelde dat dit mogelijk was, waarna ik heb onderzocht voor welke aspecten dit geldt.

3.4.2 Procedurekansen van nabestaanden

Effectieve controle Nederlandse Staat

Een van de belangrijkste conclusies van het hof is dat de Nederlandse Staat effectieve controle bezat over Srebrenica. Los van de argumenten die het hof geeft waarom Nederland specifieke verantwoordelijkheid draagt in de zaken van Mustafić en Nuhanović,¹⁴¹ zijn er ook argumenten te vinden die gebruikt kunnen worden door andere nabestaanden.

In rechtsoverweging 5.12 van het Nuhanović-arrest stelt het hof dat het overleg tussen Janvier, Van den Breemen (voormalig chef defensiestaf) en Van Baal (plaatsvervangend bevelhebber in Srebrenica) over de evacuatie van de vluchtelingen duidt op nauwe betrokkenheid van de Nederlandse Staat. Deze betrokkenheid blijkt ook uit de kerntaak die Dutchbat had na 11 juli 1995, namelijk de hulp aan en de evacuatie van de vluchtelingen. Gesteld kan worden dat alle nabestaanden hier een beroep kunnen doen, omdat de effectieve

¹³⁸ *Nieuwsuur*: interview met Karremans. www.aandachtvoorgeschiedenis.nl/geschiedeniskijken/?p=7328.

¹³⁹ ICTY d.d. 2 augustus 2002, inzake Krstić, r.o. 160.

¹⁴⁰ E-mail van 8 april 2013. Mr. Zegveld is werkzaam bij Böhler Advocaten.

¹⁴¹ LJN BR0133 en LJN BR0132 Gerechtshof 's-Gravenhage 5 juli 2011.

controle niet alleen gold voor burgers die in dienst waren van Dutchbat, maar voor de gehele burgerbevolking. Dit blijkt uit de nauwe betrokkenheid van de Nederlandse regering ten aanzien van Srebrenica, aangezien in rechtsoverweging 3.8 van het Nuhanović-arrest gesproken wordt over *“de evacuatie van de gevluchte bevolking”*.

In rechtsoverweging 5.18 van hetzelfde arrest wordt gesteld dat tijdens deze overgangperiode de Nederlandse regering in Den Haag zeggenschap over Dutchbat had, omdat zij verantwoordelijk was voor de voorbereiding van de algehele terugtrekking van Dutchbat uit Bosnië-Herzegovina. Deze zeggenschap werd ook duidelijk in de praktijk toegepast: ‘Den Haag’ werkte hier nauw samen met Van den Bremen, Van Baal én minister Voorhoeve. Zij namen het besluit tot evacuatie van Dutchbat en de vluchtelingen. Hierbij gaf Voorhoeve de uitdrukkelijke opdracht dat Dutchbat niet mocht meewerken aan een aparte behandeling van de mannen. Tegen Karremans zei hij dat *“hij moest redden wat er te redden viel”*. Hierbij benadrukt het hof dat het niet ging om het doorgeven van een wens of het uitspreken van zorgen, maar om duidelijke instructies. Tevens staat in dit arrest (*r.o. 5.13*) dat generaal Nicolai een order faxte aan Den Haag om te vernemen of de Nederlandse overheid *“hiermee kon leven”*. In rechtsoverweging 5.16 wordt ook duidelijk dat Karremans stelde dat hij mede onder bevel van de Nederlandse regering stond en er ook naar handelde.

Deze voorbeelden tonen de nauwe betrokkenheid aan van de Nederlandse Staat bij de - uiteindelijk mislukte - evacuatie van de vluchtelingen. Het hof zegt ook dat de Nederlandse Staat het in haar macht had om de gedragingen waar Mustafić en Nuhanović over klagen te voorkomen. Ook dit kan de staat worden toegerekend. Hierbij trekt het hof niet de conclusie dat de Nederlandse Staat verantwoordelijk is voor alle doden die bij de val van Srebrenica zijn gevallen, maar gezien de centrale rol die de Nederlandse Staat had in Srebrenica, lijkt mij dat ook andere nabestaanden een goede kans hebben om de Nederlandse Staat mede verantwoordelijk te stellen voor de genocide. De effectieve controle die de Nederlandse Staat uitoefende geldt, mijns inziens, niet alleen voor Mustafić en Nuhanović, maar voor elke vluchteling die op dat moment in Srebrenica verbleef en afhankelijk was van Dutchbat op grond van resolutie 743 UNPROFOR.

Verwijtbaarheid Nederlandse Staat; moslimbevolking liep ernstig gevaar

Allereerst was er een zeer sterk vermoeden van Dutchbat dat de moslimbevolking die in handen viel van Mladić’ troepen ernstig gevaar liep. In rechtsoverweging 2.27 noemt het hof een aantal voorbeelden waaruit dit blijkt: Rutten en Oosterveen troffen elk 9 of 10 lijken van vermoorde mannen en rapporteerden dit aan Karremans. Tevens werd het in de avond van 12 juli 1995 voor Franken en Karremans duidelijk dat de bussen met mannelijke vluchtelingen niet in Kladanj arriveerden, zoals eerder afgesproken was. Voorts werden weerbare mannelijke vluchtelingen van de rest gescheiden en 300 à 400 meter buiten de compound gebracht. Franken ontving in toenemende mate rapporten dat de mannen daar met fysiek geweld werden ondervraagd. Oosterveen hoorde schoten met tussenpauzes, *“om mensen te executeren”*. Deze geluiden waren volgens hem geen ratelend gevechtvuur of normale geluiden. Tot slot constateerde Rutten op 13 juli 1995 dat op de plek waar de mannen naar toe werden gebracht al hun bezittingen, waaronder identiteitspapieren, op een hoop waren

gegooid; binnen deze ruimte trof hij moslimmannen aan met doodsangst in de ogen. Hiernaast waren er ook bedreigingen van Mladić, die hij uitte aan Karremans over het lot van de moslimbevolking.¹⁴² In mijn optiek maken deze voorbeelden duidelijk dat de Nederlandse Staat de betamelijkheids- of zorgvuldigheidsnormen heeft geschonden; één van de componenten van een onrechtmatige gedraging. Ondanks het risico dat de bevolking liep, heeft de Nederlandse Staat onzorgvuldig en passief gehandeld. Deze voorbeelden maken ook duidelijk dat er sprake is van verwijtbaarheid aan de kant van de Nederlandse Staat. Hoeveel signalen waren er nog nodig voordat de Nederlandse Staat haar ogen opende?

Getuigen en deskundigen

Een ander aspect waar nabestaanden een beroep op kunnen doen zijn de uitspraken van voormalig chirurg van Dutchbat, Gers Kremers, en oud militair-historicus Christ Klep. Zij stellen beide dat Karremans wel degelijk op de hoogte was dat duizenden moslimmannen vermoord zouden worden na de val van Srebrenica in 1995. Dat betekent dat Karremans zou hebben gelogen onder ede tegen het Joegoslavië Tribunaal en de parlementaire enquêtecommissie toen hij zei dat hij dacht dat de mannen ongedeerd zouden blijven.¹⁴³

3.5 CIVIELRECHTELIJKE AANSPRAKELIJKHEID INDIVIDUEN

3.5.1 Inleiding

De civielrechtelijke aansprakelijkheid voor de genocide in Srebrenica hoeft zich niet alleen te beperken tot staten en/of internationale organisaties, maar kan ook betrekking hebben op individuen. In deze paragraaf zal alleen het civielrechtelijke aspect worden behandeld; de strafrechtelijke vervolgingskansen zullen in het volgende hoofdstuk worden besproken. Deze paragraaf zal - vanwege de afbakening - betrekking hebben op eventuele Nederlandse gedaagden.

3.5.2 Immuniteit

Het gerechtshof heeft in de zaak van de stichting *Mothers of Srebrenica* tegen de VN en de Nederlandse Staat geoordeeld dat een civiele procedure tegen de staat openstaat, aangezien de staat zich niet op immuniteit kan beroepen. Deze civiele procedure moet mijns inziens ook mogelijk zijn tegen ministers uit het toenmalige kabinet nu zij niet meer in functie zijn en geen beroep meer kunnen doen op immuniteit. Dit geldt tevens voor kopstukken uit Defensie die destijds cruciale beslissingen namen. De commissie van advies inzake volkenrechtelijke vraagstukken (CAVV) zegt wel dat in civielrechtelijke zaken terughoudendheid van de rechter op zijn plaats is. Het criterium *respecteren van persoonlijke*

¹⁴² *Nieuwsuur*: interview met Karremans. www.aandachtvoorgeschiedenis.nl/geschiedenis/7328.

¹⁴³ 'Karremans loog', *Algemeen Dagblad* 8 november 2011, www.ad.nl/ad/nl/1012/Nederland/article/detail/3021749/2011/11/08/Karremans-loog.dhtml.

immunititeit, dat het ongehinderd uitvoeren van staatstaken suggereert, is immers een belangrijk criterium. Dit ligt in het verlengde van de staatsimmuniteit.¹⁴⁴

Karremans

Karremans hoeft niet te vrezen voor civielrechtelijke vervolging ten aanzien van de val van Srebrenica, aangezien hem door het ministerie van Defensie maximale vrijwaring is verleend voor civielrechtelijke vervolging. Dit blijkt uit brieven die Karremans ontvangen heeft in 2004 en 2005. Om dit te controleren heb ik contact opgenomen met de raadsman van Karremans; mr. Geert-Jan Knoops.¹⁴⁵ Mr. Knoops gaf aan dat de brieven deel uitmaken van niet-openbare correspondentie, waardoor ze niet beschikbaar kunnen worden gesteld. Onduidelijk is echter of Franken en Oosterveen ook dergelijke brieven in hun bezit hebben.

Militaire top

De rol van de militaire top wordt niet expliciet in het Srebrenica-arrest besproken; althans niet in verwijtende zin. In rechtsoverweging 5.12 in het Nuhanović arrest wordt wel gesteld dat het besluit tot evacuatie van Dutchbat en de vluchtelingen tot stand is gekomen door nauwe betrokkenheid van drie hoofdrolspelers: Janvier, Van den Breemen en Van Baal. De uiteindelijke afloop hiervan is bekend, maar in mijn optiek kunnen zij hiervoor niet aansprakelijk worden gesteld, omdat zij uitdrukkelijke orders kregen van ‘Den Haag’.

Ministers

Deze orders kwamen voornamelijk van drie ministers; Kok, Van Mierlo en Voorhoeve. Zij speelden een kwalijke rol bij het afblazen van luchtsteun, waardoor Srebrenica uiteindelijk onder de voet werd gelopen. In de krant *Het Parool* van 31 mei 2000 wordt het volgende gesteld: “*Nadat de Servische legerleider Mladić had bedreigd de moslimbevolking onder vuur te nemen en gegijzelde Nederlandse VN'ers te executeren, belde Voorhoeve naar VN-gezant Akashi om de luchtaanvallen te annuleren. Dat deed hij na kort beraad met premier Kok en minister van Mierlo van Buitenlandse Zaken.*”¹⁴⁶ Dit wordt ook bevestigd in pagina 2300 in het NIOD-rapport, waarin beweerd wordt dat de ministers Kok, Voorhoeve en Van Mierlo er alles aan deden om de NAVO te bewegen de verwachte luchtsteun te annuleren: “*Na enkele minuten overleg tussen de ministers was de conclusie dat de luchtsteun onmiddellijk moest worden gestopt.*”

Gezien de conclusie in het VN-rapport dat Srebrenica zelfs met licht verzet van Dutchbat gered had kunnen worden, meen ik dat de ministers door deze beslissing medeverantwoordelijk zijn voor de gevolgen van de val van Srebrenica, waardoor ook zij civielrechtelijk aansprakelijk kunnen worden gesteld. Zij handelden in strijd met hun takenpakket, aangezien resolutie 743 UNPROFOR als voornaamste taak had de

¹⁴⁴ Rapport ‘commissie van advies in zake volkenrechtelijke vraagstukken, p.16. www.cavv-advies.nl/Publications.

¹⁴⁵ E-mail van 12 april 2013. Mr. Knoops is werkzaam bij Knoops’ advocaten.

¹⁴⁶ Deep Journal, ‘*Nederlandse regering voorkwam luchtsteun Srebrenica*’, www.deepjournal.com/p/7/a/nl/255.html.

burgerbevolking te beschermen. Door het nemen van deze cruciale beslissing zijn zij hier lijnrecht tegen ingegaan.

3.6 CONCLUSIE

Dit hoofdstuk heeft geleid tot de beantwoording van de derde deelvraag. Er is beschreven hoe de stichting *Mothers of Srebrenica* de VN en de Nederlandse Staat daagden voor de civiele rechter. De stichting is van mening dat de Nederlandse Staat en de VN medeverantwoordelijk zijn voor de genocide die heeft plaatsgevonden in Srebrenica. Geconcludeerd kan worden dat zowel de rechtbank, het hof, de Hoge Raad en het EHRM tot het oordeel zijn gekomen dat de VN exclusieve immuniteit bezit en voor geen enkel gerecht kan worden gedaagd. Hierop werd de zaak van de stichting tegen de Nederlandse Staat voortgezet, waarbij de stichting primair het volgende eiste: de vaststelling van wanprestatie, onrechtmatige daad en de schending van artikel 1 van de Genocide Conventie. Beschreven is wat de slagingskansen van deze eisen zijn, waarbij er één aspect telkens terugkwam: de voorzienbaarheid van de genocide, gezien de kennis die de Dutchbat-militairen hadden over de wandaden van de troepen van Mladić. Op basis hiervan heeft de stichting in mijn optiek grote kans op toewijzing van de eisen.

Er is ook aandacht besteed aan de civiele reikwijdte van de uitspraken in de zaken die Mustafić en Nuhanović tegen de Nederlandse Staat hadden aangespannen. Hierbij kwam naar voren dat er twee overwegingen waren van het hof in het Srebrenica-arrest, waar andere nabestaanden een beroep op kunnen doen: de effectieve controle van de Nederlandse Staat in Srebrenica en de verwijtbaarheid van handelen van Dutchbat-militairen, gezien de kennis die zij hadden over het gevaar dat de burgerbevolking liep. Gesteld kan worden dat alle nabestaanden hier een beroep kunnen doen, omdat de effectieve controle niet alleen gold voor burgers die in dienst waren van Dutchbat, maar voor de gehele burgerbevolking. Dit blijkt uit de nauwe betrokkenheid van de Nederlandse regering ten aanzien van Srebrenica, aangezien in rechtsoverweging 3.8 van het Nuhanović-arrest gesproken wordt over “*de evacuatie van de gevluchte bevolking*”. Tot slot is gekeken naar de civielrechtelijke aansprakelijkheid van individuen. Karremans is door het ministerie van Defensie middels brieven gevrijwaard van civielrechtelijke vervolging. De militaire top heeft wel verwijtbaar gehandeld, maar kreeg bevelen van de Nederlandse Staat c.q. ministers. Gebleken is dat met name de ministers Kok, Voorhoeve, en Van Mierlo verantwoordelijkheid dragen, omdat zij de cruciale beslissing namen om de verwachte luchtsteun te annuleren. Dit was een zeer kostbare fout, omdat door deze beslissing Srebrenica onder de voet werd gelopen door het Bosnisch-Servische leger met alle gevolgen van dien. Hiermee hebben zij ook in strijd gehandeld met hun takenpakket, zoals geformuleerd in resolutie 743 UNPROFOR. Mijns inziens kan dit een reden zijn om de oud-ministers civielrechtelijk aan te spreken.

4. STRAFRECHTELIJKE GEVOLGEN VAN HET ARREST

4.1 INLEIDING

In het vorige hoofdstuk zijn de rechtszaken van Mustafić, Nuhanović en de stichting *Mothers of Srebrenica* tegen de Nederlandse Staat beschreven. Tevens is de reikwijdte van het Srebrenica-arrest besproken, waarbij er ook gekeken is naar de aansprakelijkheid van individuen. Het vorige hoofdstuk betrof echter uitsluitend het civielrechtelijke aspect; de focus van dit hoofdstuk zal liggen op eventuele strafrechtelijke gevolgen.

Dat er ook in Nederland rekenschap afgelegd moest worden voor de genocide in Srebrenica - in strafrechtelijke zin - werd duidelijk op 6 juli 2010 toen er tegen Karremans, Franken en Oosterveen aangifte werd gedaan bij het OM in Arnhem door vier nabestaanden wegens medeplichtigheid aan genocide en oorlogsmisdaden.¹⁴⁷ Bijna drie jaar later werd op 7 maart 2013 door het OM in Arnhem bekendgemaakt dat Karremans, Franken en Oosterveen niet vervolgd zouden worden, omdat ze niet “verwijtbaar” hadden gehandeld.¹⁴⁸ Op dezelfde dag maakte de advocate van de nabestaanden - mr. Zegveld - bekend dat zij via een beklagprocedure (art. 12 Sr.) zou proberen om af te dwingen dat het OM het drietal alsnog zou vervolgen.¹⁴⁹

In paragraaf 4.2 zal het strafrechtelijk onderzoek tegen Karremans, Franken en Oosterveen worden beschreven. In paragraaf 4.3 komt de strafrechtelijke reikwijdte van het Srebrenica-arrest en van het NIOD-rapport aan bod. Vervolgens wordt in paragraaf 4.4 een analyse gegeven van de kansen op strafrechtelijke vervolging tegen individuen en de staat. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie in paragraaf 4.5, waarmee ook deelvraag vier (“Welke strafrechtelijke gevolgen kunnen uit het Srebrenica-arrest voortvloeien?”) wordt beantwoord.

4.2 STRAFRECHTELIJK ONDERZOEK TEGEN KARREMANS, FRANKEN EN OOSTERVEEN

4.2.1 Inleiding

In deze paragraaf wordt het strafrechtelijk onderzoek tegen Karremans, Franken en Oosterveen behandeld. Achtereenvolgens wordt de aanleiding, procedure, de beslissing van het OM en de gevolgen van die beslissing uiteengezet.

¹⁴⁷ Openbaar Ministerie. *Geen strafrechtelijk onderzoek Srebrenica*.

www.om.nl/onderwerpen/veelplegers/maatregel_inrichting/@160556/persbericht/.

¹⁴⁸ Openbaar Ministerie. *Geen strafrechtelijk onderzoek Srebrenica*.

www.om.nl/onderwerpen/veelplegers/maatregel_inrichting/@160556/persbericht/.

¹⁴⁹ ‘Nabestaanden naar hof om vervolging Karremans’, Algemeen Dagblad 7 maart 2013, www.ad.nl/ad/nl/1013/Buitenland/article/detail/3405455/2013/03/07/Nabestaanden-naar-hof-om-vervolging-Karremans.dhtml.

4.2.2 Aanleiding

Op 6 juli 2010 is door Nuhanović en de familieleden van Mustafić een aanklacht ingediend tegen Karremans, Franken en Oosterveen, waarbij de drie mannen werden beschuldigd van medeplichtigheid aan genocide en oorlogsmisdrijven. Nuhanović verloor zijn vader, moeder en broer in Srebrenica, nadat zij van Dutchbat niet op de compound mochten blijven. De lichamen van Nuhanović' vader, moeder en broer werden in 2007 en 2010 teruggevonden in een massagraf. Ook Mustafić mocht van Dutchbat niet blijven op de compound; zijn lichaam is in 2011 teruggevonden in een massagraf. De nabestaanden stellen dan ook dat Karremans, Franken en Oosterveen deze vier personen welbewust hebben uitgeleverd aan de troepen van Mladić, ondanks de aanwezigheid van groot gevaar voor deze mensen. Dit maakt dat de drie leidinggevers van Dutchbat - in de ogen van de nabestaanden - medeplichtig zijn aan genocide en oorlogsmisdrijven.

4.2.3 Procedure

De landelijke leiding van het OM - bestaande uit het college van procureurs-generaal - besloot in 2012 vanwege de gevoeligheid van de zaak de hulp van de reflectiekamer in te schakelen. De reflectiekamer bestaat louter uit sleutelfiguren van binnen en buiten justitie. Op 9 mei 2012 oordeelde de reflectiekamer dat strafvervolgning juridisch mogelijk en opportuun was. Ook was er geen sprake van verjaring.¹⁵⁰ Zij gaven een positief advies over de vervolging van Karremans, Franken en Oosterveen, waarmee de vervolging een stuk dichterbij kwam. Justitiespecialist Robert Bas meldde dan ook dat het OM een advies van een reflectiekamer moeilijk kon negeren¹⁵¹, en ook Karremans gaf in een gesprek met Nieuwsuur aan dat hij er rekening mee hield dat hij voor de militaire strafkamer in Arnhem zou moeten verschijnen.¹⁵²

De Hoofdofficier van Justitie in Arnhem gaf aan dat hij het advies van de reflectiekamer uitvoerig zou bestuderen en - in samenspraak met het college van procureurs-generaal - een definitief besluit zou nemen omtrent de vervolging.¹⁵³ Toch bleef het lang stil hierna. Karremans eiste een snel besluit, maar het OM liet op 5 december 2012 weten dat het pas in 2013 zou beslissen over eventuele vervolging. Dit tot grote teleurstelling van Karremans en van zijn advocaat Mr. Knoops.¹⁵⁴

¹⁵⁰ NOS nieuws 9 mei 2012. 'Vervolging Karremans stuk dichterbij', <http://nos.nl/artikel/371427-vervolging-karremans-dichterbij.html>.

¹⁵¹ Radiofragment NOS. 'OM kan reflectiekamer moeilijk negeren'. <http://nos.nl/audio/371558-om-kan-reflectiekamer-moeilijk-negeren.html>

¹⁵² Nieuwsuur: interview met Karremans. www.aandachtvoorgeschiedenis.nl/geschiedeniskijken/?p=7328.

¹⁵³ NOS nieuws 9 mei 2012. 'Vervolging Karremans stuk dichterbij', <http://nos.nl/artikel/371427-vervolging-karremans-dichterbij.html>.

¹⁵⁴ NOS nieuws 5 december 2012, 'Besluit Karremans weer uitgesteld', <http://nos.nl/artikel/448184-besluit-karremans-weer-uitgesteld.html>.

4.2.4 Beslissing OM en vervolgprocedures

Op 7 maart 2013 deelde het OM mee dat Karremans, Franken en Oosterveen niet vervolgd zouden worden wegens medeplichtigheid aan genocide en oorlogsmisdrijven. Het OM stelde het volgende: *“Op basis van intensief en nauwgezet feitenonderzoek, komt het Openbaar Ministerie tot het oordeel dat Karremans, Franken (plaatsvervangend commandant) en Oosterveen (personeelsfunctionaris) niet strafrechtelijk verwijtbaar betrokken zijn geweest bij de door het Bosnisch-Servische leger gepleegde misdaden.”* Ten aanzien van de dood van de vader, moeder en broer van Nuhanović houdt het OM rekening met het feit dat Dutchbat in een machteloze positie stond. Ten aanzien van de dood van Mustafić stelt het OM dat er sprake was van een *“dramatisch misverstand”*.¹⁵⁵ Karremans wilde zelf niet reageren op dit nieuws, maar zijn advocaat, mr. Knoop, verklaarde dat Karremans zeer opgelucht en blij was. Knoop gaf ook aan dat het besluit in zijn ogen veel te lang had geduurd. Tevens stelde hij dat de motivering van het OM veel sterker had gekund. Hij zei dat de aangifte tegen Karremans uit 2010 geen hout sneed, met name in het licht van de vrijspraak van oud-generaal Momcilo Perisić van het Joegoslavische leger door het Joegoslavië-tribunaal.¹⁵⁶ Perisić was van 1993 tot en met 1998 opperbevelhebber van het Servische leger. Onder zijn leiding werd er militaire en logistieke steun verleend aan de troepen van Mladić. Knoop zag veel parallellen tussen de twee zaken. Het tribunaal oordeelde namelijk dat het Perisić niet toe te rekenen was dat de troepen van Mladić deze steun gebruikten om oorlogsmisdrijven te plegen. De advocate van de nabestaanden, mr. Zegveld, sprak van een politiek besluit en maakte na de beslissing direct bekend dat zij een beklagprocedure zou starten bij het gerechtshof om Karremans, Franken en Oosterveen alsnog te vervolgen. Dit zou echter nog maanden kunnen duren. Ze zegt ervan uit te gaan dat ze uiteindelijk tot in Straatsburg, bij het EHRM, moet doorvechten: *“We hadden eigenlijk dit allemaal wel verwacht. Maar we gaan door.”*¹⁵⁷

4.3 STRAFRECHTELIJKE REIKWIJDTE

4.3.1 Inleiding

In deze paragraaf zal gekeken worden naar de strafrechtelijke reikwijdte van het Srebrenica-arrest. Dit zal gebeuren door in het arrest te zoeken naar overwegingen van het hof die strafrechtelijke betekenis kunnen hebben. Tevens zal het NIOD-rapport en de parlementaire enquête worden bestudeerd om te beoordelen of er sprake kan zijn van eventuele strafrechtelijke verantwoordelijkheid. De analyses hiervan zullen in de volgende paragraaf aan bod komen.

¹⁵⁵ NOS nieuws 7 maart 2013. ‘Karremans niet vervolgd’, <http://nos.nl/artikel/481891-karremans-niet-vervolgd.html>.

¹⁵⁶ NOS nieuws 7 maart 2013. ‘Karremans opgelucht en blij’, <http://nos.nl/artikel/481967-karremans-opgelucht-en-blij.html>.

¹⁵⁷ ‘Nabestaanden naar hof om vervolging Karremans’, Algemeen Dagblad 7 maart 2013, www.ad.nl/ad/nl/1013/Buitenland/article/detail/3405455/2013/03/07/Nabestaanden-naar-hof-om-vervolging-Karremans.dhtml.

4.3.2 Immuniteit Nederlandse Staat

Vliegbasis Volkel arrest

Allereerst moet opgemerkt worden dat in het arrest *Vliegbasis Volkel* de Hoge Raad heeft geconcludeerd dat de centrale overheid (strafrechtelijk) niet vervolgd kan worden. De reden hiervoor is dat handelingen van de staat geacht moeten worden te strekken tot behartiging van het algemeen belang. Dit geldt echter niet voor ministers en staatssecretarissen. Voor staatshandelingen zijn zij verantwoording schuldig aan het parlement en kunnen zij ter zake van ambtsmisdrijven strafrechtelijk worden vervolgd op grond van art. 483 e.v. Sv.¹⁵⁸ Nu de Nederlandse Staat in strafrechtelijke zin niet aansprakelijk kan worden gesteld zal de aandacht uitgaan naar individuen.

4.3.3 Rechtsoverwegingen van het hof

Karremans, Franken en Oosterveen

Het hof stelt in rechtsoverweging 2.27 uit het Nuhanović-arrest dat Karremans, Franken en Oosterveen kennis hadden van het feit dat de moslimbevolking in Srebrenica ernstig gevaar liep. Het hof geeft ook een aantal voorbeelden waar dit uit blijkt. Zo zou Oosterveen een aantal vermoorde mannen buiten de compound hebben aangetroffen en werd het in de avond van 12 juli 1995 voor Franken en Karremans duidelijk dat de bussen met mannelijke vluchtelingen niet in Kladanj arriveerden, zoals Mladić eerder toegezegd had. Voorts heeft Franken rapporten ontvangen, waaruit bleek dat de mannelijke bevolking met fysiek geweld werd ondervraagd en hoorde Oosterveen meerdere malen executieschoten. Tel hierbij de bedreigingen van Mladić - ten aanzien van het lot van de moslimbevolking - aan het adres van Karremans op (zie paragraaf 1.3.2), dan is de vraag die moet worden gesteld in hoeverre deze mannen hebben voldaan aan hun militaire plicht als gesteld in het Wetboek van Militair Strafrecht (hierna: WvMS). Ook moet gekeken worden of de drie mannen gehandeld hebben op een manier die strafbaar is gesteld in de Wet Internationale Misdrijven (hierna: WIM). Alhoewel het OM op 7 maart 2013 besloten heeft om Karremans, Franken en Oosterveen niet te vervolgen, is het toch relevant om een analyse te maken, omdat de verdediging besloten heeft om een beklagprocedure te starten.

4.3.4 Uitspraken uit het NIOD-rapport en parlementaire enquête

Ministers

Uit het NIOD-rapport blijkt dat de toenmalige ministers Kok, Van Mierlo en Voorhoeve hemel en aarde hebben bewogen om de verwachte luchtsteun af te blazen.¹⁵⁹ Hierbij speelde Voorhoeve een hoofdrol door - na kort beraad met Kok en Van Mierlo - te bellen met de UNPROFOR-autoriteiten, VN-vertegenwoordiger Akashi en de NAVO.¹⁶⁰ Voorlichter Bert Kreemers stelt in het rapport: “*Na enig overleg, Voorhoeve kalm, Kok stil, kwamen de bewindslieden een werkverdeling overeen. Voorhoeve zou Akashi bellen, Kok - indien nodig*

¹⁵⁸ Recht & student. *Essentie Vliegbasis Volkel arrest*. <http://www.rechtenstudent.net/arrest/64/HR-25-01-1994-NJ-1994-598-Vliegbasis-Volkel>.

¹⁵⁹ NOID rapport Srebrenica, p. 2301. www.srebrenica.nl/Pages/OOR/23/313.bGFuZz1OTA.html.

¹⁶⁰ NIOD rapport Srebrenica, p. 2302. www.srebrenica.nl/Pages/OOR/23/313.bGFuZz1OTA.html.

- *Leighton Smith. Het gezicht van Wim Kok was asgrauw.*”¹⁶¹ In het rapport wordt tevens duidelijk dat Voorhoeve er absoluut zeker van wilde zijn dat de luchtsteun werd afgeblazen. Dit blijkt onder meer uit het feit dat Voorhoeve substantieel meer deed dan de afgesproken werkverdeling. Uit het rapport blijkt dat Voorhoeve in deze korte periode naar zeven verschillende partijen heeft gebeld om niets aan het toeval over te laten. Het resultaat was dat Srebrenica uiteindelijk onder de voet werd gelopen door de troepen van Mladić, waarna de genocide zich voltrok. Aangezien in het VN-rapport werd geconcludeerd dat - zelfs met licht verzet - Srebrenica gered had kunnen worden,¹⁶² is de vraag in hoeverre de ministers hiervoor verantwoordelijkheid dragen.

Militaire top; Generaal Couzy en plaatsvervangend generaal Van Baal

Generaal Couzy was ten tijde van de oorlog bevelhebber van de landstrijdkrachten. Van Baal was de plaatsvervangend generaal. Beiden worden in het NIOD-rapport verweten dat ze “onwil” hebben getoond om toenmalig minister Voorhoeve volledig te informeren omtrent de situatie in Srebrenica.¹⁶³ Ook in het rapport van de parlementaire onderzoekscommissie wordt Couzy gekraakt: zijn optreden wordt “onprofessioneel” en “verwijtbaar” genoemd. Plaatsvervangend generaal Van Baal wordt echter gerehabiliteerd. Belangrijker is de conclusie van de commissie dat beide mannen geen rol speelden in de genocide.¹⁶⁴ Dit houdt in dat er geen grond is om Van Baal te vervolgen. Bij generaal Couzy speelt er echter nog een zaak: het NIOD concludeert dat toenmalig minister Voorhoeve welbewust is misleid en dat er informatie is achtergehouden voor politici. Hierin speelde vooral oud-bevelhebber Couzy een grote rol.¹⁶⁵ De vraag die moet worden gesteld is of de luchtsteun wel had plaatsgevonden als Couzy de toenmalige ministers wel volledig had geïnformeerd over de situatie.

Generaal Janvier

Iemand die een bedenkelijk rol speelde bij het afblazen van luchtsteun was de Franse generaal Bernard Janvier, de militaire chef van UNPROFOR. Al direct na afloop van de oorlog ging het gerucht dat Janvier in het geheim een deal zou hebben gesloten met generaal Mladić. Hierbij zou afgesproken zijn dat Janvier luchtsteun voor VN-troepen zou onthouden als Mladić zijn Franse gijzelaars vrij zou laten.¹⁶⁶ Dit impliceert dat annulering van de luchtsteun een vooropgezet plan was. Als dit bewezen kan worden, dan zou Janvier hier strafrechtelijk op aangesproken kunnen worden, maar zowel het NIOD als de Franse

¹⁶¹ NIOD rapport Srebrenica, p. 2302. www.srebrenica.nl/Pages/OOR/23/313.bGFuZz1OTA.html.

¹⁶² VN-rapport Srebrenica, p.264 e.v. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/348/76/IMG/N9934876.pdf?OpenElement>.

¹⁶³ ‘NIOD-directeur Blom: onwil bij generaal Couzy’, NRC 27 november 2002, <http://vorige.nrc.nl/dossiers/srebrenica/niodrapport/article1569471.ece>.

¹⁶⁴ ‘Srebrenica-commissie oordeelt hard over Couzy’, Trouw 27 januari 2003, www.volkskrant.nl/vk/nl/2824/Politiek/article/detail/736687/2003/01/27/Srebrenica-commissie-ordeelt-hard-over-Couzy.dhtml.

¹⁶⁵ *Srebrenica: een ‘veilig’ gebied. Deel IV. De gevolgen en de nasleep tot eind 1995.* www.srebrenica.nl/Content/NIOD/Nederlands/srebrenicarapportniod_nl_deel04.pdf. 20/02/2013.

¹⁶⁶ ‘De eer van een Franse generaal’, NRC 30 november 7 2001, http://vorige.nrc.nl/dossiers/srebrenica/frans_onderzoek/article1562351.ece.

parlementaire onderzoekscommissie konden hier geen bewijzen voor vinden.¹⁶⁷ Dit houdt in dat er vooralsnog geen bewijs voorhanden is om Janvier strafrechtelijk te vervolgen.

4.4 ANALYSE VAN KANSEN

4.4.1 Inleiding

In deze paragraaf zal worden geanalyseerd in hoeverre de genoemde personen in paragraaf 4.3 strafrechtelijk vervolgd kunnen worden.

4.4.2 Karremans, Franken en Oosterveen

Zoals behandeld in paragraaf 4.3.2 stelt de Hoge Raad in het Srebrenica-arrest vast dat Karremans, Franken en Oosterveen serieuze signalen hadden ontvangen dat er oorlogsmisdrijven werden gepleegd door de troepen van Mladić. Dit is onder meer geconstateerd door Franken en Oosterveen. De handelingen van de drie mannen kunnen getoetst worden aan het WvMS, omdat artikel 4 uit deze wet bepaalt dat de wet toepasselijk is op de militair die zich buiten Nederland aan enig strafbaar feit schuldig maakt. Op grond van art. 151 uit het WvMS is de persoon die misdrijven constateert verplicht om hier een melding van te maken. Dit is ook gebeurd, aangezien Karremans meerdere malen op de hoogte is gesteld door zijn secondanten. In het WvMS staat echter geen bepaling waarin het nalaten van hulp aan hulpbehoevenden strafbaar wordt gesteld. Tevens staat er ook geen strafbepaling op het niet adequaat handelen naar burgers toe, nadat het de militair duidelijk wordt dat de burger - ernstig - gevaar loopt. De drie mannen zijn dus niet strafbaar op grond van het WvMS.

Mijns inziens kunnen de gedragingen (of het nalaten daarvan) wel worden geplaatst onder de WIM. Art. 2 WIM bepaalt in eerste instantie dat deze wet (*“onverminderd het te dien aanzien in het Wetboek van Strafrecht en het WvMs”*) van toepassing is op elke Nederlander - en dus ook op elke Nederlandse militair - die zich buiten Nederland schuldig maakt aan de misdrijven die in de WIM zijn omschreven. Een mogelijkheid is om de gedragingen van de drie mannen - zoals gesteld in rechtsoverweging 2.27 uit het Nuhanović arrest - te plaatsen onder de omschrijving van art. 5 lid 2 sub b WIM. Hierin staat dat hij die zich schuldig maakt aan inbreuk op het Verdrag van Genève wordt gestraft met een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke straf van ten hoogste dertig jaar of een geldboete van de zesde categorie (€ 780.000,-). De inbreuk wordt uitgelegd in het tweede lid van art. 5 WIM. Hierin staat dat hieronder wordt verstaan *“ieder opzettelijk handelen of nalaten dat de gezondheid in gevaar brengt van enige persoon die zich in de macht bevindt van een andere partij dan de partij waartoe hij behoort.”* In mijn optiek is er sprake van een nalaten van de drie mannen, waardoor de gezondheid van enig persoon - ernstig - in gevaar werd gebracht.

¹⁶⁷ ‘Frankrijk blij met NIOD-rapport’, NRC 11 april 2002, <http://vorige.nrc.nl/krant/article1520183.ece>.

Dit blijkt uit het feit dat:

- Mladić een speenvarken liet slachten en tegen Karremans zei: “*Dit kan ik ook doen met de moslims en uw mannen.*” Mladić voegde er volgens Karremans aan toe dat hij een “*godsgruwelijke hekel heeft aan moslims*”.¹⁶⁸
- Bij de assistentie van Dutchbat, om de mannen van de vrouwen te scheiden, Karremans refereerde naar de film *Schindlers List*. Hij gaf aan dat deze gebeurtenis, door de film, hem bekend voorkwam.¹⁶⁹
- Rutten en Oosterveen elk 9 of 10 lijken van vermoorde mannen aantreffen en dit rapporteerden aan Karremans.¹⁷⁰
- In de avond van 12 juli 1995 voor Franken en Karremans duidelijk werd dat de bussen met mannelijke vluchtelingen niet in Kladanj arriveerden, zoals eerder afgesproken was.¹⁷¹
- Weerbare mannelijke vluchtelingen van de rest werden gescheiden en 300 à 400 meter buiten de compound werden gebracht.¹⁷²
- Franken in toenemende mate rapporten ontving dat de mannen daar met fysiek geweld werden ondervraagd.¹⁷³
- Oosterveen schoten hoorde met tussenpauzes “*om mensen te executeren*”. Deze geluiden waren volgens hem geen ratelend gevechtvuur of normale geluiden.¹⁷⁴
- Rutten op 13 juli 1995 constateerde dat op de plek waar de mannen naar toe werden gebracht al hun bezittingen, waaronder identiteitspapieren, op een hoop waren gegooid; binnen deze ruimte trof hij moslimmannen aan met doodsangst in de ogen.¹⁷⁵

Al deze voorbeelden tonen aan dat er genoeg waarschuwingen waren, waardoor er adequater had moeten worden gehandeld om het leven van de burgers te redden. Ter verdediging van Karremans, Franken en Oosterveen moet vermeld worden - zoals het OM reeds heeft gedaan - dat de uiterst moeilijke omstandigheden een grote rol speelden in de uiteindelijke afweging die is gemaakt. Hierbij kan men denken aan de gijzelaars die Mladić gevangen hield en de machteloze positie van Dutchbat, die in alle facetten in ondertal was aan de troepen van Mladić.

Een volgende stap om te analyseren is of Karremans, Franken en Oosterveen veroordeeld kunnen worden wegens medeplichtigheid aan genocide. Hierbij is van belang dat er sprake moet zijn van *intention* (specifieke bedoeling om te handelen/opzettelijk handelen) om genocide (of medeplichtigheid hieraan) te kunnen aantonen. Ondanks bovengenoemde gebeurtenissen zal dit zeer moeilijk zijn om te bewijzen; te meer omdat de drie mannen altijd

¹⁶⁸ *Nieuwsuur*: interview met Karremans. www.aandachtvoorgeschiedenis.nl/geschiedeniskijken/?p=7328.

¹⁶⁹ *Ontluisterend interview met overste Karremans*, Trouw 5 augustus 2011, www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/2837938/2011/08/05/Ontluisterend-interview-met-overste-Karremans.dhtml.

¹⁷⁰ Hof Den Haag 5 juli 2011, LJN BR0133, r.o. 2.27

¹⁷¹ Hof Den Haag 5 juli 2011, LJN BR0133, r.o. 2.27

¹⁷² Hof Den Haag 5 juli 2011, LJN BR0133, r.o. 2.27

¹⁷³ Hof Den Haag 5 juli 2011, LJN BR0133, r.o. 2.27

¹⁷⁴ Hof Den Haag 5 juli 2011, LJN BR0133, r.o. 2.27

¹⁷⁵ Hof Den Haag 5 juli 2011, LJN BR0133, r.o. 2.27

ontkend hebben dat zij de gevolgen van hun beslissingen zagen aankomen. Daarom is het interessant is om te kijken of er sprake kan zijn van *voorwaardelijk opzet* (het willens en wetens aanvaarden van een aanmerkelijke kans) in genocide-zaken. Zo wordt voorwaardelijk opzet wel geaccepteerd in het Statuut van Rome. Art. 30 lid 2 van dit Statuut omschrijft opzet als volgt: “*men heeft de bedoeling om het gevolg teweeg te brengen of is zich ervan bewust dat...*”. In art. 30 lid 3 van het Statuut van Rome staat echter dat wetenschap betekent “*het zich ervan bewust zijn dat een omstandigheid bestaat of dat een gevolg zich bij een normale gang van zaken zal voordoen.*” Deze criteria zijn niet ver verwijderd van voorwaardelijk opzet zoals wij die in Nederland kennen: “*bewust de aanmerkelijke kans aanvaarden dat...*”.¹⁷⁶ Feit is echter dat het Statuut van Rome pas rechtsmacht kent sinds 2002, waardoor Karremans, Franken en Oosterveen niet vervolgd kunnen worden voor het Internationaal Strafhof (de ICC). Ander feit is dat voorwaardelijk opzet niet voorkomt in de Genocide Conventie (waar Karremans, Franken en Oosterveen wel voor kunnen worden aangeklaagd) en ook niet in het Statuut van de ICTY.

Naar mijn mening zijn de enige twee mannen die opzet kunnen aantonen - los van de situatie dat de drie mannen zelf zouden bekennen - de voormalig chirurg van Dutchbat, Kremers, en oud militair historicus Klep. Zij stellen beiden dat Karremans zeker wist dat duizenden moslimmannen vermoord zouden worden. Volgens kolonel-arts Kremers keek hij samen met Karremans toe toen in juli 1995 achtduizend moslims werden weggevoerd door de manschappen van Mladić. Karremans zou letterlijk hebben gezegd dat het “*niet goed met ze zou aflopen*”. Volgens Klep wisten “*alle Dutchbatters*” dat de moslims vermoord zouden worden, dus ook Karremans.¹⁷⁷ Dit staats haaks op eerdere uitspraken van Karremans, waarin hij stelt dat hij de genocide niet zag aankomen. Dit is een zeer zware beschuldiging, die eventueel als steunbewijs zou kunnen worden gebruikt.

Geconcludeerd kan worden dat Karremans, Franken en Oosterveen volgens het WvMS niet verwijtbaar hebben gehandeld. Vervolging op grond van het WvMS is daarom niet mogelijk. Vervolging op grond van de WIM zal uiterst moeilijk zijn, omdat het OM al heeft geoordeeld dat de uiterst moeilijke omstandigheden van het geval in hun voordeel spreekt. Vervolging op grond van het Statuut van Rome - waarbij voorwaardelijk opzet wordt geaccepteerd - is niet mogelijk, omdat het Internationaal Strafhof geen rechtsmacht heeft voor zaken die zich afspeelden voor 2002. Tot slot is ook veroordeling vanwege schending van de Genocide Conventie weinig kansrijk, omdat hierbij de opzet in het handelen moet worden aangetoond, aangezien voorwaardelijk opzet hier niet voldoende is. Dit geldt tevens voor de ICTY. Gebleken is dat deze opzet niet kan worden bewezen.

¹⁷⁶ Requisitoir van het Openbaar Ministerie in de strafzaak tegen van Anraat.

www.arnoldkarskens.com/data/docs/van_anraat/requisitoir.doc.

¹⁷⁷ ‘Karremans loog’, Algemeen Dagblad 8 november 2011,

www.ad.nl/ad/nl/1012/Nederland/article/detail/3021749/2011/11/08/Karremans-loog.dhtml.

4.4.3 Ministers

Ten aanzien van strafrechtelijke vervolging van ministers is het arrest van het gerechtshof over de *Schipholbrand* van groot belang.¹⁷⁸ De Hoge Raad heeft in dit arrest bepaald dat aan - gewezen - ministers en Tweede Kamerleden een vergaande mate van immuniteit toekomt. Zelfs als het gaat om strafvervolging terzake van verantwoordelijkheid voor schendingen van Anti-Folterverdrag en voor andere *most serious crimes* naar internationaal humanitair recht.¹⁷⁹ De Hoge Raad moest bij dit arrest een afweging maken tussen het ‘oude’ **nationale** recht, waarin is bepaald dat ministers alleen strafrechtelijk vervolgd kunnen worden als de Kroon daarmee instemt, of als het merendeel van de Kamer hiertoe besluit, en het ‘nieuwe’ **internationale** recht, waarin is bepaald dat bij schendingen hiervan ook regeringsleiders vervolgd kunnen worden; zonder aanzien des persoons. De Hoge Raad besloot om de keuze in het voordeel van het oude recht uit te laten vallen: ministers genieten immuniteit ten aanzien van schendingen van internationaal recht.

Dit mag zeer opmerkelijk worden genoemd. Daar waar Nederland eist dat landen in Afrika, Azië, Zuid-Amerika, en in het voormalige Joegoslavië al hun onderdanen - tot aan hun (gewezen) presidenten toe - zich voor berechting van misdrijven tegen het internationaal recht, zoals bijvoorbeeld het Internationaal Strafhof en het Joegoslavië Tribunaal, beschikbaar moeten houden, bepaalt de Hoge Raad dat voor Nederlandse ministers andere regels gelden. Zij kunnen voor dit soort misdrijven alleen strafrechtelijk vervolgd worden als de Kroon of de meerderheid van de Tweede Kamer daarmee uitdrukkelijk instemmen.¹⁸⁰

Dit betekent voor de ministers Kok, Voorhoeve en Van Mierlo het volgende: het leidt geen twijfel dat de intrekking van luchtsteun de overname van Mladić’ troepen van Srebrenica heeft vereenvoudigd. Deze inname van Srebrenica heeft uiteindelijk ook geleid tot genocide. De ministers beschikken echter - nationaal gezien - verregaande immuniteit ten aanzien van schendingen van het internationaal recht. Dit betekent dat een nationale procedure zo goed als kansloos is. Zeker gezien het feit dat de koppeling tussen het afblazen van luchtsteun en genocide moeilijk te bewijzen zal zijn. Men moet namelijk rekening houden met het feit dat Mladić op hetzelfde moment gijzelaars had, die hij dreigde te vermoorden. Ook uit het NIOD-rapport blijkt dat de ministers door dit besluit het leven van de gijzelaars wilden redden.¹⁸¹ De intentie tot genocide of de vergemakkelijking daarvan is mijns inziens absoluut niet aanwezig. Al zou de intentie wel aanwezig zijn geweest, dan zou dit onmogelijk bewezen kunnen worden. Geconcludeerd kan worden dat de ministers Kok, Voorhoeve en Van Mierlo strafrechtelijk niet vervolgd kunnen worden voor hun optreden ten aanzien van het afblazen van luchtsteun. Zij worden - nationaal gezien - beschermd op grond van het *Schipholbrand* arrest. Mijns inziens is er ook internationaal gezien geen grond op de ministers te vervolgen,

¹⁷⁸ Hof Amsterdam 16 december 2009, LJN BK6788.

¹⁷⁹ Klaagschrift Advocatenkantoor Steijnen, Olof & Stelling inzake weigering van het OM om over te gaan tot vervolging wegens strafrechtelijke verantwoordelijkheid ten aanzien van schendingen door Nederlandse troepen in Afghanistan. www.omslag.nl/artikel/hofa/.

¹⁸⁰ Stichting Buitenlandse Partner. ‘*Schipholbrand*’. Brief van advocaat Nico Steijnen. www.buitenlandsepartner.nl/archive/index.php/t-28931.html

¹⁸¹ NIOD rapport Srebrenica, p. 2302. www.srebrenica.nl/Pages/OOR/23/313.bGFuZz1OTA.html.

omdat de opzet onmogelijk kan worden bewezen. Hierbij speelt wederom het feit dat de moeilijke omstandigheden van het geval - denk aan de gijzelaars die Mladić dreigde te vermoorden - in het voordeel spreekt van de uiteindelijke keuze die de ministers hebben gemaakt.

4.4.4 Militaire top

In paragraaf 4.3.4 is geconcludeerd dat er geen grond is om plaatsvervangend generaal Van Baal te vervolgen. Alhoewel er geruchten zijn dat generaal Janvier een geheime deal had met Mladić, kan zonder bewijs ook hij niet strafrechtelijk vervolgd worden.

Bij generaal Couzy speelt echter de kwestie van het bewust misleiden van de politici. Het is de vraag of de luchtsteun wel had plaatsgevonden als Couzy de toenmalige ministers wel volledig had geïnformeerd over de situatie. Mijns inziens moet deze vraag ontkennend worden beantwoord, aangezien ook uit het NIOD-rapport blijkt dat met name de aanwezigheid van gijzelaars door Mladić' troepen een belangrijke reden was om de luchtsteun af te blazen. Tevens concludeert de onderzoekscommissie dat Couzy geen rol speelde in de genocide. Gesteld kan worden dat er geen grond is om Couzy strafrechtelijk te vervolgen.

4.5 CONCLUSIE

Dit hoofdstuk heeft geleid tot de beantwoording van de vierde deelvraag. Het OM heeft besloten Karremans, Franken en Oosterveen niet te vervolgen wegens medeplichtigheid aan genocide en oorlogsmisdrijven. Dit heeft tot gevolg dat de kans op daadwerkelijke vervolging een stuk kleiner is geworden. De enige procedure die nu nog rest, is om een art. 12 Sr. (beklag)procedure in gang te zetten. Dit is reeds gebeurd door de nabestaanden.

Tevens is duidelijk geworden dat de Nederlandse Staat (volgens het *Vliegbasis Volkel* arrest) strafrechtelijk niet aangesproken kan worden. Deze immuniteit geldt echter niet voor militairen. Uit het Srebrenica-arrest is gebleken dat Karremans, Franken en Oosterveen in Srebrenica vele signalen opvingen, waaruit bleek dat de burgerbevolking ernstig gevaar liep. Tevens staat in het NIOD-rapport beschreven hoe de toenmalige ministers Kok, Voorhoeve en Van Mierlo alles in het werk hebben gesteld om de verwachte luchtsteun voor Dutchbat af te blazen, waarbij ook de rol van topmilitairen is besproken. Het is maar de vraag of deze individuen strafrechtelijk aangesproken kunnen worden. In het geval van Karremans, Franken en Oosterveen kan de opzet in hun handelen niet worden aangetoond op grond van de uiterst moeilijke omstandigheden waarin zij opereerden. Voorts kan geconcludeerd worden dat de toenmalige ministers Kok, Voorhoeve en Van Mierlo op grond van het *Schipholbrand* arrest nationaal gezien een verregaande immuniteit bezitten ten aanzien van schendingen van het internationaal recht. Tevens kan de opzet in hun handelen niet worden bewezen. Derhalve zullen de toenmalige ministers strafrechtelijk niet vervolgd kunnen worden. Dit geldt ook voor top-militairen als Couzy, Van Baal en Janvier, bij wie de bewijslast ontbreekt.

5. CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN VOOR VERDER ONDERZOEK

5.1 INLEIDING

Door de beslissing van het gerechtshof in Den Haag op 5 juli 2011 dat de Nederlandse Staat aansprakelijk is voor de dood van drie moslimmannen bij de val van de Srebrenica-enclave in 1995 stond de gehele nationale en internationale media op zijn kop. Het was namelijk nog nooit eerder voorgekomen dat een staat door een rechter verantwoordelijk werd gesteld voor de gebeurtenissen tijdens een vredesmissie. Naar aanleiding van deze baanbrekende uitspraak is de volgende probleemstelling geformuleerd:

Wat kunnen de juridische gevolgen zijn van het Srebrenica-arrest, waarin het hof in Den Haag op 5 juli 2011 in hoger beroep heeft bepaald dat de Nederlandse Staat aansprakelijk is voor de dood van drie moslimmannen bij de val van de Srebrenica-enclave in 1995?

Het onderzoek dat centraal staat in deze scriptie kan in tweeën worden gedeeld. Het eerste gedeelte is beschrijvend en gaat over de oorlog in het voormalig Joegoslavië en de gebeurtenissen die zich hebben afgespeeld in Srebrenica. Dit is beschreven aan de hand van literatuur, rapporten en documentaires. Hierbij is ook de uitspraak van het hof geanalyseerd. Het tweede gedeelte van de scriptie is beoordelend, waarbij het arrest puntsgewijs is geanalyseerd op civielrechtelijke en strafrechtelijke aspecten waar nabestaanden een beroep op kunnen doen. Tevens zijn de slagingskansen hierop beoordeeld.

Hoofdstuk 1 van deze scriptie is gewijd aan de oorlog in het voormalig Joegoslavië en Srebrenica in het bijzonder. De baanbrekende arresten ‘Mustafić en Nuhanović c.s. tegen DE STAAT DER NEDERLANDEN’ (het Srebrenica-arrest) is beschreven in hoofdstuk 2. Deze twee hoofdstukken tezamen vormen het beschrijvende gedeelte van de scriptie. In hoofdstuk 3 is de civielrechtelijke kant van het arrest geanalyseerd, waarna in hoofdstuk vier de strafrechtelijke kant is geanalyseerd. Hoofdstuk 3 en 4 vormen dan ook het beoordelende gedeelte van de scriptie.

In dit hoofdstuk wordt in paragraaf 5.2 een conclusie getrokken naar aanleiding van de beschrijving van de oorlog in het voormalig Joegoslavië, de genocide in Srebrenica en de civielrechtelijke en strafrechtelijke analyses van het Srebrenica-arrest. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met paragraaf 5.3 waarin aanbevelingen worden gedaan voor verder onderzoek.

5.2 CONCLUSIE

Joegoslavië werd 35 jaar lang geleid door Josep Tito (1945-1980). Na zijn dood namen de tegenstellingen en daarmee ook de onvrede tussen de bevolkingsgroepen onderling toe. Dit leidde uiteindelijk tot de bloedige burgeroorlog in Joegoslavië, waarbij de genocide in Srebrenica in juli 1995 het dieptepunt was. Dat er sprake was van genocide is vastgesteld door de VN en door de ICTY in de Krstić-zaak. De ICTY concludeerde namelijk dat de *actus reus*

(de daad) bewezen werd door de massagraven en getuigenverklaringen van de burgerbevolking. De *mens rea* (intentie) werd bewezen, doordat de massa-executies op systematische wijze plaatsvonden, dat de scheiding van Bosnische mannen tot stand kwam op grond van criteria als leeftijd en militaire dreiging en dat deze mannen werden gedwongen om hun identiteitsbewijzen in te leveren.

Na de genocide volgden veel vele nationale en internationale onderzoeken. Deze toonden veelal dezelfde conclusies: de VN draagt voor een groot deel de verantwoordelijkheid voor de gebeurtenissen in Srebrenica. Wat ook opvalt, is dat Dutchbat in alle rapporten in grote mate wordt gerehabiliteerd. Telkens wordt verwezen naar het gebrek aan mankracht, verkeerde voorbereiding en een verkeerde inschatting van de situatie. In mijn optiek is dit opvallend, omdat Dutchbat-militairen al vanaf het begin klaagden over het feit dat ze tegengewerkt werden door de troepen van Mladić; Bosnische-Serviërs blokkeerden structureel de aanvoer van brandstof en levensmiddelen. Tevens vielen er gewonden aan de zijde van Dutchbat. De incidenten namen na verloop van tijd zelfs toe en zowel Dutchbat I, II als III had hier mee te maken. Op grond hiervan had de VN samen met de Nederlandse Staat kunnen besluiten om meer mankracht in te zetten om de situatie aldaar beter te controleren.

Bij het analyseren van het Srebrenica-arrest bleek dat de termen *effective control* en *onrechtmatigheid* van cruciaal belang zijn. Het hof besliste dat de Nederlandse Staat *effective control* uitoefende vanwege de grote betrokkenheid die zij toonde bij de vredesmissie. De onrechtmatigheid bleek uit het feit dat Dutchbat wetenschap had van het feit dat de moslimbevolking buiten de compound ernstig gevaar liep. Dit is ook bevestigd door Dutchbat-officieren. Op grond van deze kennis hebben de Dutchbat-officieren gehandeld in strijd met art. 6 en 7 IVBPR, waarin staat dat het ongeoorloofd is om burgers over te leveren aan troepen als er een reëel en voorzienbaar risico bestaat dat deze burgers gevaar lopen.

Het Srebrenica-arrest kan een vervolg krijgen door de uitkomst van de procedure van de stichting *Mothers of Srebrenica* tegen de VN en de Nederlandse Staat. Nadat duidelijk werd dat de VN exclusieve immuniteit bezit, bleef alleen de procedure tegen de Nederlandse Staat over. De stichting stelde dat er sprake was van tekortkoming in de nakoming, onrechtmatige daad en de schending van de Genocide Conventie. De kans van de stichting om de procedure te winnen is in mijn optiek vrij groot, aangezien Dutchbat meerdere serieuze signalen had opgevangen over oorlogsmisdaden van de troepen van Mladić. In het onderzoek naar de civiele reikwijdte van het Srebrenica-arrest is gebleken dat er twee overwegingen zijn van het hof waar andere nabestaanden een beroep op kunnen doen: de effectieve controle van de Nederlandse Staat in Srebrenica en de verwijtbaarheid van handelen van Dutchbat-militairen, gezien de kennis die zij hadden over het gevaar dat de burgerbevolking liep. Gesteld kan worden dat alle nabestaanden hier een beroep op kunnen doen, omdat de effectieve controle niet alleen gold voor burgers die in dienst waren van Dutchbat, maar voor de gehele burgerbevolking. Dit blijkt uit de nauwe betrokkenheid van de Nederlandse regering ten aanzien van Srebrenica.

Ook is de civiele aansprakelijkheid van individuen onderzocht. Hierbij is gesteld dat Karremans door het ministerie van Defensie middels brieven gevrijwaard is van civielrechtelijke vervolging. De militaire top heeft wel verwijtbaar gehandeld, maar kreeg bevelen van de Nederlandse Staat c.q. ministers. Gebleken is dat met name de ministers Kok, Voorhoeve, en Van Mierlo wel verantwoordelijkheid dragen, omdat zij de cruciale beslissing namen om de verwachte luchtsteun te annuleren. Deze handeling is de oud-ministers aan te rekenen, omdat dit de deur voor de troepen van Mladić wagenwijd opende, met alle gevolgen van dien. Naar mijn mening is dit een grond voor civielrechtelijke vervolging, omdat de oud-ministers hiermee in strijd hebben gehandeld met hun takenpakket: het beschermen van de burgerbevolking in Srebrenica.

De gevolgen van het Srebrenica-arrest kunnen niet alleen civielrechtelijk maar ook van strafrechtelijke aard zijn. Duidelijk is geworden dat de Nederlandse Staat (volgens het *Vliegbasis Volkel* arrest) strafrechtelijk niet aangesproken kan worden. Ook oud-ministers worden - strafrechtelijk gezien - in hoge mate beschermd op grond van het *Schipholbrand* arrest. Dit is de reden dat de toenmalige ministers strafrechtelijk niet vervolgd kunnen worden. Deze immuniteit geldt niet voor de Dutchbat-top. Desondanks kunnen zij in mijn optiek strafrechtelijk gezien niet worden veroordeeld voor medeplichtigheid aan genocide, omdat de *intention* (opzet) niet bewezen kan worden. Een veroordeling op basis van de WIM behoort mijns inziens wel tot de mogelijkheden, aangezien art. 5 lid 2 sub b WIM het *in gevaar brengen van personen* strafbaar stelt, maar hierbij kan het verweer worden gemaakt dat zij moesten opereren in extreem moeilijke omstandigheden. Aangezien dit ook blijkt uit alle rapporten is de kans klein dat Karremans, Franken en Oosterveen hiervoor daadwerkelijk vervolgd worden. Ook het OM heeft immers besloten om niet tot vervolging over te gaan. Tot slot kunnen ook top-militairen als Couzy, Van Baal en Janvier strafrechtelijk niet vervolgd worden, omdat de bewijslast in hun zaak ontbreekt.

Uit het onderzoek naar de civielrechtelijke en strafrechtelijke reikwijdte van het Srebrenica-arrest is gebleken dat het arrest voornamelijk civielrechtelijke gevolgen kan hebben. Dit geldt voor zowel de Nederlandse Staat als voor oud-ministers. Strafrechtelijk gezien zijn de gevolgen geringer, omdat door jurisprudentie de Nederlandse Staat, alsmede oud-ministers worden beschermd. Deze bescherming geldt niet voor Dutchbat-kopstukken, maar hierbij is het bewijzen van de *intention* problematisch. Alleen op grond van de WIM zou strafrechtelijke veroordeling een mogelijkheid kunnen zijn. Desondanks ben ik van mening dat een veroordeling niet snel voor de hand ligt vanwege de politieke gevoeligheid van de zaak en vanwege het feit dat Dutchbat in alle onderzoeksrapporten min of meer wordt gerehabiliteerd. Zij zouden naar “*eer en geweten*” hebben gehandeld.

5.3 AANBEVELING VOOR VERDER ONDERZOEK

Voor een ieder die verder onderzoek naar dit onderwerp wil doen, is de volgende aanbeveling wellicht bruikbaar. Het zou goed zijn het onderzoek uit te breiden door onderzoek te doen naar niet alleen de juridische gevolgen, maar ook naar de politieke gevolgen van het

Srebrenica-arrest. Hoewel de gevolgen pas echt zichtbaar zullen zijn als er daadwerkelijk behoefte is aan een grootschalige vredesmissie, kunnen ook officiële standpunten van overheden omtrent vredesmissies een indicatie geven over toekomstige deelname. In mijn optiek zal de - wellicht aanstaande - vredesmissie in Syrië veel duidelijkheid verschaffen over de bereidheid van landen om deel te nemen aan vredesmissies.

LITERATUURLIJST

Jurisprudentie:

- EHRM 2 mei 2007, nr. 71412/01 en 78166/01 (Behrami v. France).
- Hof 's-Gravenhage 1 maart 2013, LJN BZ2763.
- HR 25-01-1994, NJ 1994, 598.
- ICTY d.d. 2 augustus 2002, inzake Krstić.
- LJN BF0184 Rechtbank 's-Gravenhage 10 september 2008.
- LJN BF0187 Rechtbank 's-Gravenhage 10 september 2008.
- LJN BK6788 Hof Amsterdam 16 december 2009.
- LJN BR0132 Gerechtshof 's-Gravenhage 5 juli 2011.
- LJN BR0133 Gerechtshof 's-Gravenhage 5 juli 2011.

Literatuur:

- De Vries, J. (2002) *Paars en de managementstaat*, Leuven – Apeldoorn: Garant Uitgevers, p. 153.
- Depla, I & Bougarel, X. (2012) *Investigating Srebrenica*, Berghahn Books, p. 19.
- Dorsman, L.J. & Knegtmans, P.J. (2007) *Onderzoek in opdracht*, Hilversum: uitgeverij Verloren, p. 118.
- Klip, A & Sluiter, G. (2005) *Annotated leading cases of international criminal tribunals*, Antwerp – Oxford, p. 100.
- Robbins, S. & Coulter, M. (2012) *Management*, Amsterdam: Pearson Benelux, p. 363.
- Van der Dussen, J. (2005) *Geschiedenis & beschaving*, Hilversum: uitgeverij Verloren, p. 97.
- Van Liempt, Ad. *Dutchbat III in vredesnaam*. Deventer: Debut.
- Voigt, S & Albert M. (2006) *International Conflict Resolution*, P.227.
- Wesselingh, I & Vaulerin, A. *Raw memory: Prijedor, an 'ethnic cleansing laboratory'*, 2005.

Internet:

- 'De eer van een Franse generaal', NRC 30 november 7 2001, http://vorige.nrc.nl/dossiers/srebrenica/frans_onderzoek/article1562351.ece.
- 'Excuses voor Srebrenica', De Telegraaf 18 januari 2012, www.telegraaf.nl/binnenland/20101513/___Excuses_voor_Srebrenica___html.
- 'Frankrijk blij met NIOD-rapport', NRC 11 april 2002, <http://vorige.nrc.nl/krant/article1520183.ece>.
- 'Karremans loog', Algemeen Dagblad 8 november 2011, www.ad.nl/ad/nl/1012/Nederland/article/detail/3021749/2011/11/08/Karremans-loog.dhtml.

- ‘Nabestaanden naar hof om vervolging Karremans’, Algemeen Dagblad 7 maart 2013,
www.ad.nl/ad/nl/1013/Buitenland/article/detail/3405455/2013/03/07/Nabestaanden-naar-hof-om-vervolging-Karremans.dhtml.
- ‘Nabestaanden naar hof om vervolging Karremans’, Algemeen Dagblad 7 maart 2013,
www.ad.nl/ad/nl/1013/Buitenland/article/detail/3405455/2013/03/07/Nabestaanden-naar-hof-om-vervolging-Karremans.dhtml.
- ‘NIOD-directeur Blom: onwil bij generaal Couzy’, NRC 27 november 2002,
<http://vorige.nrc.nl/dossiers/srebrenica/niodrapport/article1569471.ece>.
- ‘Srebrenica-commissie oordeelt hard over Couzy’, Trouw 27 januari 2003,
www.volkskrant.nl/vk/nl/2824/Politiek/article/detail/736687/2003/01/27/Srebrenica-commissie-oordeelt-hard-over-Couzy.dhtml.
- ‘Staat naar Hoge Raad in ‘Srebrenicazaak’, Telegraaf 26 juni 2012,
http://www.telegraaf.nl/binnenland/20782454/_Cassatie_om__Srebrenica____.html.
- ‘UN Press release’, toespraak van Kofi Annan,
www.un.org/News/Press/docs/2004/SGsm9126.doc.htm.
- Baltic Defence College. *The UN Role in Future Military Conflicts*.
www.bdcoll.ee/files/docs/bsdr/7UN%20in%20Future%20Conflicts-Holger%20Schabio.pdf.
- C. van Dam. ‘De onrechtmatigheid van het gedrag’,
www.ceesvandam.info/default.asp?fileid=540.
- C. van dam. ‘Toerekening’ van het gedrag van Dutchbat: aan de VN, Nederland of beide?’, www.ceesvandam.info/default.asp?fileid=540.
- Conflictenteller. Macedonië. <http://conflictenteller.nl/macedoni%C3%AB.html>.
- Conflictenteller. Voormalig Joegoslavië. <http://conflictenteller.nl/voormalig-joegoslavi%C3%AB.html>.
- Court Holds Netherlands Responsible for 3 Srebrenica Deaths, Voice of America 4 juli 2011, www.voanews.com/content/dutch-court-rules-in-favor-of-srebrenica-victims-125002104/141778.html.
- Dagvaarding van de stichting ‘Moeders van Srebrenica’ tegen de Nederlandse Staat.
www.vandiepen.com/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/Srebrenica/1-dagvaarding-4-juni-2007.pdf.
- Deep Journal, ‘Nederlandse regering voorkwam luchtsteun Srebrenica’,
www.deepjournal.com/p/7/a/nl/255.html.
- DenHaag.nl. Joegoslavië tribunaal. www.denhaag.nl/home/bewoners/to/Joegoslavië-Tribunaal-2.htm.
- Dutch blamed by Srebrenica court, Global Post 5 juli 2011,
www.globalpost.com/dispatch/news/regions/europe/czech-republic/110705/dutch-blamed-Srebrenica-massacre-deaths-court.
- Dutch government held responsible for the deaths of three Bosnian Muslims at Srebrenica massacre, Daily Mail 5 juli 2011, www.dailymail.co.uk/news/article-

2011545/Dutch-government-held-responsible-deaths-Bosnian- Muslims-Srebrenica-massacre.html.

- *Een korte geschiedenis van Bosnië*. Svj/Hvu.
www.svj.hvu.nl/buitenlands/landen/bosnie/meike/bosnie6.html.
- *Eigenlijk wil Dutchbat dan alleen nog maar naar huis*. Trouw 6 juli 1996,
www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/2730651/1996/07/06/Eigenlijk-wil-Dutchbat-dan-alleen-nog-maar-naar-huis.dhtml.
- *Europe's worst genocide since Hitler: How Dutch peacekeepers looked on as Karadžić's men butchered 8,000 at Srebrenica*, London Evening Standard 23 juli 2008, www.standard.co.uk/news/europes-worst-genocide-since-hitler-how-dutch-peacekeepers-looked-on-as-Karadzic's-men-butchered-8000-at-srebrenica-6909856.html.
- Geschiedenis 24 14 mei 2012. *Na Karremans kunnen er meer volgen. Zaak tegen Dutchbat-kolonel dichterbij*. www.geschiedenis24.nl/nieuws/2012/mei/na-karremans-kunnen-er-meer-volgen.html.
- Geschiedenis 24. *Andere Tijden: UNIFIL (7 september 2000)*.
www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2000-2001/UNIFIL.html.
- *Het ging om erkenning, niet om geld*, Trouw 5 juli 2011,
www.trouw.nl/tr/nl/4492/Nederland/article/detail/2462013/2011/07/05/Uitspraak-Srebrenica-Het-ging-om-erkenning-niet-om-geld.dhtml.
- Hoge Raad der Nederlanden. *'Moeders van Srebrenica kunnen niet tegen VN procederen'*, www.rechtspraak.nl/Organisatie/Hoge-Raad/Nieuws/Pages/Moeders-van-Srebrenica-kunnen-niet-tegen-VN-procederen.aspx.
- Human Rights Watch. *'Human rights in Syria'*, www.hrw.org/node/106266.
- ICTY Mladic. *Case information sheet RATKO MLADIĆ*.
www.icty.org/x/cases/Mladic/cis/en/cis_Mladic_en.pdf.
- ICTY. *Case information sheet Krstić*.
http://www.icty.org/x/cases/Krstic/cis/en/cis_Krstic.pdf.
- ICTY. *Landmark cases*. <http://www.icty.org/sid/10314>.
- ICTY. *Mandate and jurisdiction*. <http://www.icty.org/sid/320>.
- *Josip Broz Tito (1892-1980.)*, Historisch Nieuwsblad,
www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6795/josip-broz-tito-1892-1980.html.
- *Karadžić: gijzelen blauwhelmen was legaal*, *De Telegraaf* 14 december 2012,
www.telegraaf.nl/buitenland/21158626/_Karadzic_gijzelen_legaal_.html.
- *Karremans uit Nederland 'gevlucht'*. NU 2 april 2011,
www.nu.nl/algemeen/301935/karremans-uit-nederland-gevlucht.html.
- Klaagschrift Advocatenkantoor Steijnen, Olof & Stelling inzake weigering van het OM om over te gaan tot vervolging wegens strafrechtelijke verantwoordelijkheid ten aanzien van schendingen door Nederlandse troepen in Afghanistan.
www.omslag.nl/artikel/hofa/.
- Masterscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam van Sophie Meijer. *In debat over het NIOD-rapport Srebrenica: een 'veilig' gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area*.

<http://oaithesis.eur.nl/ir/repub/asset/12966/Masterthesis%20Sophie%20Meijer%202012.pdf>.

- Masterscriptie Universiteit Utrecht van T. Angenent. *Gevangen tussen mandaat en middelen*. <http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2006-0912-201611/UUindex.html>.
- *Mening Karremans wordt door vele militairen gedeeld*, Volkskrant 29 juli 1995, www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/401250/1995/07/29/Mening-Karremans-wordt-door-vele-militairen-gedeeld.dhtml.
- Narkive Newsgroup. *Alsnog erkenning voor Dutchbat III*. <http://nl.defensie.marine.narkive.com/YLHuyPzT/alsnog-erkenning-voor-dutchbat-iii>.
- *Nederland aansprakelijk voor de dood van 3 moslimmannen na val van Srebrenica*, Volkskrant 5 juli 2011, www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/2461874/2011/07/05/Nederland-aansprakelijk-voor-dood-drie-moslims-na-val-Srebrenica.dhtml.
- *'Nederlandse staat aansprakelijk in Srebrenica-zaak'*, NRC 3 mei 2013, <http://www.nrc.nl/nieuws/2013/05/03/nederlandse-staat-aansprakelijk-in-srebrenica-zaak/>.
- Nieuws Dossier. *Tiendaagse oorlog beëindigd*. www.nieuwsdossier.nl/oorlog/tiendaagse-oorlog-beeindigd.
- NJ blog. *'Achteraf Srebrenica'* door T. Barkhuysen. <http://njblog.nl/2011/07/11/achteraf-srebrenica/>.
- NJ blog. *'Srebrenica: op zoek naar een effectieve rechtsgang?'* door G. den Dekker. <http://njblog.nl/2008/09/11/srebrenica-op-zoek-naar-een-effectieve-rechtsgang/>.
- NJ blog. *Aansprakelijkheid: had de Nederlandse Staat 'effectieve control' over het optreden van Dutchbat in Srebrenica?* www.kluwernavigator.nl (zoek op 'effectieve controle').
- NJB 2008, 1685. Artikel geschreven door N. Schrijver, www.legalintelligence.com (zoek op 'Nico Schrijver Srebrenica').
- NJblog.nl. *Overheid en Aansprakelijkheid, Srebrenica en de immuniteit van de Verenigde Naties voor de Nederlandse rechter*, G. den Dekker. www.legalintelligence.com (zoek op 'overheid en aansprakelijkheid').
- NOS nieuws 5 december 2012, *'Besluit Karremans weer uitgesteld'*, <http://nos.nl/artikel/448184-besluit-karremans-weer-uitgesteld.html>.
- NOS nieuws 7 maart 2013. *'Karremans niet vervolgd'*, <http://nos.nl/artikel/481891-karremans-niet-vervolgd.html>.
- NOS nieuws 7 maart 2013. *'Karremans opgelucht en blij'*, <http://nos.nl/artikel/481967-karremans-opgelucht-en-blij.html>.
- NOS nieuws 9 mei 2012. *'Vervolging Karremans stuk dichterbij'*, <http://nos.nl/artikel/371427-vervolging-karremans-dichterbij.html>.
- NOS nieuws. *'Pronk: fouten Dutchbat door politiek'*, <http://nos.nl/artikel/253795-pronk-fouten-dutchbat-door-politiek.html>.

- NOS nieuws. *NIOD-rapport: milde conclusie over Dutchbat*.
http://nos.nl/archief/2004/nieuws/index.html#@http://nos.nl/archief/2004/nieuws/dossiers/srebrenica/algemeen/achtergrondartikelen/niod_conclusies.html.
- NOS nieuws. *Srebrenica*.
http://nos.nl/archief/2004/nieuws/index.html#@http://nos.nl/archief/2004/nieuws/dossiers/srebrenica/2001/1204_verhoor_mierlo_voorhoeve.html.
- *Ontluisterend interview met overste Karreman, Trouw 5 augustus 2011*,
www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/2837938/2011/08/05/Ontluisterend-interview-met-overste-Karreman.dhtml.
- Openbaar Ministerie. *Geen strafrechtelijk onderzoek Srebrenica*.
www.om.nl/onderwerpen/veelplegers/maatregel_inrichting/@160556/persbericht/.
- Parlement en politiek. *Parlementaire enquête Srebrenica (2002-2003)*.
www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxvc/parlementaire_enquete_srebrenica_2002.
- Radio Nederland Wereldomroep 6 juli 2011. *Srebrenica-zaak: Snel excuus aanbieden*.
www.rnw.nl/nederlands/article/srebrenica-zaak-snel-excuus-aanbieden.
- Requisitoir van het Openbaar Ministerie in de strafzaak tegen van Anraat.
www.arnoldkarskens.com/data/docs/van_anraat/requisitoir.doc.
- Rijcken & Fortuijn Advocaten. *‘Rechtbank onbevoegd in Srebrenicazaak tegen VN’*,
www.pelsrijcken.nl/?store=nieuws_detail&id=262&pageID=150.
- *Russia slams Hague court for freeing Croatian generals*, Reuters 5 december 2012,
www.reuters.com/article/2012/12/06/us-warcrimes-gotovina-russia-idUSBRE8B500020121206.
- *Schuldig aan Srebrenica*, De Groene Amsterdammer 9 juli 2011,
www.groene.nl/commentaar/2011-07-09/schuldig-aan-srebrenica.
- Sensagent. *Dutchbat*. <http://dictionary.sensagent.com/dutchbat/nl-nl/>.
- *Sovereignty: State immunity – the final frontier of justice?*, Thomson Reuters Foundation 1 september 2011, www.trust.org/alertnet/blogs/alertnet-news-blog/sovereignty-state-immunity-the-final-frontier-of-justice/.
- SP. *Samenvatting NIOD rapport Srebrenica*.
www.sp.nl/service/dossiers/srebrenica/samenvattingniod.stm.
- *Staat aansprakelijk voor dood 3 moslims Srebrenica*, Juridisch Kennisportaal 6 juli 2011, www.juridischkennisportaal.nl/wiki/aansprakelijkheidsrecht/onrechtmatige-overheidsdaad/staat-aansprakelijk-voor-dood-drie-moslims-srebrenica.htm.
- *Staat naar Hoge Raad in Srebrenicazaak*, De Telegraaf 26 juni 2012,
http://www.telegraaf.nl/binnenland/20782454/___Cassatie_om___Srebrenica___html.
- Stichting Buitenlandse Partner. *‘Schipholbrand’*. Brief van advocaat Nico Steijnen.
www.buitenlandsepartner.nl/archive/index.php/t-28931.html.
- *Uitspraak getuigt van moed*, De Telegraaf 5 juli 2011,
www.telegraaf.nl/binnenland/20175766/___Uitspraak_getuigt_van_moed___html.
- *Uitspraak Hof is bom onder vredesmissies*, Elsevier 6 juli 2011,
www.elsevier.nl/Algemeen/blogs/2011/7/Uitspraak-Hof-is-bom-onder-vredesmissies-ELSEVIER301901W/.

- United Nations. *Security Council Resolutions 1993*.
www.un.org/docs/scres/1993/scres93.htm.
- *Val enclave trauma voor Dutchbat III*, De Volkskrant 21 juli 2000,
www.volkskrant.nl/vk/nl/2664/Nieuws/archief/article/detail/571175/2000/07/21/Val-enclave-trauma-voor-Dutchbat-III.dhtml.
- *VN-vredesmissie wordt een verzekeringskwestie. Commentaren op het Srebrenica-vonnis*, NRC 6 juli 2011. www.nrc.nl/stevendejong/2011/07/06/vn-vredesmissie-wordt-een-verzekeringskwestie-commentaren-op-het-srebrenica-vonnis/.
- Vredesmissies. Bosnie-Herzegovina. United Nations Protection Force.
www.vredesmissies.nl/unprofor.htm.
- Vredesmissies. *UNPROFOR*. www.vredesmissies.nl/unprofor.htm.
- Vredesnaam: Dutch peacekeeping. *De aanloop: Dutchbat naar Srebrenica*.
www.vredesnaam.com/de%20aanloop.html.
- YouTube. Gesprek Mladić met Karremans. www.youtube.com/watch?v=XRoo-4dBtAE.

Rapporten:

- NIOD: *Srebrenica onderzoeksopdracht*.
www.srebrenica.nl/Pages/OOR/20/054.bGFuZz1OTA.html.
- Parlementaire enquête Srebrenica.
www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxvc/parlementaire_enquete_srebrenica_2002.
- Rapport 'commissie van advies in zake volkenrechtelijke vraagstukken', p.16.
www.cavv-advies.nl/Publications.
- VN-rapport: *Srebrenica*. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/348/76/IMG/N9934876.pdf?OpenElement>.

Reportages:

- *Nieuwsuur*: interview met Karremans.
www.aandachtvoorgeschiedenis.nl/geschiedenis/7328.
- *Profiel*: interview met Karremans. www.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1115622.
- Srebrenica: A Cry from the grave. <http://www.youtube.com/watch?v=Fliw801iX84>.

Radiofragmenten:

- Radiofragment NOS. 'OM kan reflectiekamer moeilijk negeren'.
<http://nos.nl/audio/371558-om-kan-reflectiekamer-moeilijk-negeren.html>.
- BNR radio interview 5 juli 2011. W. van Genugten, 'geen valse hoop bij moeders Srebrenica wekken', www.bnr.nl/radio/bnr-juridische-zaken/2011/07/05/geen-valse-hoop-bij-moeders-srebrenica-wekken.
- NOS radio interview 6 juli 2011. W. van Genugten, 'uitspraak Srebrenica geldt voor dit geval', <http://nos.nl/audio/253851-uitspraak-srebrenica-geldt-voor-dit-geval.html>.